

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ANA BİLİM DALI

İBRAHİM HAKKI ERZURUMLU'NUN EĞİTİM
ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet TEKBAŞ
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman TÜRER

KİLİS
OCAK 2018

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
ANA BİLİM DALI

İbrahim Hakkı Erzurumlu'nun Eğitim Anlayışı

Mehmet TEKBAŞ

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzası

Prof Dr. Osman TÜRER (Danışman, Kom. Bşk.)

_____

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR (Üye)

_____

Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU (Üye)

_____

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU
SBE Müdür V.

T. C.
KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.(10/01/2018)

Mehmet TEKBAŞ

ÖZET**İBRAHİM HAKKI ERZURUMLU’NUN EĞİTİM ANLAYIŞI**

TEKBAŞ, Mehmet

Yüksek Lisans Tezi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman TÜNER

Ocak 2018,82 Sayfa

Dini ve pozitif ilimlere olan vukufiyeti ve mutasavvıf, şair, âlim, arif, anatomist, sosyolog... gibi çok yönlü eğitimci kişiliği ile 18. yüzyılda yaşamış; eğitimle ilgili fikir ve düşünceleri ile kendinden sonraki dönemlere rehberlik yapan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliğini ve eğitimle ilgili düşüncelerini, kendisinin özellikle Marifetname ve Tertib-i Ulûm eserlerinden ve İbrahim Hakkı ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan yararlanarak tespit edip, günümüz Türk eğitim sistemi bağlamında taraf olmaksızın doğru-yanlış değerlendirmesine girmeden izah etmeye çalıştık. O'nun görüşlerinden yola çıkarak günümüz eğitim sistemine yönelik birtakım öneriler sunduk. Çalışmamızla, kendi kültür ve medeniyetimizin içinden yetişen bir değer olarak, eğitimci yönü itibari ile İbrahim Hakkı'nın daha çok dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Hakkı, Eğitim Sistemi, Marifetullah, Marifetname,

ABSTRACT**The Understanding of Education of İbrahim Hakkı Erzurumi**

TEKBAŞ, Mehmet

Master Thesis , Department of Religion Culture and Ethics

Supervisor: Prof. Dr. Osman TÜRER

January 2018, 82 Pages

He lived in the 18th century with his sophisticated of religious and positive sciences and his sophisticated educator personality such as sufis, poet, scholar, anatomist, sociologist; The educator personality of İbrahim Hakkı Erzurumi who guided his ideas and thoughts about education and the following periods himself and the educational considerations of him by making use of his studies especially about Marifetname and Tertib-i Ulum and İbrahim Hakkı and by using academic studies related to İbrahim Hakkı, we tried to explain it before we entered the right-wrong evaluation. We came out of his views and offered some suggestions for today's education system. With our work, our aim is to draw more attention to the fact that İbrahim Hakkı Erzurumi has to be taken into consideration as a value that grows from within our own culture and civilization because of his educator-oriented way.

Keywords: İbrahim Hakkı, Education system, Marifetullah, Marifetname

TÜRKÇE ÖZET	I
İNGİLİZCE ÖZET	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLOLAR LİSTESİ	V
RESİMLER LİSTESİ	VI
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

1. 18. Yüzyılda Osmanlı'da Eğitim
2. İbrahim Hakkı'nın Hayatı ve Eserleri
  - 2.1.İbrahim Hakkı'nın hayatı ve kişiliği
  - 2.2. İbrahim Hakkı'nın serleri ve Türkçe'ye verdiği önem
    - 2.2.1. İbrahim Hakkı'nın eserleri
    - 2.2.2. Türkçe'ye verdiği önem

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN EĞİTİMCİ KİŞİLİĞİ

VE EĞİTİM METEDOLOJİSİ	13
1.1.İbrahim Hakkı'nın Eğitimci Kişiliği	13
1.1.1. Akli ve nakli ilimleri birleştirmesi.....	13
1.1.2. Eğitimde nihai amaç: 'mârifetullah'.....	21
1.1.3. Müderris ve mürşit özelliklerini cemetmesi.....	28

1-2-Eğitim Metodolojisi.....	29
1.2.1. Güdüleme-teşvik etme.....	30
1.2.2. Gezi ve gözlem yöntemi.....	32
1.2.3. Deneysel etkinlikler yapması ve çoklu eğitim materyali kullanması.....	33
1.2.4. Derinlikli okuma ve yazarak öğrenme.....	36
1.2.5. Öğreterek öğrenme	37

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İBRAHİM HAKKI'NIN EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE TAVSİYELERİ.....	39
2.1.1. Öğrencilere yönelik tavsiyeleri.....	39
2.1.2. Öğretmenlere yönelik tavsiyeleri.....	45
2.1.3. Eğitimde anne-baba-çocuk ilişkisine yönelik görüşleri.....	47
2.1.3.1. Anne babalara çocuk eğitimine yönelik tavsiyeleri.....	47
2.1.3.2. Çocuklara anne babalarına karşı nasıl davranmaları konusunda yaptığı tavsiyeler.....	53
2.1.4. İbrahim Hakkı'nın eğitim müfredatı, ders saati sayısı ve tatil günleri hakkındaki görüşleri	55
2.1.5. Eğitimde disiplin konusundaki yaklaşımı	59
2.2. İBRAHİM HAKKI'DA 'KİŞİSEL GELİŞİM' ANLAYIŞI.....	63
2.2.1. Kişisel gelişim nedir? Ortaya çıkışı ve genel özellikleri.....	63
2.2.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı'da İnsan-ı Kâmil (Kişisel gelişim kültürü açısından).....	69
SONUÇ	74
KAYNAKLAR	77
ÖZGEÇMİŞ.....	82

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. İbrahim Hakkı'nın Hayat Kronolojisi	9
Tablo 2. Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Din Dersinin Tarihçesi	18
Tablo 3. Günümüz İlkokullar Haftalık Ders Çizelgesi	57
Tablo 4. Günümüz Ortaokullar Haftalık Ders Çizelgesi	57
Tablo 5. Günümüz Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi	58

RESİMLER LİSTESİ

<u>Resim Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Resim 1. Işık Hadisesi Temsili Resmi	34
Resim 2. Işık Hadisesinin Görsel Temsili Açıklaması	34
Resim 3. İbrahim Hakkı'nın Çizmiş Olduğu Dünya Haritası	35

ÖNSÖZ

İslam kültür ve medeniyeti yaklaşık 15 asırdır birçok coğrafyada yaşanıp birikimsel bir miras olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kadim mirası, İslam kültür ve medeniyetinin kilometre taşları olmuş peygamber varisi nice âlim ve arifler meydana çıkmıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı da, çok yönlü eğitimci kişiliği ve eğitimle ilgili fikir ve düşünceleri ile dönemine ve sonrasına ışık tutmuş, 18.yy da yaşamış olan önemli bir mütefekkidir.

Bu çalışmamızda öncelikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliğinin daha iyi anlaşılması için 18.yy' da Osmanlıda eğitimin ne durumda olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonra İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserlerinden kısaca bahsedip, İbrahim Hakkı'nın eserlerinden ve onunla ilgili yapılan akademik çalışmalardan yararlanarak, birinci bölümde eğitimci kişiliği ve eğitim metodolojisi hakkında bilgi vereceğiz. İkinci bölümde ise öğretmen, öğrenci ve ebeveynlere yönelik eğitimle ilgili tavsiye ve görüşleri ile kişisel gelişim anlayışına yönelik düşüncelerini tespit etmeye çalışacağız. Her bölümde İbrahim Hakkı'nın fikir ve görüşlerini beyan ettikten sonra, günümüz eğitim sistemi ile karşılaştırarak benzer ve ortak yönlerine vurgu yapacağız. Sonuç kısmında İbrahim Hakkı'nın çağının ötesinde bir eğitim anlayışına sahip eğitimci kişiliği ile günümüze ışık tuttuğu vurgulanarak O'nun eğitimle ilgili fikir ve düşünceleri özetlenerek, O'nun düşüncelerinden günümüz eğitim sorunlarına yönelik çıkarılabilecek çözüm önerilerinin neler olabileceği değerlendirilmiştir.

Yaklaşım tarzımız ise, İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliği ve müderrislik yönü üzerinde eğitime dair eserlerinde yer verdiği fikirleri ile bizatihi tatbik ettiği uygulamaları, günümüz eğitim bilim literatürüne ışık tutacak genişlikte görüyoruz. Dolayısıyla İbrahim Hakkı'nın eserlerinde yer verdiği eğitim-öğretim, öğretmen ve öğrenci münasebetleri ile çocuk gelişimine dair fikirleri, bugün adeta bir tıkanmışlık görüntüsü sergileyen Türk Eğitim Sistemine ufuk açıcı niteliktedir. Amacımız, İbrahim Hakkı'nın pedagojik düşüncelerini aynen alıp günümüzde uygulamak anlamında olmayıp; O'nun eğitim ve öğretime dair takip ettiği metotlardan yararlanmak ve daha da önemlisi, Batı ile İslami kaynakları mezcetmede gösterdiği muvaffakiyetin sırlarını anlamaya çalışmak şeklindedir. Yoksa İbrahim Hakkı'nın düşüncelerini ve Türk Eğitim Sistemini ayrı ayrı taraf olarak görüp hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu belirlemeye çalışmak değildir.

Çalışmam sırasında değerli fikir ve görüşleri ile rehberlik yapan danışman hocam Prof. Dr. Osman TÜRER' e katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet TEKBAŞ
OCAK 2018

KISALTMALAR

yy	:Yüzyıl
s.	:Sayfa
A.g.e.	:Adı Geçen Eser
A.g.m.	:Adı Geçen Makale
Ü.	:Üniversitesi
Bil.	:Bilimler
Fak.	:Fakültesi
Der.	:Dergisi
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
TTKB	:Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
DYK	:Destekleme ve Yetiştirme Kursları
vb.	:Ve Benzeri
Eğitim-Bir Sen	:Eğitimciler Birliği Sendikası
Hz.	:Hazreti
Sos.	:Sosyal
Bil.	:Bilimler
(s.a.v.)	:Sallallahu Aleyhi Vesellem
(c.c.)	:Celle Celuluhu

GİRİŞ

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eğitim anlayışını anlayabilmek için öncelikle yaşadığı çağda (18. yüzyılda) Osmanlı'da eğitim sisteminin özellikle medreselerin nasıl bir durumda olduğunu ortaya koymak gerekir. İlk çocukluk döneminde temel dini bilgilerin öğretildiği mektep eğitiminin ardından, eğitimin devam ettiği medreselerin 18. yüzyıla kadar nasıl bir seyir izlediği ve İbrahim Hakkı'nın yaşadığı 18. yüzyılda medreselerin nasıl bir durumda olduğunu kısaca ortaya koymaya çalışacağız.

1- 18. YÜZYILDA OSMANLI'DA EĞİTİM

Selçuklulardan gelen devlet tecrübesine sahip Osmanlılar, fethettikleri her yerde, halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için camiler, dini ağırlıklı temel eğitimin verildiği mektepler ve temel eğitim sonrası eğitimin yapıldığı medreseler inşa etmişlerdir. Bu inşa işleri Osmanlılar' da adeta bir gelenek halini almış, mektep ve medrese faaliyetlerine, padişah ve yakınlarının yanı sıra sosyoekonomik durumları iyi insanlar da katılmış, böylelikle köylere varıncaya kadar hemen hemen her yerde eğitim ve öğretim kurumları açılmıştır.¹

O dönemlerde öğrenciler ortalama 5-10 yaşları arasında "mektep" adı verilen eğitim kurumlarında temel dini bilgiler ve Kuran eğitimi alırlardı. Mektepler, medreselerin bir alt kademesini teşkil eden eğitim kurumlarıydı. Osmanlılar devrinde kız çocukları da erkeklerle birlikte mekteplere devam ederlerdi. Bununla beraber sadece erkek veya kız çocuklarına ait sıbyan mektepleri de vardı. Bazı mekteplerde erkek ve kız çocukları yan yana otururken, bazılarında ise ayrı ayrı otururlardı.² Mekteplerde çocuklar, daha ziyade dini ağırlıklı bir eğitim alıyorlardı.³

---

¹ Ünal Taşkın, (2008) "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), s.324.

² A.g.e. , s.346.

³ A.g.e. , s.349.

Medreseler ise sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin eğitimlerini devam ettirdikleri 10-12 yaş sonrası eğitim kurumlarıdır. Osmanlı medreseleri, devletin kuruluşu ile tesis olunmaya başlayan eğitim kurumlarıdır.⁴ Selçuklular'dan miras kalan bir medrese kültürü zaten mevcuttu. Osmanlılar, medreseyi Selçuklu ve Anadolu beyliklerini örnek alarak kurdular. Bu, körü körüne bir taklit olmayıp bir sentez ve özümleme hadisesidir. Medreseler genellikle camilerin yanında ve camilerle birlikte inşa olunmuşlardır. Osmanlı medreseleri Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Fatih Medreseleri ile kemalini bulmuş, Kanuni tarafından yaptırılan Süleymaniye Medreseleri ile de son şeklini almıştır.⁵

Medreseye kabul edilen öğrenciler yaşla ilgili herhangi bir sınırlamaya tabi değillerdi. Her yaş grubundan insan medreselerde eğitim görebiliyordu. Öğrencilerin tahsil süresi önceleri 8-9 yıl civarındayken, Kanuni devrinin ortalarında öğrenim süreleri 5 yıl ile sınırlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetleri parasızdı. Vakıflar eğitim ve öğretimin yanında öğrencilerin iâşe ve ibate (yeme-içme-barınma) ihtiyaçlarını da karşılıyordu. Bunların yanı sıra öğrencilerin günlük ihtiyaçları için belli bir miktar ücret de tayin edilirdi. İlim taliplerine destek verilmesi bir gelenek olduğundan medrese civarındaki yerlerden, medreselere giyecek, yiyecek, kışlık odun gönderiliyordu.⁶ Yani eğitim kurumu olarak medreseler, esas itibariyle içerisinde öğrencilerin öğrenimlerinin yanı sıra yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı, vakıflar tarafından finanse edilen bir yatılı okul şeklinde organize edilmişti.

İlk kurulduğu yıllardan 17. yüzyıla kadar olan parlak döneminde medreselerin genel işleyiş tarzını ve kurumsal özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz.

a) Medreseler bütün dünyaya örnek teşkil eden din ve devlet adamlarını yetiştirirken, uygulamaya koyduğu ferdî kabiliyete göre ferdî öğretim yapmayı hedef alan plan ve programları benimseyen bir metot geliştirmiş, bütün medreselerde bu metot tatbik edilmiştir. Bu metoda göre medreseler, bugün modern pedagojinin de tavsiye ettiği bir tarzda sınıf geçme yerine dersten geçme yolunu seçmiş, mezuniyeti yıllara değil, kabiliyet ve çalışkanlığa bağlamıştı. Bu bakımdan medreselerde okuma süresi hoca ve talebenin gayretine bağlı olarak uzayıp kısalırdı.

⁴ Ahmet Akgündüz, (1999), *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s.405.

⁵ A.g.e. , s.406.

⁶ Ünal Taşkın, A.g.m. , s.324.

b) Medreselerde umumi derslerin yapıldığı sınıflarda talebe sayısı yirmiye geçmezdi. Bu durum, derslerin sık sık tekrar edilme ve karşılıklı soru sorulup cevap verilme imkânını sağlar ve en iyi şekilde öğrenmeye imkân hazırlardı.

c) Osmanlı medreselerinde ders ve ders dışı yaşantıyı ortak amaç ve ilkelerde bütünleştirerek müderris ve öğrenci kitlesi arasında bire bir etkileşim fırsatları sağlayacak olan yatılı eğitim modeli benimsenmiştir.

d) Medreseler, eğitim ve öğretimi, bir sınıf ve zümre imtiyazı olmaktan çıkarmak ve toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkân eşitliğini sağlamak için, parasız yaparlardı.

e) Medreselerdeki öğrenciler üç aylar denilen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında namaz kıldırmak, öğrenci okutmak ve vaaz vermek gibi amaçlarla halka açılıyordu. Bir anlamda staj anlamına gelen bu uygulama ile, yaparak yaşayarak öğrenme metodu uygulanıyor ve halk ile ilim ehli arasında bütünleşme sağlanmış oluyordu.

f) Günde beş saat, haftada dört gün ders yapılırdı. Sınıftaki öğrenci sayısı yirmi civarında olurdu. Dersler birkaç satırdan ibaretti. Her derse, bir gün önce, sekiz-dokuz saat bakıp ertesi gün hoca huzurunda nöbetle bir öğrenci ibare okur, hoca mana verdikten sonra, etraftan herkes görüşünü hocaya söyleyerek dört-beş saat tartışılırdı.

g) Dersleri sıra ile geçerek eğitimini tamamlayan öğrenciye “icazet”, bugünkü tabir ile bir medrese talebesinin tedris hayatına atılabileceğini gösteren diploma verilirdi.⁷

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren memleketin irfan ve adalet hayatına doğrudan doğruya, kısmen de idaresine kısmen hâkim olan medreseler, 17. asrın sonlarına kadar, sivil ve askeri hayatın istediği idarecileri, hâkimleri, mütehassısları yetiştirmek suretiyle faydalı hizmetler görmüştür. Avrupa'nın ortaçağ karanlığında bulunduğu, kilise baskısından kurtulamadığı 17. asrın sonlarına kadar,

⁷ İlhan Yıldız, “Osmanlıda Medrese: İşleyiş Tarzı ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2010, s.125-140.

yegâne ilim ve İrfan müessesesi olarak, devletin var olmasına ve gelişmesine hizmet etmişlerdir.⁸ 17. asırdan sonra ise Avrupa, ortaçağ kilise baskısından kendini kurtararak eğitim, bilim, sanayi... gibi her alanda kalkınma trendine girerken, batıya karşı sürekli siyasi üstünlük sağlayan ve lale devrinin verdiği rahatlık içerisinde dünyadaki bilimsel ve endüstriyel gelişmelerin gerisinde kalmaya başlayan Osmanlıda her alanda olduğu gibi eğitim anlayışı ve yapılanmasında da gerileme emaresi başlamıştı.

Fatih Sultan Mehmet zamanında dini ilimlerle birlikte akli ilimler beraber okutulur, kişinin değeri akli ve nakli ilimlere ait bilgisinin derecesiyle ölçülürdü. Bu dönemde hikmet ve şeriatı aynı anda bilen Molla Fenarî, Kadızâde lakabı ile tanınan Musa Paşa, Ali Kuşçu, Müeyyedzâde, Mirim Çelebi, İbn-i Kemal, Kınalızâde Ali Erendi gibi birçok âlim yetişmiştir. Fatih'ten sonra kısa bir dönem daha akli ilimlere ilgi devam etmiş, daha sonra ise oldukça azalmıştır.⁹ Örneğin 16. yüzyılda bir rasathane kurulup başına Takiyüddin b. Mehmed getirilmiş ancak dönemin Şeyhülislamının gökleri rasat etmenin uğursuz olduğu yönündeki akla ve dine uymayan görüşü üzerine bir gece de yıkılmıştır.¹⁰ Diğer bir örnek ise Ali KUŞÇU'nun talebesi, matematik ve astronomi üzerine araştırmalar yapmış müderris Tokatlı Molla Lütfi'dir. Derslerinde dinin daha ziyade vicdani ve ruhi kısımlarına önem veren Molla Lütfi'nin dinsizliği iddiası ortaya atılmış, padişahın oluşturduğu bir ulema kurulunda zındıklıkla yargılanmıştır. Molla Lütfi'nin hiçbir zaman şirk (Tanrıya ortak koşma) suçunu işlemediğini sürekli vurgulamasına rağmen, iki yüz şahit dinlendikten sonra, katlinin gerektiğine karar verilmiş ve idam edilmiştir.¹¹ Taşköprizâde, daha 1540'larda medresede tartışmalı kelim ve matematik bahislerinin ulema arasında önemini yitirmesinden, ilim seviyesinin düşmesinden yakınmış; Kâtip Çelebi artık seviyeli, faydalı kelim ve felsefe tartışmalarının yerini, lüzumsuz zıtlasma ve inatlaşmaların aldığını belirtip, medreselerde matematik derslerinin de eskisi gibi okutulmadığına temas etmiştir.¹² Ulema ve medrese çevrelerinin bu ve benzeri şekilde akli-tatbiki ilimlere karşı tavırları, Osmanlı'nın Batı karşısındaki

⁸ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili.", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.* c.37, 1997, s.422.

⁹ Cihan Osmanağaoğlu, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fak. Mecmuası*, 2007, 65(2), s.175.

¹⁰ A.g.e. s.178.

¹¹ A.g.e. s.189.

¹² Nebi Bozkurt, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Medrese Maddesi", c.28, 2003, s.329.

gerileyişini hazırlamış, batı dünyasındaki ilmi gelişmelerden yararlanmasının da önüne set olmuştur.

Akli ve müspet ilimlerin azaltılması ve müfredattan çıkarılarak ağırlıklı olarak dini, hukuki bilimlerin öğretilmesi, medreseyi bitirme şartı aranmadan müderrisliğe usulsüz alımların olması ve medrese öğrencilerindeki disiplinin bozulması gibi nedenlerle Osmanlı medrese eğitim sistemi bozulmaya başlamıştır. Batıda bu yüzyılda Descartes, Francis Bacon, Galileo ve Newton gibi daha sonraki bilimsel çalışmalara yön veren bilim adamları çalışmalarını sürdürürken ve farklı dallardaki çalışmalarıyla katkılarda bulunurken, aynı paralelde çalışmalara ve atılım niteliğinde ilmi çalışmalara Osmanlı imparatorluğunda rastlanmamaktadır.¹³ Osmanlı-Türk Dünyasında bilim hayatı oldukça durgunlaşmış ve bu dönemden itibaren ilim öğretiminde ve ilmi eserlerin yazılmasında görülen gevşeklik, daha sonraki yüzyıllarda iyice su yüzüne çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı bilim ve tefekkür hayatı, Avrupa'daki gelişmelerden çok uzaktır.¹⁴

Medreselerdeki bu aksaklıkları fark eden devrin ileri gelen devlet adamları ileri sürülen fikirler doğrultusunda çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Örneğin, Avrupa'daki okulları örnek alan yeni okullar açılmıştır. Bu okullar askeri amaçlı kara ve deniz mühendis okulları olup, bunları müteakip yıllarda tıp ve hukuk alanında açılan başka okullar izlemiştir. Bu okullarda öğretim görevini üstlenecek yeterli öğretim elemanı olmaması sebebiyle, öncelikli olarak yurt dışından uzman getirilirken, daha sonraki yıllarda, yurt dışına öğrenci gönderilerek bu açık karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁵ Bu okullarda seküler zihniyete sahip asker-bürokrat bir ekibin yetiştirilmesine başlandı. Devlet, medreseyi ihmal ederken, tercihini tamamen bu yeni seküler okullar lehine kullandı. İçeride ve özellikle dışarıda çok hızlı ve çok defa da aleyhte gelişmelerle sarsılan Osmanlı Devleti alternatif olabilecek çözüm arayışları içerisine girmişse de medrese sistemi kendini yenileyememiş zamanla sadece din hizmetleri ifa eden bir konuma gelmiştir.¹⁶

İşte Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri eğitim alanında medreselerin akli ilimlerden uzaklaşıp bozulmaya başladığı, çağının gerekliliklerine cevap verebilecek yeterliliğe sahip olmadığı bir dönemde yaşamıştır. İbrahim Hakkı, böyle bir dönemde

¹³ Esin Kahya, "Erzurumlu İbrahim Hakkı", *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Der.* 40(1), 1999, s.371.

¹⁴ Abdulkuddüs, Bingöl, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın İlim Anlayışı", *Felsefe Dünyası Der.* Sayı:9, Ankara 1993, s.15.

¹⁵ Esin Kahya, A.g.m. , s.372.

¹⁶ Nebi Bozkurt, A.g.m. , s.332.

akli ve nakli ilimlere vukufiyeti, çok yönlü eğitimci kişiliği ve ortaya koyduğu eserleri ile çağına ve sonraki dönemlere ışık tutabilecek nitelikte olan bir Osmanlı aydınıdır. Buraya kadar kısaca İbrahim Hakkı'nın yaşadığı çağ ve öncesi dönemde kısaca eğitim kurumlarının genel durumlarını ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında özet olarak bilgi vermeye çalışacağız.

2. İBRAHİM HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. İbrahim Hakkı'nın Hayatı ve Kişiliği

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18 Mayıs 1703 tarihinde Erzurum'a bağlı Hasankale'de dünyaya gelmiştir. Marifetname adlı eserinde kendi doğumu ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanır:

Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar
Kal'a-yı Ahsende İbrahim Hakkı doğdu zâr¹⁷

Annesi, Hasankale'nin ileri gelenlerinden Dede Mahmut'un kızı Şerife Hanım'dır. Annesi, kendisi 6 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁸ İbrahim Hakkı'nın "Hakirullah" diye andığı ve "hilm ü haya madeni" olarak tanıttığı babası, bazı maddi ve ruhi problemler sebebiyle sıkıntılı bir dönem yaşamış, İbrahim Hakkı'nın doğumuyla bir ferahlık hissetmekle birlikte sıkıntısı devam etmişti. Hac niyetiyle yola çıkan babası Osman Efendi, yolculuk esnasında Siirt'e yaklaşık 7 km. uzaklıkta bulunan Tillo'ya (bugünkü Aydınlar) uğramış, yörenin tanınmış mürşitlerinden İsmail Fakirullah'a intisap ederek buraya yerleşmiş, böylece yıllardır aradığı huzura burada kavuşmuştur. 9 yaşında iken amcası tarafından babasının isteği üzerine Tillo'ya babasının yanına götürülür. Burada İsmail Fakirullah ile tanışır ve İsmail Fakirullah'ın babası için yaptırdığı hücrede onunla birlikte kalır. Babası aynı zamanda hocası olur. İsmail Fakirullah'tan ve babasından ilmî anlamda istifade eder.¹⁹

Yâr-ı gârim, dert ortağım, hücredaşım ve gurbette yoldaşım diye bahsettiği babasını 1720 yılında kaybetti.²⁰ Babasının vefatından sonra Erzurum'a dönerek, başta Erzurum Müftüsü Hazık Mehmed Efendi'den Arapça ve Farsça dersler alır. 8

¹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, (2010), *Marifetnâme*, Takdim: Ahmet Davudoğlu, İstanbul, s.1076.

¹⁸ Süleyman Uludağ, (2015) *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrahim Hakkı Erzurumî*, Ankara, s.9.

¹⁹ Mustafa Çağrı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "İbrahim Hakkı Erzurumî Maddesi", c.21, 2000, s.305.

²⁰ Süleyman Uludağ, A.g.e., s.17.

yıl süren Erzurum'daki tahsil hayatından sonra Şeyh İsmail Fakirullahın yanına Tillo'ya dönerek babasının hücreğine yerleşip tasavvufi hayata yönelir. Şeyhine hizmet edip onun feyzinden istifade etmeyi sürdüren İbrahim hakkı yaklaşık 7 yıl şeyhinin yanında ders aldıktan sonra İsmail Fakirullah'ın vefatı nedeni ile Erzurum'a döner.²¹

1747 ve 1755 yıllarında olmak üzere 2 defa İstanbul'a giden İbrahim Hakkı sultan 1. Mahmut'a takdim edilir. İstanbul'da Saray kütüphanesinde araştırmalar yapmasına izin verilen İbrahim Hakkı bu çalışmalarının akabinde en meşhur eseri olan Marifetnâme adlı eserini tamamlar.²² İbrahim Hakkı İstanbul'da iken kendisine müderrislik unvanı verilerek, ders okutması şartıyla Erzurum'daki Abdurrahman Gazi Dede Tekkesinin zaviyedârlığı verilir. Bir yandan eserlerini telif etmek için uğraşırken aynı zamanda birçok talebe yetiştirir.²³

1755 yılında ikinci İstanbul seyahatinden sonra Erzurum'da birçok ilmî eserler veren İbrahim Hakkı, farklı tarihlerde 3 defa hac yolculuğuna çıkar. İbrahim Hakkı'nın ilmî birikiminde, yaptığı bu hac yolculuklarının, yolculuk esnasında karşılaştığı ilmi şahsiyetlerle yaptığı müzakerelerin oldukça büyük katkısı olmuştur.²⁴

1775 yılında oğlu İsmail Fehim ile birlikte Tillo'ya dönerek babasının hücreğine yerleşir.1780 yılında Tillo'da vefat eder. Vasiyeti babasının yanına gömülmek iken Şeyh İsmail Fakirullah için kendisinin yaptırdığı, Tillo'daki türbeye İsmail Fakirullah'ın oğlu Mustafa Efendi'nin İbrahim Hakkı'yı aileden biri olarak görmesi sebebiyle defnedilir.²⁵

İbrahim Hakkı, daha beş yaşındayken babasından ve diğer mahalli hocalardan ders almaya başlar. Erzurum'da Sarı Gümrükçü Derviş Efendi'den aylığı otuz kuruştan özel dersler alır.²⁶ Kitaplara ve ilme çok düşkün olan İbrahim Hakkı'nın iyi bir eğitim aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. “Bu zamanda en dürüst dost, en uygun meclis arkadaşı, en seçkin yoldaş, yarların en hayırlısı ve sevgililerin en sevgilisi kitaplar olduğu için bunların sohbetlerine meylimi salmışımdır”²⁷ şeklindeki ifadesi, onun düzenli

²¹ A.g.e. , s.21.

²² Mehmet Kazar, (2001), “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri”, *Atatürk Ü. İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, c.16, s.337.

²³ Mustafa Çağrı, A.g.m. , s.306.

²⁴ Süleyman Uludağ, A.g.e., s.25.

²⁵ A.g.e. , s.25.

²⁶ Mehmet Kazar, A.g.m. , s.335.

²⁷ Mustafa Çağrı, A.g.m. s.306.

öğrenim yanında, kendi kendini yetiştirmeye de büyük önem verdiğini göstermektedir.

İbrahim Hakkı'nın şahsiyetinin teşekkülünde asıl büyük tesiri, babasından sonra babası gibi kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakirullah göstermiştir. Şeyhi için kullandığı “O, asrının biriciği ve çağının yegânesi idi”²⁸ ona karşı bakış açısını ortaya koymaktadır. Bazı şiirlerinde şeyhine izafeten “Fakiri” mahlasını kullanmış, mührüne bile şeyhinin adını kazdırmıştır. Yer yer şiirlerinde ve nesirlerinde ondan bahseden İbrahim Hakkı, şeyhi İsmail Fakirullah'a daha çocuk yaşlarda bağlanmış, samimi bir sevgi, hayranlık ve teslimiyetle ona intisap etmiş ve bu tesirle on beş yılını Aydınlar bucağında (Tillo'da) geçirmiştir.²⁹

Eserlerinde devamlı olarak ilmin ehemmiyetine işaret eden, güzel ahlakı, gönül bilgisini, ilahi aşkı, dini heyecanı işleyen, öğütleyen İbrahim Hakkı, sözde kalmamış, yazdıklarını bizzat nefsinde yaşamıştır. İlmi tavsiye ederken kendisi de ömrünü bu yolda harcamıştır. Zira İbrahim Hakkı'ya göre marifetin en yüksek derecesi Hakk'ı bilmektir³⁰. Az yemeyi, az uykuyu, cömertliği, maddeye esir olmamayı irfan yolunun esasları olarak görmüş³¹, tavsiye edip bütün tavsiyelerini nefsinde tatbik etmiştir.

O, iyi bir sūfî, ârif, âlim, mutasavvıf, şair, edip olarak, akli ve dini ilimlere olan vukufiyeti ile öne çıkan bir müderris olarak çok yönlü kişiliği ile çağına ve sonrasına ilmi ile ışık tutan bir kişiliğe sahiptir.

Tablo 1. İbrahim Hakkı'nın Hayat Kronolojisi

1703	İbrahim Hakkı'nın doğumu
1703-1712	Erzurum Hasankale'de ilk mektep eğitimini aldığı yıllar
1712-1720	Tillo'da Şeyh İsmail Fakirullah'ın yanında babasından ve İsmail Fakirullah'tan tasavvufi ders aldığı yıllardır. 1720 yılında babasının Tillo'da vefatı nedeni ile Erzurum'a döner.
1720-1728	Erzurum'da Arapça ve Farsça eğitim almıştır.
1728-1735	Tillo'ya hocası İsmail Fakirullah'ın yanına dönerek ondan dersler almış, 1735 yılında hocasının vefatı nedeni ile Erzurum'a dönmüştür.
1735-1755	Erzurum'da imamlık ile beraber talebe yetiştirdiği, 2 defa İstanbul seyahati yaptığı ve Sultan 1. Mahmut'a takdim edilerek Müderrislik unvanı aldığı ve saray kütüphanesinde yaptığı araştırmalar sonucu kaleme aldığı en meşhur eseri olan marifetnameyi yazdığı dönem.
1755-1775	3 defa hac yolculuğuna çıkarak Halep, Şam, Kudüs, Mekke ve Medine'de ilmi şahsiyetlerle yaptığı ilmi müzakereler sonucu eserlerinin önemli bir bölümünü meydana getirdiği dönem.
1775-1780	Tillo'ya hocası İsmail Fakirullah'ın dergâhına yerleşerek 1780 yılında burada vefat etmiştir.

²⁸ Marifetnâme, s.1079.

²⁹ Mehmet Kazar, A.g.m. , s.339.

³⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, Hazırlayan: Mevlut Karaca, s.71.

³¹ Marifetnâme, s.690.

2.2. İbrahim Hakkı'nın Eserleri Ve Türkçe 'ye Verdiği Önem

2.2.1. İbrahim Hakkı'nın eserleri

İbrahim Hakkı en çok eser veren Osmanlı müelliflerinden biridir. Tasavvuf, ahlak, edep, edebiyat, şiir, felsefe ve astronomi başta olmak üzere birçok alanda eser vermiştir. Eser sayısını 32 den 54'e kadar farklı sayıda belirtenler olsa da, kendisi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan yayınlanmamış eseri Mecmuatu'l-İnsaniye fi Ma'rifeti'l Vahdâniyye adlı eserindeki beyitlerde, telif ettiği kitaplarını 5 "ana" , 10 tane de ana eserlerin özetleri mahiyetinde "evlâd" eserleri olduğunu belirtir.³²

a) Ana Eserleri

1-Marifetname: En önemli ve en meşhur eseridir. Matematik, geometri, astroloji, anatomi, coğrafya gibi pozitif ilimlerle, dini tasavvufi bilgilerin ansiklopedik tarzda yazıldığı eseridir. İstanbul gezilerinde saray kütüphanesinden istifade ederek 1757 tarihinde tamamladığı eser, Türkçe olarak kaleme alınmış ilk ansiklopedik eserdir.³³

2-İlahiname: İbrahim Hakkı'nın şiirlerinin toplandığı, 1755 yılında tertip edilen 1847 yılında 230 sayfa olarak basılmıştır. Tasavvufi mahiyette dua, kaside ve na't içerikli şiirler yer almaktadır.³⁴

3-İrfaniye:1761 tarihinde Erzurum'da Arapça, Farsça ve Türkçe olarak 3 bölüm halinde yazılmıştır. Konu olarak tasavvufta "Men arefe nefsehu..." olarak bilinen hadisi şerifin ayet ve hadislerle izah ve açıklanmaya çalışıldığı eseridir.³⁵

4-İnsaniye: İbrahim Hakkı'nın antoloji(seçme edebî eserler) tarzında, Türkçe Arapça ve Farsça olarak tertip ettiği tasavvufi ve edebi içerikli eserdir.³⁶

5-Mecmuatu'l-Meanî: 1765 tarihinde daha önceden yazmış olduğu birbirinden farklı konuları ihtiva eden çok sayıda risalelerin derlenerek bir araya getirildiği eserdir.³⁷ Bazı kaynaklarda eser sayısının 54 olarak zikredilmesi, mecmuatu'l-meani adlı eserindeki risalelerin sayısının hesaba katılması iledir.

³² Esin Kahya, A.g.m. , s.374.

³³ Mehmet Kazar, A.g.m, s.342.

³⁴ Mehmet Kazar, A.g.m, s.341.

³⁵ Ömer Özyılmaz, *Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Göre Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Bursa 1990, s.21.

³⁶ Mehmet Kazar, A.g.m, s.346.

³⁷ Ömer Özyılmaz, A.g.e., s.24

b) Evlâd eserleri

1. Tuhfetü'l-Kiram: 1765 yılında Tilloda şeyhinin evinde yazmıştır.
2. Nubbet'I-Kelam: 1768 yılında yine yazarın ifadesiyle seçmelerden meydana gelmiştir.
3. Meşâriku'I-Yûh: 1771 yılında tertip olunmuştur. (Kendisinin ve başkalarının şiirlerinden seçilerek meydana getirilen bir antolojidir).
4. Sefine-i Nuh: 1773 yılında yazılmıştır.
5. Kenzü'l-Fütûh: 1774 yılında kaleme alınan bu eser ahlaki ve tasavvufi 1020 beyti ihtiva eder. Bunlardan sekseni Arapça, geriye kalanları Türkçe'dir. Beyitlerin bazıları İrfaniye adlı eserinden alınmıştır.
6. Definetü'r-Rûh: Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri ihtiva eden bu eser 1775 yılında yazılmıştır. Bu kitapta Cilalü'l-Kulub ve İnsan-ı Kâmil risaleleri ile üç mektup ve dört yüz beyit kadar çeşitli şiirler bulunmaktadır.
7. Rûhü's-Şürûh: 1776'da yazılmış olup Türkçe'dir. İlahiname'den alınmış olan bu eser, vücuttan ayrılıp onun dışında bir hayat sürmeye insanı teşvik eder.
8. Ülfetü'l-Enâm: 1776 yılında Marifetname'den alınarak tasnif edilen bu eserin henüz bir nüshasıyla karşılaşılmamıştır.
9. Hey'etü'l-İslâm: 18 Tefsir ve 300 hadis-i şeriften iktibas edilmek suretiyle kaleme alınmıştır. Yirmi bâb ve bir hatimedden oluşur.
10. Urvetü'l-İslâm: 1777 yılında Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınan bu eser ilahiyata ait on beş bölümden meydana gelmektedir.³⁸

2.2.2. Türkçe 'ye verdiği önem

İbrahim Hakkı Arapça ve farsça eserler telif etmekle birlikte, başta Tertib-i Ulûm ve Marifetname olmak üzere eserlerini çoğunlukla Türkçe olarak kaleme almıştır. O'nun eserlerinde kullandığı Türkçesinin basit, sade, açık ve anlaşılır olduğunu ifade etmek için Süleyman ULUDAĞ, “Marifetname okunduğunda, okuma yazma bilmeyen dinleyiciler bile dinlediklerini anlamakta fazla zorluk çekmez” ifadesini kullanır.³⁹

Oysaki İbrahim Hakkı'nın yaşadığı döneme bakıldığında, Osmanlı âlimlerince yazılan bilimsel eserlerin Arapça ile yazılması kabul gören bir gelenek

³⁸ Mehmet Kazar, A.g.m, s.347.

³⁹ Süleyman Uludağ, A.g.e., s.28.

olmuştur. Medrese hocaları bir eserin bilimsel olabilmesi için Arapça ile yazılmasını şart gibi görürlerdi.⁴⁰ Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin ağırlıklı olarak dini içerikli dersler olması nedeni ile Arapça, bu dersleri ve ders materyallerini okuyabilmek için bir “araç dili” olarak öğrenilmiş ve öğretilmiştir. İstanbul’da bulunan Fatih ve Süleymaniye medreselerine girebilmek için Arapça ilimlerini öğrencinin okumuş ve ehliyet kazanmış olması şartı konulmuştu.⁴¹

İbrahim Hakkı, babasının Tillo’da vefatından sonra Erzurum’a döndüğünde, 8 yıl boyunca Erzurum Müftüsü Hâzık Efendi’den Farsça ve Arapça gramer dersi almıştır.⁴² Eserlerinde Farsça ve Arapça kelime ve terkipler kullanmıştır. Ancak eserlerini çoğunlukla anlaşılır bir Türkçe ile kaleme almakla, 18. yüzyıl Osmanlı bilim çevrelerine, özellikle Marifetname adlı eseri ile Türkçe bilimsel eser yazılabileceğini göstermiştir.

O’nun, eserlerini özellikle öğretim amaçlı olanlarını Türkçe olarak kaleme alması, eğitimde irşadı amaçlamış olmasının bir sonucudur. Arapça olarak kaleme alınan eserler havassa has olarak kalmakta, sadece Arapça bilen kimselerin istifadesine imkân tanımakta iken, İbrahim Hakkı anlaşılır bir Türkçe ile eser neşrederek daha çok insana ulaşmayı amaçlamıştır. İnsanları irşat etme niyeti ile hareket etmesinin sonucu olarak İbrahim Hakkı, dönemindeki diğer âlimlerin Arapça ve anlaşılması zor olan eserlerine karşılık, anlaşılır ve sade bir Türkçe ile eserlerini kaleme almıştır.⁴³

İbrahim Hakkı’nın döneminin adetlerine aykırı olarak eserlerinde anlaşılır bir Türkçe kullanmayı tercih etmesi dikkate değerdir. Yabancı dil eğitimi alan bir müderris olarak, kendi diline de gereken önem ve ehemmiyeti vermeyi ihmal etmemiştir. Yıllardır medrese çevresinde yerleşmiş olan eserlerin Arapça kaleme alınması gerekliliği anlayışının karşısında, kendi lisanı ile bilimsel eser yazılabileceğini göstermiştir. İbrahim Hakkı’nın bu tavrı ile Türk dilinin korunması ve gelişmesi noktasında büyük katkısının olduğunu ifade edebiliriz.

⁴⁰ Süleyman Uludağ, A.g.e., s.29.

⁴¹ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fak. Der.*, 2002/1, s.277.

⁴² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Divan*, Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, DİB Yayınları Ankara, 2013, s.14

⁴³ Şamil Dağcı, “Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifet Telakkisi”, *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, s.234.

Günümüz eğitim sisteminde ise, okul öncesi eğitimin özel amaçlarına “Çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamak”⁴⁴ ifadesi eklenerek, bu amaca yönelik ders içi etkinlik ve faaliyetler yapılmaktadır. İlkokul-ortaokul-lise ders programlarında ise, (İlkokul 1-2. sınıflarda 10, 3-4 sınıflarda 8 saat, Ortaokul 5-6. sınıflarda 6, 7-8. Sınıflarda 5 saat, Lise 9-12 Edebiyat-Dil ve anlatım Dersi toplam 5 saat)⁴⁵ sınıflarda en yüksek ders saati sayısı Türkçe dersine ayrılmaktadır. Bu durum bizlere günümüz eğitim sistemimizdeki Türkçe öğretimine ve Türkçenin geliştirilmesine verilen değerin, İbrahim Hakkı'nın Türkçe'ye verdiği önem ve ehemmiyetle aynı doğrultuda olduğunu göstermektedir.

---

⁴⁴ 1739 sayılı MEB Temel Kanunu 19. Maddesi.

⁴⁵ MEB, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Haftalık Ders Saatleri Çizelgeleri.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN EĞİTİMCİ KİŞİLİĞİ VE EĞİTİM METEDOLOJİSİ

Bu bölümde İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliği ve eğitim faaliyetleri sırasında kullandığı metotlarını iki ana başlık halinde ele aldık. Eğitimci kişiliğini, dinî ve aklî ilimlere olan vukufiyeti ve her ikisini harmanlamadaki başarısı, müderris ve mutasavvıf kimliklerini birleştirerek ta'lim ile irşat görevini birlikte yapması, eğitimde nihai amaç ve hedef olarak 'yaratıcının tanınmasını' kabul etmesi yönleri ile inceledik. Eğitim metodolojisinde ise İbrahim Hakkı'nın, yaşadığı dönemdeki medrese kültüründen farklı olarak kullanmış olduğu eğitim-öğretim metotlarını açıklamaya çalıştık. Her konunun sonunda ise, İbrahim Hakkı ile ilgili bilgiler verildikten sonra günümüz eğitim sistemi göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1. İbrahim Hakkı'nın Eğitimci Kişiliği

1.1.1. Dini ilimlerle aklî ilimleri birleştirmesi

İbrahim Hakkı, Osmanlı devlet tarihinde çözümlenin başladığı yüzyıl olarak isimlendirilen devletin doğuda ve batıda toprak kaybetmeye başladığı, Avrupa'nın özellikle bilim ve sanayi alanlarında atılım yaparak Osmanlı'ya karşı güç kazandığı buna bağlı olarak sosyo-kültürel alanda değişimlerin yaşandığı 17. yüzyıl bitimi ile 18. yüzyıl içerisinde yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Osmanlı tarihi içerisinde özel bir yere sahip olan bu dönemdeki bazı tarihi olaylar, devletin geleceğini belirlemiş ve sosyal, kültürel değişimler de yeni bir anlayışın ve dünya görüşünün yayılmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶ Avrupa karşısındaki gerilemeyi telafi etmek için, ateizm etkili pozitivist anlayışın yayıldığı Avrupa'dan yeni açılan okullara dışarıdan eğitimcilerin

⁴⁶ Ali Fuat Bilkan, "XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansıması.", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, c.26, 2005, s.120.

getirilmesi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi sonucu Osmanlı bilim çevrelerinde “bilim ile din” eksenli fikir çatışmalarının yaşandığı bir ortam oluşmuştur. 17. yüzyılda bilimsel gelişmeleri reddederek her yeniliği sakıncalı görüp tekfir edenlere karşı bazı aydınlar “bilim ile dinin birbiriyle çatışmadığını ispat etme” çabasına girerek bilimin ve aklın önemini vurgulamışlardır. Nitekim Kâtip Çelebi'nin “hendesenin dünyevi olduğu kadar, dini konularda da önem taşıdığını” ispata çalışması, bu çabanın ürünü sayılabilir.⁴⁷

Osmanlı'nın sosyal ve kültürel ortamında meydana gelen bu değişimler sonucu, köklü bir geleneğe sahip olan medreselerde 17. yüzyıldan itibaren bozulmalar başlamıştır. Osmanlı medreselerinin bilim-din eksenli mülâhazalar karşısında oluşan aklî suallere İslamiyet adına cevap vermek yerine kapılarını batıya kapatması, ilmi anlamda gelişmenin ve kalkınmanın önüne set teşkil etmiş, medreselerin kendini zamanın şartlarına uyarlamasına engel olmuştur. Diğer taraftan ise Osmanlı toplumunda yüzyıllarca hoşgörüyü karşılanan ve özellikle ulema arasında geniş bir kesim tarafından kabul gören tasavvuf düşüncesinin katı bir muhalefete karşılaşmasına neden olmuştur.⁴⁸

İşte böyle bir sosyal-kültürel ortamda yaşayan İbrahim Hakkı, dinî ve fennî ilimlere ilgisi ve vukufiyeti ve bu alanlarda birçok eser kaleme almış olması ile döneminin mütefekkirleri arasında özel bir yer almıştır. Avrupa kökenli aklî-fennî ilimler ile nakli ilimleri harmanlayıp mezretmedeki gayreti ve başarısı ile ‘zülcenaheyn’ olarak vasıflandırılmıştır.⁴⁹

İbrahim Hakkı İslami ilimlerle akli ilimler, kesbi ilimler ile vehbi ilimler; felsefi anlamda dünya ile ahiret arasında denge gözeten anlayışı gerekli gördüğü için eğitim anlayışını bu yaklaşım üzerine kurmuş ve hayatında uygulamıştır. İbrahim Hakkı, toplumda bir kesimin, ilmin sadece dünya için kullanıldığını düşünerek ilme itibar etmeyip tasavvufî cezbe halleri ile meşgul olup irfanî bilgiyi yeterli görmesi, diğer bir kesimin ise sadece akli ilmin zahirî sebeplerine saplanıp şüphe içerisinde kalmasını fark etmiştir. 18.yüzyıl Osmanlı toplumunda insanlar medrese ve tekkeden birinden ders alıp diğeri ile ilgilenmenin doğru olmadığı şeklinde bir kanaate sahip

⁴⁷ Ali Fuat Bilkan, A.g.m. , s.121.

⁴⁸ Âdem Tatlı, “Eğitimde Mektep Medrese çatışması” , *Tefekkür Dergisi*, Ocak 2011 http://www.tefekkurdergisi.com/Sayi-Ocak_2011 (12.11.2016).

⁴⁹ Çetin, TAN, Burhan AKPINAR, and Yusuf GEZER, (2015), “İbrahim Hakkı'nın Talim, Terbiye Ve İrşada Yönelik Görüşlerinin Eğitim Bilim Perspektifinden Değerlendirilmesi.” *Bayburt Eğitim Fak. Der.* 10(2) , s.193.

idiler. Hâlbuki insanların hem tekkeden alacağı irfana hem medreseden alacağı ilme ve feyze ihtiyacı vardı. İbrahim Hakkı bu tek yanlı anlayışının, zamanın gidişatına uymayacağını gördüğünden camilerde imam hatiplik yaptığı sıralarda, camileri etrafına talebeler toplayarak ilim ve tasavvufun beraber öğretildiği irşat yuvaları haline getirmeye çalışmış ve bu istikamette eserler meydana getirmiştir.⁵⁰

O, sadece aklî, ilmî, fennî terakki ile hakiki terakkinin gerçekleşmeyeceğini, ilmi terakkinin yanında tasavvufi inkişafında gerçekleşmesi gerektiğini biliyordu.⁵¹ Aklî değerler ile gönül zenginliklerinin birleşmesi halinde, aklen ikna veya kalben tatmin olma yollarından birini seçmek zorunda kalmayıp her iki hali bir arada yaşayabilme şartlarını insanlara gösteren İbrahim Hakkı, batı ve doğu kaynaklı ilimleri elde edip bunları kaynaştırıp heterojen bir ilmî miras ortaya koyarak, çağının şartları ve imkânları içerisinde büyük bir başarı örneği olmuştur.

İbrahim Hakkı, interdisipliner⁵² bir anlayışla fen, matematik, astronomi ve anatomi gibi müspet (pozitif) bilimler yanında sosyal ve beşeri ilimler gibi birçok disiplinle iştigal etmiş, çok boyutlu bir ilim adamıdır. Bu özelliğinden dolayı, mütefekkir, mutasavvıf, müderris, sosyolog, psikolog, astrolog vb. birçok sıfatla vasıflandırılmıştır.⁵³ “O, Spencer’den çok önce sosyolojinin kurallarını belirlemiş bir sosyolog, astronomide Kopernik’in, fizikte Newton’un ulaştığı sonuçlara yaklaşmış, sağlam bir matematikçidir. Geometri, zooloji ve botanik bilgisine sahip bir uzman, Macellan’dan ve Kristof Kolomb’dan haberdar bir coğrafyacı, tıp ve anatomi alanında çağdaşı olan âlimlerden hiç de geride kalmayacak ilmî donanımda bir âlimdir.”⁵⁴

Genç yaşında tefsir, fıkıh, hadis, kelim gibi nakli ilimleri ailesinden ve yakın çevresinden, tasavvufi ilmi Şeyh İsmail Fakirullah’tan ve babasından

⁵⁰ Selâhaddin YAŞAR, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 2012, s.43.

⁵¹ A.g.e. , s.49.

⁵² Özge Turna, Mualla Bolat and Sercan Keskin, <http://kongre.nigde.edu.tr>, “Disiplinler arası yaklaşım”, (Erişim:06.01.2017). Disiplinler arası teriminin sözlük manası, iki veya daha fazla akademik disiplinin ya da inceleme alanının birleştirilmesi ya da kapsanmasıdır. Dolayısıyla disiplinler arasılık, geleneksel akademik disiplinlere göre yapılandırılmış bir bilgi düzenlemesinin kullanımını varsayar. Disiplinler arası kavram olarak, iki veya daha fazla disiplini birleştirmek ve kapsamak anlamına gelir. Disiplinler arası öğretim disiplinler konu alanlarının belirli kavramlar ya da temalar etrafında anlamlı bir şekilde bir araya getirilerek sunulması olarak tanımlanabilir. Disiplinler arası yaklaşımda amaç, hem seçilen konunun anlamlı bir bütün olarak öğrenilmesi hem de öğrencilere aynı konunun farklı disiplinler açısından incelenme olanağının yaratılmasıdır. Disiplinler arası öğretimde belirli bir kavram, problem ya da konu temel alınarak, bu kavrama değişik yönlerden ışık tutabilecek bilgi ve beceriler ilgili alanlardan alınarak bütünleştirilir. Disiplinler arası bir düzenleme sayesinde hem belirli disiplinlere ait bilgi ve becerilerin öğrenilmesi, hem de bunların anlamlı bir şekilde bütünleştirilmesi mümkün olur.

⁵³ Çetin Tan, A.g.m. , s.195

⁵⁴ M. Kayahan Özgül, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'nin Fikir Dünyası*, DİB Yayınları, Ankara 2013, s.27.

öğrenerek kendisini akli ilimlerin araştırmasına verir. İstanbul'a yaptığı iki seyahatte, saray kütüphanesinde yapmış olduğu araştırmalar ve 3 defa çıktığı hac yolculuğu esnasında uğradığı kütüphaneler ve ilim meclisleri akli ilimlerde ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır. Anatomi, astroloji, geometri, tıp, matematik, fizyoloji gibi akli ilimlerde döneminin âlimlerinden farklı olarak meşgul olmuş ve Marifetname adlı Türkçe ansiklopedik tarzda eserini oluşturmuştur. İbrahim Hakkı'nın Marifetname isimli eseri, neredeyse tüm temel bilimlere yönelik bilgiler içermektedir.⁵⁵ Akli ve nakli ilimleri birleştirmedeki başarısının en önemli örneği olan Marifetname adlı eserinde, ayetler ve hadisler ışığında tasavvuf, ahlak, adâb-ı muâşeret, cennet ve cehennem, mahşer, itikadî ve ibadetle ilgili dinî konuları ele almasının yanında; matematik ve geometri, yıldızlar, burçlar, ay ve göğün yapısı, dünyanın yuvarlaklığı ve yapısı, ateş-hava-su ve toprağın yapısı, insan bedeni ile ilgili anatomik bilgiler... vb. gibi akıl deney ve gözleme dayalı akli ilimleri beraber bir araya toplayarak ilim ve irfanı birlikte ele alan bütünsel bir ilmî yaklaşım örneği ortaya koymuştur.

İbrahim Hakkı maddenin, aklın ve fiziğin asrı olarak nitelenen 18.yüzyıl aydınıdır. Bilimin kendine reel ve akli bir alan arayışı, fiziğin kendini metafizikten kesinkes koparmaya çalışması, hayata modern teknolojinin ve yeni icatların yön vermeye başlaması insanı ve ona ait ruhi ve manevi değerleri rasyonel bir anlayışla değerlendirme gayretleri hep bu asrın aydınlanmacı neslinin mahsulüdür. Böyle bir devirde İbrahim Hakkı akli ilimlerde kendini yetiştirip, ilmi yenilikleri takip ederek modern algı ile İslami değerleri uyuşturmaya çalışmış ve bu meşakkatli işi hayret verici bir maharetle yapmıştır.⁵⁶

Dindarlıkla beraber pozitif ilimlerle meşguliyetin at başı götürülebileceğini gösteren İbrahim Hakkı, bu çaba ve gayreti ile bilimsel verilerin dine aykırı olamayacağını birbirlerinin tamamlayıcısı olabileceğini anlatabilmeyi amaçlamıştır. Dini nasların bilimle çelişir gibi görüldüğü durumlarda ise nasları tevil etme yoluna gitmeyi tavsiye etmiştir. Örneğin güneş ve ay tutulmalarını astronomi ilmine göre nasıl vuku bulduğunu anlattıktan sonra filozoflarla bu konularda tartışmaya girip inatlaşmaktansa, bu konularla ilgili zahiri manası ilmi sonuçlara ters gelen rivayetlerin tevil edilerek yorumlanmasını tavsiye etmiş ve bu konuda '... kesin işlerde, iddialaşmaktansa te'vili ehvendir...'⁵⁷ İfadesini kullanmıştır. Dini kullanarak pozitif ilim

⁵⁵ Çetin Tan, A.g.m. , s.195.

⁵⁶ M. Kayahan Özgül, A.g.e. , s.24.

⁵⁷ Marifetnâme, s.106.

sonuçlarını çürütmeye kalkışanları ise “o kimse ki bu işleri (pozitif ilim sonuçlarını) çürütmekle münazarayı, dinin gereklerinden zanneder; o kimse dine zarar vermiş olur”⁵⁸ diyerek uyarmıştır.

Dini ilimler ile pozitif ilimlerin metotları ve alanlarının farklı olduğunu bir ayet ve hadisten hareketle şu şekilde ifade eder. “Hiç şüphesiz büyük peygamber ve peygamberimizin ashabının hikmeti (menfaati), halka dini hususları öğretmek olup, eşyanın hakikatlerini açıklamak onların vazifelerinden değildir. Nitekim Araplar peygambere ayın meydana gelmesi halindeki değişikliklerden sorduklarında Kur'an-ı Kerim'de: "Sana yeni doğan aydan sorarlar. De ki: "0, insanların faydesi için, bir de hacc için vakit ölçüleridir"⁵⁹. buyurulmuştur. İbrahim Hakkı'ya göre bu ayet, halkın onlardan neleri sormaları gerektiğini gösteriyor. Dini olmayan hususların onlardan sorulmamasını istiyor. Nitekim rivayete göre, Peygamber Efendimiz, hurma ağaçlarının dişilerini erkekleriyle aşlayan bir cemaate tesadüf edip, sebebini sorunca, cemaatin de ‘hurma böyle hâsıl olur’ cevabını vermesi üzerine Peygamber Efendimizin aşından nehyetmesi ve cemaatin de hurma ağaçlarını aşlamaması, o sene hurma mahsulünün olmamasına ve halkın şikâyetine yol açtı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: ‘Dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz öyleyse onları aşlayınız’ buyurmuş.”⁶⁰ İbrahim Hakkı bu hadisi zikretmek suretiyle Müslümanlara, dini meseleleri halletmelerinin yolunun Kur'an-ı Kerim ve Peygamberden geçtiğini, pozitif ilimlerle ilgili hususların ise ancak pozitif ilim metotlarıyla ve mütehasıslar vasıtasıyla çözümlenebileceğini bunların birbirine karıştırılmaması gerektiğini ve bu ilimlerin birbirine zıt değil, birbirini tamamladıklarını anlatmaktadır.⁶¹

İbrahim Hakkı'nın hadis, fıkıh, tefsir, tasavvuf gibi İslami ilimleri öğrenmenin yanı sıra; dil, gramer, mantık, matematik, felsefe ve astronomi gibi branşları öğrenmeyi tavsiye etmesi, eleştirel bakış açısının geliştirilmesi ve doğru dini anlayışın yerleştirilmesine yönelik çabalar olaraktan değerlendirilebilir.⁶² Bu bakımdan İbrahim Hakkı Hazretlerinin düşünce sistematığı, modern din adamlarına

⁵⁸ A.g.e, s.105.

⁵⁹ *Kuran*, 2.Bakara Suresi, ayet 189.

⁶⁰ Müslim, Fedail,139. (**Çalışmamızda geçen hadisler, Hadislerle İslam DİB Yayınları 2. Baskı, Ankara 2013, isimli 7 ciltlik çalışma kaynak alınarak alıntılanmıştır.**)

⁶¹ Hüsameddin Erdem, (2005) “Marifetnameye Göre Erzurumlu İbrahim Hakkının Düşünce Dünyasından Bazı Görünümler.”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.* c.19, s.15.

⁶² Hüsnü Ezber Bodur, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Din-Bilim İlişkisi”, *Bütün Yönleri İle Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, s.151.

ve eğitimcilere, dini manevi sermaye ile donatılmış olarak, doğru yöntemle araştırma yapma ve dini doğru anlama yollarını da göstermektedir.

İbrahim Hakkı, Osmanlı'nın gerileme döneminde müspet ilimler ve dini ilimler ayrımının derinleşmesine karşı mücadele etmiş tarihimizdeki ender âlimlerden olmuştur. A'dan Z'ye her ilim dalına yer verdiği "Marifetname" eserinde, her konunun sonunu Allah'ın tanınmasına bağlayarak, batı taklitçiliğini kendine rehber edinen, dinin değerlerini hurafe kabul edip, dinin insanları geri bıraktığı çarpıtmasına düşen, her türlü bilimi Allah'tan ayrı gören, batıdaki aydınlanma felsefesinden etkilenen körü körüne taklitçi zihniyete karşı bir "reddiye" niteliğinde eser telif ederek, mücadele etmiştir.⁶³ Zira O, müspet ilim-dini ilim ayrımının devam etmesi halinde zamanla toplum nazarında müspet ilimlerin gayri dini sayılacağı tehlikesini fark etmiştir. Nitekim İbrahim Hakkı'nın bu çabasına rağmen kendisinden sonra müspet ilimler medrese müfredatından çıkarılacaktır.⁶⁴ Tarih, İbrahim Hakkı'nın ileri görüşlülüğünü ispat edecek ama çabası karşılık bulmamış olacaktır.

İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde pozitif ilimlerle dini ilimleri bir arada ele almış, eğitim müfredatı niteliğindeki Tertib-i Ulum adlı eserinde talebelerin okuması gereken dersleri belirtirken de dini derslerin yanında pozitif ilimlerle ilgili derslere de yer vermiştir. Hem dini hem akli ilimlere vukufiyeti ile tanınan İbrahim Hakkı, sadece akli veya sadece dini nitelikte tek yanlı bir eğitim yanlısı olmamıştır. Türk eğitim sistemi ise, Osmanlı'nın yıkılış dönemi ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarından günümüze doğru hükümetlerin laiklik anlayışlarına paralel olarak, pozitif-akli ilimler ile dini ilimlerin eğitim müfredatında okutulması farklılık göstermiştir (Tablo:2).

Tablo 2. Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Din Dersinin Tarihçesi⁶⁵

TARİH	İLKOKUL ORTAOKUL	LİSE
1924-1927	VAR	YOK
1927-1948	YOK	YOK
1948-1982	SEÇMELİ	SEÇMELİ
1982-2017	ZORUNLU	ZORUNLU

⁶³ Turgut Karabey, "Marifetname Mukaddimesi Hakkında Düşünceler", *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, s.525.

⁶⁴ Osman Nuri Küçük, "İbnü-l Arabî'den İbrahim Hakkı'ya İnsan-ı Kamil Anlayışı", *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, s.250.

⁶⁵ Derya Kap, "Türkiye'de Zorunlu Din dersi Uygulaması", *Akademik Perspektif Dergisi*, yıl:1, sayı:1, Kasım 2014, s.60.

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’li yılların başına kadar ilköğretim ve liselerde sadece pozitif ilimler okutulmuş, din derslerine yer verilmemiştir. 1982 yılına kadar ise, sadece seçmeli ders olarak okutulmasına izin verilmiştir. Din derslerinin müfredattan çıkarılmasının arka planına baktığımızda, Osmanlı’nın yıkılma süreci ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasındaki düşünürlerin din-bilim ilişkisi bağlamında düştükleri yanlış bir tanımlama olduğunu görürüz. Bu yanlış tanımlama şudur:

Batı dünyasında bilim ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak bilim çevresi ile kilise otoritesi arasındaki mücadelede bilim dünyasının kilisenin dolayısı ile dinin ve tanrının baskısı olmadan özgürce bilimsel faaliyet yapma arzusu, Hristiyanlığı bilimin, gelişmenin önünde engel olarak görme anlayışını oluşturmuştur. Bilimsel çalışmaların, dinin(Hristiyanlığın-Kilisenin) baskısı olmadan yapılabileceği düşüncesi, batıyı körü körüne taklit eden aydın çevrelerce İslamiyet’i de bu düşüncede Hristiyanlıkla aynı kefeye koyarak bir tanımlama ve değerlendirme hatasına düşmelerine neden olmuştur. Din-bilim ayrımı veya akıl ötesi inanç tanımı, Batı’ya özgü bir durum iken, bunu evrenselleştirerek İslâm’ı da bu kategoriye dâhil etmek en hafif ifadesi ile bir tanımlama hatası olmuştur.⁶⁶

18. yüzyıl öncesine bakıldığında Hristiyanlık için doğru ve geçerli olan din-bilim ayrımı düşüncesini, Osmanlı’nın gerileme nedenlerini dine bağlama gerekçesi ile İslamiyet’i de bilimin ve gelişmenin önünde engel olarak görme hatası ve bu çerçevede oluşan anlayış, 1982 yılına kadara Türkiye’de din derslerinin eğitim müfredatında yer almamasına neden olmuştur. Hâlbuki İslam dini, tarihinde hiçbir zaman bilim ve gelişmenin önünde engel olmadığı gibi okumayı, düşünmeyi ve araştırmayı emrederek teşvik edici olmuştur. Milli şairimiz M.Akif ERSOY kendi zamanındaki aydın çevrenin içine düştüğü bu yanlış ile ilgili şu tespiti ve açıklamayı yapar:

“Mütefekkir geçinenler ne diyor siz de bakın:

Medeniyette teâlîsi umûmen Şark’ın,

Yalnız bir yolu ta’kîb ederek ka-bildir;

Başka yollarda selamet gözeten gâfildir.

Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı.

⁶⁶ Celal Kırcı, “Din-Bilim İlişkisi Tartışmaları Ve İmam-Hatipler”, www.academia.edu, s.138. (06.01.2017)

Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı
 Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
 Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:
 İçtimâî, edebî, hâsılı her mes'elede,
 Garb 'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhude.
 Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ, o belâ,
 Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!"⁶⁷

“Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
 Rûh-i İslam'ı telakkîleri gâyet yanlış.
 Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;
 Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
 Bilmiyorlar ki: Ulûmun ezeli dâyesidir,
 Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.
 Mündemic sine-i sâfında bütün insanlık ...
 Bunu teslim eder insâfî olanlar azıcık.”⁶⁸

Öğrencileri hayata ve yükseköğretime hazırlamanın yanında din eğitimi de vermek amacı ile kurulan imam hatip okulları (ortaokul ve liseleri) ise, 1950 yılına kadar kapatılmıştır. 1950 yılından sonra ilk olarak 7 adet açılmış daha sonra halkın talepleri doğrultusunda sayıları artmış ancak siyasi nedenlere birçok kez itibarsızlaştırma ve kapatmaya yönelik girişimlere maruz kalmıştır.⁶⁹ 1950-1982 yılları arasında insanlar İmam Hatip okulları ile diğer okullar arasında tercih yapmaya zorlanmış, ortalama 60 yıl boyunca tek yanlı bir eğitim sistemi ile çocuklarımız yetiştirilmiş, sağlam bir din eğitimi almaları sağlanamamıştır. 1982 anayasası ile anayasanın 24. maddesi “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır” şeklinde düzenlenerek din dersleri zorunlu hale getirilip, ilkokul 4.sınıftan lise son sınıfa kadar her öğrencinin din dersi alması sağlanmıştır.

Günümüzde ise en son 2012 yılında yapılan 4+4+4 olarak ifade edilen eğitim düzenlemesi ile daha önce bir arada olan ilkokul ve ortaokul kurumları birbirinden ayrılmıştır. Ortaokul ders müfredatına, zorunlu din dersine ilave olarak

⁶⁷ M.Akif Ersoy, *Safahat*, Hece Yayınları, İstanbul, Ocak 2009, s.187.

⁶⁸ A.g.e., s.191.

⁶⁹ Ali YALÇIN, ‘Öncü Medeniyet Davasında İmam Hatip Okullarının Önemi ve Sorumluluğu’, *Eğitim-Bir Sen Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 35 Ekim / Kasım / Aralık 2015, s.1-2.

“Peygamberimizin Hayatı”, “Temel Dini Bilgiler”, “Kuran’ı Kerim”, “Arapça” dersleri seçmeli-İmam Hatip Ortaokullarında zorunlu- dersler olarak eklenmiş⁷⁰, pozitif ilimlerle beraber daha kapsamlı din eğitimi alınmasının önü açılmıştır.

Kuruluşundan günümüze kadarki tabloya baktığımızda eğitim sistemimizin İbrahim Hakkı’nın düşüncelerine tam zıt olarak dini derslerin tamamen çıkarıldığı tek yanlı bir eğitim anlayışından, zamanla kendi değerlerine uygun olarak, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın eğitim anlayışına doğru giden bir çizgi izlediğini görmekteyiz. Son mevcut durumunda ise, akli ilimlerin yanında dini ilimlerin de hakkıyla verildiği, İbrahim Hakkı ile aynı paralelde bir eğitim sistemimizin olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2. Eğitimde nihai amaç: ‘marifetullah’

Kelam, fıkıh, hadis gibi dini ilimlerin yanında matematik, astronomi, anatomi, fizik, coğrafya gibi akli ilimleri de araştıran ve bu alanlarda eserler veren İbrahim Hakkı, “sonul amaç insanın mevlasını tanımasıdır”⁷¹ ifadesi ile ilmî çalışmalarındaki en nihai amacını “marifetullah” olarak tanımlamaktadır. Marifetullahı ise, ‘Mevla’nın birliğini idrak marifettir, kalben O’nun birliğini görmek, kalp ile huzuruna varmaktır’⁷² şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre nasıl ki ağaç meyvesi için ekilirse ilimde de meyve, amaç, gaye marifetullahtır. ‘İlmin meyvesi marifetullahtır’⁷³ ifadesi ile elde edilen tüm ilimlerin sonuçta insanı marifetullaha ulaştırması gerektiğini ifade eder. İslam âlimlerinden Gazali’de, “İlimlerin en şerefli ve gâyesi, Allah’u Teâlâyı bilmektir”⁷⁴ ifadesi ile bu konuda İbrahim Hakkı ile aynı doğrultuda görüş beyan etmektedir.

İbrahim Hakkı’nın ilim anlayışında tüm akli ilimler, insanın marifetullaha ulaşma hedefinde bir araçtır. Allah’ı tanımaya, bilmeye hizmet ediyorsa bilgi kıymet ifade eder. Örneğin astronomi ve matematik ilmi hakkında kullandığı ‘Allah’ı tanımakta yardımcı olan astronomi ilminin tahsilini kolaylaştıran matematik ilmi.....’⁷⁵ ifadesinde matematik ve astronomi ile Allah’ı tanımaya vesile olmaları yönü ile ilgilendiğini belirtmektedir. Çünkü O, ‘Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye

⁷⁰ MEB Talim Terbiye Kurulunun 2016/66, 2017/144 ve 53 sayılı kararları

⁷¹ Marifetnâme, s.386

⁷² A.g.e., s.774.

⁷³ A.g.e., s.773.

⁷⁴ Gazali, *İhyâu Ulumi’ d-Din c.1*, Tercüme Eden: Ahmet SERDAROĞLU, İstanbul, s.133.

⁷⁵ A.g.e. , s.97.

yarattım')⁷⁶ ayetindeki “ibadet için” ifadesini “bilmeleri için (mârifet)”, şeklinde tefsir edenlerdendir. Yani insanın varoluş amacını Allah’ı tanımak, bilmek ve ibadet etmek şeklinde anlamaktadır. Marifetname adlı eserinin birçok yerinde kâinatı Allah’ın kendisini tanıtmak ve anlatmak için yarattığı bir sanat eseri olarak gördüğünü ifade etmektedir. Evrendeki tüm eşyanın Allah’ın varlığını ve birliğini anlatan bir sanat eseri, bir lisan olduğunu belirterek, eserden müessire ulaşma mantığı ile kâinatın sahibini tanımak için kâinatı incelediğini ifade eder.

-Ey Aziz! Malum olsun ki, Hak Teâlâ bu âlemi, varlık ve birliğine alâmet edip, bütün eşyada, görececek gözü olanlara sanatını ortaya çıkarmakla hikmetinin hakikatlerini duyurmuştur.⁷⁷

-Havadaki zerrelere, dağlar, taşlar, yağmur damlaları, denizler ve ırmaklar, belki dönen feleklerin her parçası, gezegenler, unsurlar, bileşikler ve her ne ki var, cümlesi gece ve gündüzün her anında, O tek, bağışlayıcı, affedici olan Hak Teâlâ hazretlerine sena edici olup, O’nun birliğini açığa çıkarmak ve bildirmek için her biri bir lisandır.⁷⁸

-Şimdi biz, o göklerin ve yerin yoktan var edicisi hâkim yaratıcı Allah’ın sanatının inceliklerini, hikmetinin hakikatlerini fikredip düşünerek, Onu tanımak isteyenlere, feleklerin cüzlerinin tahlilini kolaylaştırıp bu hususları ve benzerlerini anlatmak üzere, somut bir şekil olsun için feleklerin tümünün şekil ve suretlerini tasvir etmişizdir.⁷⁹

-Felekleri sabit yıldızları ve gezegenleri matematikçiler ve geometriciler, gök gözetim aletleri ile ölçüp takdir ettikleri üzere, burada bir miktar işaretlerle beyan etmek münasip görüldü. Ta ki bizim maksadımız olan Mevla’yı tanımaya vesile bulan, O’nun ince sanatlarını fikretmek, hikmetlerinin sırlarını düşünmek, kudret ve azametinin eserlerini temaşa eden akıl sahiplerine kolaylık olup; hepsini kendi vücutlarında mevcut görüp kendilerini tanıyıcı olalar. Buradan da Allah’ı tanımaya yol bulalar.⁸⁰

-Bizim bu felekler ve yıldızların durumlarını özetle aradığımız, ibretlerle dolu kâinatta, ilahi cilveler görüp hayran olmak ve yaratıcısını bilmektir. Her şeyden geçip O’na yönelmektir.⁸¹

-Bizim muradımız ve maksadımız olan, yaratıcıyı tanımaya vesile bulunan insanlık alemine ayna olarak konulan büyük âlemi seyr için .....⁸²

Görüldüğü üzere İbrahim Hakkı, ansiklopedik bir eser olan Marifetname adlı eserinde, pozitif ilim dallarının inceleme alanına giren astrolojiden matematiğe,

⁷⁶ Kuran, 51 Zariyat, Ayet.56

⁷⁷ Marifetnâme, s.31.

⁷⁸ A.g.e. , s.71.

⁷⁹ A.g.e. , s.114.

⁸⁰ A.g.e. , s.116.

⁸¹ A.g.e. , s.140.

⁸² A.g.e. , s.280.

coğrafyadan anatomiye birçok hususta bilgiler vermiş ancak bu bilgilerden bahsederken asıl amacının kâinatın sahibini tanıtmak olduğunu ifade etmiştir. Aşağıdaki dizelerde onun kâinata bakış açısını ortaya koymaktadır. Kâinatı Allah'ı anlatan bir kitaba, varlıkları ise bu kitabın harflerine benzeterek mahlûkata, yaratıcısını anlatması yönü ile bakılması gerektiğini ifade etmektedir.

Hakkı bu cihanı bil kitab-ı hikmet
Eflak ve anasırı hurûf ve kudret
Terkib ve mevâlid ve kelam-ı izzet
Fehm et kelimat-ı Rabbi al çok ibret⁸³

İbrahim Hakkı ilimle meşgul olmanın amacını marifetullah olarak belirtirken üzerinde durduğu önemli bir nokta da, marifetin insanın kendini bilmesi ile gerçekleşebileceğidir. Bu hususta şunları ifade eder:

Ey Aziz! Bilmiş olasın ki, ... kim kendi nefsinin bilir, tanırsa o her marifet ve ilme vakıftır. Kendini bilen, Allah'a yakınlaşır ve mesut olur....Hikmetin en üstünü Mevlâ'ya yakınlaşma yolunu bilmektir. Kim kendinin cahili ise, o Rabb'isinden de gafildir... Allah Teâla, Davut (a.s)' a buyurdu: "Ey Davud! Kendini bil ki beni bilesin."⁸⁴

İbrahim Hakkı, insanın kendini bilmesini sağlaması amacı ile de, Marifetname adlı kitabının ikinci kitap bölümünü anatomi ilmine ayırarak insan bedeni hakkında yaklaşık 200 sayfalık geniş bilgi vermiş, insanın ruhî yapısı hakkında da psikolojik tahliller yapmıştır. Eğitimin ilimle meşguliyetin amacı olarak gördüğü marifetullaha ulaşmak için insanın öncelikle kendini tanımasını gerekli gören İbrahim Hakkı, anatomi ile ilgili bilgilerin gerekliliğini ve bu bilgilere kitabında niçin yer verdiğini şu şekilde açıklamaktadır:

"Ey Aziz! Malum olsun ki, anatomi ilmi, Mevla'yı tanımaya vasıta ve yardımcıdır. Zira ki, anatomi ilmini bilmeyen hikmetten ve kendini tanımaktan gafil, Hakk'ı tanımaya ulaşmaktan uzaktır. Ancak Allah'ı tanımak için onu tahsil eden, kendini tanımaya ve ondan Hakk'ı tanımaya ulaşır..."⁸⁵ "Anatomi, insan nefsinin tanımının anahtarıdır. Allah'ı tanımının anahtarıdır. Allah'ı tanımak asıl maksattır. Bir kimse bedeninden nefsinin idrak etmeksizin Âlemlerin Rabbini tanıma davası eylese o kimse öyle bir müflise benzer ki; kendi yiyeceği ve içeceği olmayıp, beldenin fakirlerini toptan ziyafete davet eder. Herkese lazımdır ki, önce kendi nefsinin bilmeye, sonra rabbini bilmeye yönele."⁸⁶

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki İbrahim Hakkı, akli ilimleri nakli ilimlerin anlaşılmasında bir araç olarak görmektedir. Onun için eğitim-öğretimin, ilim tahsil

⁸³ A.g.e. , s.281.

⁸⁴ A.g.e. , s.771.

⁸⁵ A.g.e. , s.296.

⁸⁶ A.g.e. , s.297.

etmenin asıl gayesi, nakli ilimlerden elde edilen bilgilerle insanın kendini ve yaratıcısını daha iyi tanımlayabilmesidir. En özet ifade ile “bilinçli bir şekilde insanın Allah’a ulaşarak kendini gerçekleştirmesidir.”⁸⁷

İbrahim Hakkı’nın bu yaklaşımında, insanın biyolojik gerçekliğinden, kalbî irfanî tekâmülüne uzanan ve eserlerinde “İnsan-ı Kamil” olarak nitelediği olgunluk seviyesini, eğitimde kendisine uzak hedef olarak belirlediği; insanın bedensel, zihinsel, psikolojik, davranışsal, ruhsal, kalbî tüm yönleri ile maddi manevi olarak bütünsel bir yaklaşımla eğitilmesini amaçladığı görülmektedir.

İbrahim Hakkı’nın eğitimde amaçladığı ilkeler açısından günümüz eğitim sistemini değerlendirecek olursak; öncelikle 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda ifade edilen eğitimin genel amaçlarını ve başta Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olmak üzere diğer dini derslerin öğretim programlarında ifade edilen derslerin özel amaçlarını İbrahim Hakkı’nın eğitim amaçları açısından değerlendireceğiz.

Günümüz Türk Eğitim sisteminin genel amaç ve hedeflerini, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 2. maddesi şu şekilde açıklamaktadır.

Madde 2- Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı: Türk Milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;
2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

⁸⁷ Çetin Tan, A.g.m. , s.201

Genel olarak değerlendirecek olursak, günümüz eğitim sisteminin, Ülkenin iktisadi ve kültürel kalkınması, birlik ve beraberliği hedefinde; devlete ve topluma karşı sorumluluklarını bilen, bilimsel düşünme gücüne sahip, milli ve manevi değerlerine sahip çıkan, hem beden hem zihin, ahlak ve duygu bakımından dengeli bir kişiliğe sahip bireyler yetiştirmek ve onları iyi bir meslek sahibi olmalarını sağlamak amaçları üzerine kurulu olduğunu ve genel olarak seküler bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz.

İbrahim Hakkı'nın eğitimdeki amaçları ise günümüz eğitim sisteminden farklı olarak seküler bir nitelik taşımamaktadır. İbrahim Hakkı, öğrencilerine ilimde derinleşmeyi, âlim olmayı hedef olarak koymakta, kazanç elde etmek ve meslek sahibi olmak için okumayı hoş görmemektedir.(bkz. s.40) Bütün İlimlerle meşguliyetin en büyük hedefi olarak, kâinatın sahibi her şeyin yaratıcısı Allah'ın tanınması ve bilinmesi anlamına gelen marifetullah'a ulaşmayı belirlemiştir. Marifetullah'a ulaşabilmek için de, "insan-ı kâmil" olarak tanımladığı, maddi manevi tüm yönleri ile olgunluğa erişmiş, kendini tanıyan diğer bir ifade ile kendini gerçekleştirmiş insan olabilmeyi ilimle meşguliyetin temel hedefi olarak görmüştür.

Günümüz eğitim sisteminin genel amaç ve hedeflerinde; manevi değerlere, kültürel kalkınma, toplumsal uyum ve beden-zihin, duygu dengesine yapılan atıf İbrahim Hakkı'nın "insan-ı kâmil" tanımlaması ile benzeşmektedir. Laiklik temelli, seküler nitelikli günümüz eğitim anlayışının İbrahim Hakkı'dan ayrıldığı nokta ise; İbrahim Hakkı'nın Allah'ı tanımak, bilmek ve rızasını elde etmek gibi uhrevi bir amacı, eğitimin en nihai amacı olarak belirlemesidir. Bu amaç, günümüz eğitim sisteminin genel amaçlarında karşılığını bulmasa da, 4.sınıftan 12. Sınıfa kadar zorunlu ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile İmam Hatip Ortaokulu ve Liselerinde okutulan Temel Dini Bilgiler, Hz. Muhammed'in Hayatı, Kuran-ı Kerim, Hadis, Kelam, Fıkıh, Arapça gibi dini derslerin özel amaçlarında karşılığını bulmaktadır. Bu derslerin öğretim programlarında derslerin özel hedef ve amaçları şu şekilde ifade edilmektedir:

a) Temel Dinî Bilgiler dersi ile öğrencilerin:

1. Temel özellikleri ile İslam'ın evrene ve hayata bakışı hakkında bilgi sahibi olmaları,
2. İslam'ın temel iman esaslarını kavramaları,
3. İslam'ın temel ibadetleri ve bunların uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmaları,

4. Temel ahlak konuları ve toplumsal sorumlulukları bilmeleri,
5. Toplumu oluşturan ve devamını sağlayan temel ilkeleri öğrenmeleri amaçlanmaktadır.⁸⁸

b) İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı geliştirilirken; gerek İslam dini gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuş, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulmuştur. İslam diniyle ilgili bilgilerde; Kur'an ve sünnet merkezli, birleştirici ve herhangi bir mezhebi esas almayan bir yaklaşım benimsenerek İslam diniyle ilintili dinsel oluşumları kuşatacak kök değerler öne çıkarılmıştır. İnanç, ibadet ve ahlak alanlarıyla ilgili bu değerlerin, Kur'an ve sünnete dayanan ortak paydalar olmasına özen gösterilmiştir. Amaç, bireylerin, dinî, kültürel ve ahlaki değerler hakkında doğru bilgilenmelerini sağlamaktır.⁸⁹

c) Peygamberimiz'in Hayatı Dersi programıyla öğrencilerin;

1. Hz. Muhammed'in hayatını ana temalarıyla tanımaları,
2. İslam dininin doğru anlaşılmasında Hz. Muhammed'e olan ihtiyacı fark etmeleri,
3. Hz. Muhammed'in İslamı yaşamada örnek olduğunu kavramaları,
4. Hz. Muhammed'in hayatını bütüncül bir yaklaşımla öğrenmeleri amaçlanmaktadır.⁹⁰

d) Akaid ve Kelam dersini alan öğrenciler;

1. İslam dininin inanç esaslarını kavrar.
2. İnsanı, özgür ve sorumlu bir varlık olarak tanır.
3. İnanç alanındaki farklı yorumların ortaya çıkmasının nedenlerini kavrar.
4. Kelam ilminin iman, varlık ve bilgi sorunlarına yaklaşımını kavrar.
5. Olgular ve olaylara İslam dininin temel kaynakları çerçevesinden bakar.
6. Çağımızın inanç problemlerini kavrar.
7. İslam dininin din ve vicdan özgürlüğüne verdiği önemi bilir.⁹¹

e) Tefsir Okumaları dersi öğretim programıyla öğrencilerin;

1. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması gereken bir kitap olduğunun farkında olmaları,
2. Kur'an-ı Kerim ile kendi hayatı arasında ilişki kurmaları,
3. Kur'an-ı Kerim'in içeriğini kavramaları,
4. Kur'an'ı anlamada meallerin ve tefsir kitaplarının yerini ve önemini fark etmeleri,
5. Müfessirlerin Kur'an'ı farklı şekillerde yorumladığının farkında olmaları amaçlanmaktadır.⁹²

a) Kur'an-ı Kerim dersi öğretim programıyla öğrencilerin;

1. Kur'an-ı Kerim'in hayatımızdaki yerini fark etmeleri,
2. Kur'an-ı Kerim'i doğru ve güzel okumaları,
3. Bazı sure ve ayetleri kurallarına uygun olarak ezberlemeleri,
4. Kur'an-ı Kerim'in içeriği hakkında bilgi sahibi olmaları,
5. Kur'an-ı Kerim'i seyerek ve isteyerek okuma, anlama ve ezberlemeleri amaçlanmaktadır.⁹³

⁸⁸ <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari>, Temel Dini Bilgiler Dersi Öğretim Programı, s.2 (17.11.2017)

⁸⁹ <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari> Din Kültürü 4-8 Öğretim Programı s.13. (17.11.2017)

⁹⁰ <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari> Peygamberimizin Hayatı Dersi Öğretim Programı, s.2. (05.12.2017)

⁹¹ <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari> İmam Hatip Lisesi 11-12. Sınıflar Akaid ve Kelam Dersi Öğretim Programı, s.2 (17.11.2017)

⁹² <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari> İmam Hatip Lisesi Tefsir Dersi Öğretim Programı, s.2 (17.11.2017)

İlk, orta ve liselerde okutulan dini derslerin öğretim programlarındaki bu amaçları incelediğimizde İbrahim Hakkı'nın eğitimde marifetullah ve insan-ı kâmil hedefine uygun olarak öğrencilere, iman, ibadet ve ahlak esaslarının Kuran ve sünnet temelinde öğretilmesi, Kuran-ı kerimin içeriğinin ve hayatımızdaki yerinin kavratılması, Hz Muhammed'in tanıtılması ve İslam'ı yaşamada örnek alınması gerektiği bilincinin oluşturulmasının amaçlandığı görülmektedir. Ancak bu amaçlar tüm öğrencilere yönelik eğitimin genel amacı olarak değil, isteyen öğrencilerin yararlanabileceği şekilde İmam hatip ortaokulu ve liselerinde eğitim görmek isteyen öğrencilere yönelik amaçlardır.

Neticede, İbrahim Hakkı'nın eğitimde amaçladığı ilkeler ile günümüz eğitim sistemi karşılaştırıldığında günümüz eğitim sisteminin daha seküler bir nitelik göstermesi yönü ile İbrahim Hakkı'dan ayrıldığı, İbrahim Hakkı'nın 'marifetullahı' eğitimde sonul amaç olarak belirlemesinin günümüzdeki dini derslerin özel amaçları ile örtüştüğü, insan-ı kâmil hedefinin ise eğitimin hem genel amaçları hem de derslerin özel amaçları ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

İbrahim Hakkı'nın, marifet-i ilahiyi amaçlayan eğitim anlayışından hareketle, günümüz eğitim sistemine yönelik şu öneride bulunabiliriz:

Günümüz eğitim sisteminde öğrencilerimiz için en büyük tehdit alkol uyuşturucu ve sigara bağımlılığıdır. Günümüz okullarımızın zararlı alışkanlıklar haritasına bakacak olursak: İlkokul öğrencilerinin % 9'u, lise ve üniversite öğrencilerinin ortalama % 40'nın sigara kullandığı, her 4 sigara kullanıcısının çocukluk ve gençlik yıllarında ilk sigara deneyimini yaşadığı⁹⁴; ilköğretim ve liselerdeki öğrencilerimizin % 20'sinin alkollü içecekleri denediği, % 1.5'inin uyuşturucu tedavisi gördüğü, 13 yaşında uyuşturucu tedavisi gören yavrumuzun olduğu⁹⁵ bir tablo ile karşılaşmaktayız. Bu tablonun birçok nedeni sayılabilir ama en önemlisi öğrencilerimizin maddi ve manevi bütünlüğü ile yetiştirilememesidir. Bu duruma İbrahim Hakkı'nın eğitimde yetiştirmek istediği insan modeli olan, "maddi manevi tüm yönleri ile yetişmiş, marifetullaha ulaşabilen "insan-ı kâmil" modelinin

⁹³ <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari> İmam Hatip Ortaokulu Kuran-ı Kerim Dersi Öğretim Programı,s.2 (17.11.2017)

⁹⁴ Hilal Özcebe, *Gençler ve Sigara*, Şubat 2008, Ankara, s.10.

⁹⁵ www.trthaber.com, "İşte Türkiye'nin Uyuşturucu Raporu", 24.12.2012 tarihli yazı, (15.12.2016)

çözüm olabileceği değerlendirilerek günümüz eğitim sisteminin amaçlarında daha fazla yer alması sağlanmalıdır.

1.1.3. Müderris ve mürşit vasıflarını birleştirmesi

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi İbrahim Hakkı çok yönlülüğü ile öne çıkmaktadır. O, sosyolog, psikolog, müderris, tıp, matematik, astronomi ve astroloji uzmanı veya şair gibi birçok vasfı şahsında toplamış bir mütefekkindir. Bu çok yönlülüğü içerisinde talebelerine pozitif ve dini konularda ders veren bir müderris olmanın yanında aynı zamanda tekkede müritlerini irşat eden bir mürşit gibi, irfanî bilgiyi vermeyi de ihmal etmeyen tasavvufî terbiyeden geçmiş bir mutasavvıftır.

O'nun tasavvufî olan ilişkisi, tasavvufî bir eğitim ve terbiye ile yetişmiş olması ve müderris olarak talebelerine verdiği eğitimde ve yazdığı eserlerde tasavvuf çizgisini korumasıdır. Özellikle ilmin gayesini marifet-i ilahi olarak görmesi eğitimci kimliğinde tasavvufî öğelerin belirleyici olduğunu gösterir. Çünkü marifet-i ilahi, tüm mutasavvıflar tarafından oldukça önemsenen bir kavramdır. Bir önceki konumuzda değindiğimiz gibi, pozitif ilimlerle dini ilimlerdeki vukufiyeti ve ilmin nihai amacını marifetullah'a ulaşmak olarak görmesi müderris ve mürşit olma vasıflarını cemetmesinin sonucudur.

Tasavvufî terbiyesinde en önemli pay sahibi hocası Şeyh İsmail Fakirullah'tır. İbrahim Hakkı, babası ile birlikte 9 yıl (1711-1720) babasının vefatından sonra da 6 yıl (1728- 1734) hocası Fakirullah'ın yanında kalarak İslami ve tasavvufî eğitim almıştır. Âbid, zâhid ve takva sahibi bir kişiliğe sahip olan Fakirullah'ın manevi eğitiminden geçmiştir. Hocasının vefatından sonra da ise tarikat şeyhliği gibi bir vazife üstlenmemiştir.⁹⁶ Talebe yetiştirmek ve ilmi eserler telif etmekle meşgul olan İbrahim Hakkı, ilmin zahiri sebeplerine takılıp kalmak veya sadece tasavvufî cezbe halleriyle yetinmenin yanlış olacağını bildiğinden, ilim ve tasavvufun beraber öğretildiği ilim yuvaları oluşturmak gayesinde olmuştur.⁹⁷

En önemli eseri olan Marifetnamenin önemli bir kısmını (sayfa 571-1061 arası) tasavvufî konulara ayırarak, irfan yolunun esasları, tevekkül-tefviz-sabır-rıza kavramları, Allah'ı tanıma, velilerin makam, hikmet ve kerametleri, nefsin mertebeleri gibi tasavvufî konuları geniş bir şekilde ele almıştır. İnsan-ı kâmil adlı risalesinde ise kâmil insanların özellikleri, velilerin vasıf ve davranışları, mürşit-

⁹⁶ Süleyman Uludağ, A.g.e. , s.26.

⁹⁷ Selahaddin Yaşar, A.g.e. , s.42.

mürit ilişkisinin nasıl olması gerektiği gibi tasavvufi konuları açıklamıştır. Şiirlerinde ise tasavvufî konulara sıklıkla temas etmiştir. Süleyman EFENDİOĞLU, İbrahim Hakkı'nın şiirlerinin toplandığı “Divan” adlı eserini anlatırken, “ İbrahim Hakkı önce mutasavvıf sonra şairdir, bu cihetle şiirlerinin eksenini tasavvuf oluşturur. Muhteva bakımından divanda tasavvufi olmayan hiçbir şiir yoktur”⁹⁸ diyerek, tasavvufun İbrahim Hakkı'nın düşünce hayatında ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

Müderrislik vasfı ile birçok öğrenci yetiştiren İbrahim Hakkı, talim terbiye görevini ifa ederken mutasavvıf kimliği ile irşat vazifesini de yerine getirmiştir diyebiliriz.

1.2. İbrahim Hakkı'nın Eğitim Metodolojisi

Osmanlı medreselerinde müderrisler tarafından eğitim öğretim metodu olarak şunlar kullanılmaktaydı: Kur'an'ı ezberlemek ve mümkün olduğu kadar çok sayıda hadis öğrenmek için özellikle dini derslerde ezber metodu öne çıkmaktaydı. Bir müddet sonra imlâ metodu gelişmeye başlamıştır. Buna göre talebeler ders esnasında hocanın karşısında halkalar halinde oturarak dersi takip etmekte ve gerektiği yerlerde not tutmaktaydılar. Bu not tutma yöntemi Kur'an-ı Kerim dersleri hariç hemen hemen bütün derslerde uygulanmaktaydı. Zamanla imlâ metodunun yanında şerh ve izah metodu da gelişmeye başlamıştır. Medreselerde okutulan kitapların nüshalarının çoğalması ve bunların öğrencilerin eline geçmesinden sonra yavaş yavaş imlâ metodu terk edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra metni bir öğrenci yüksek sesle okuyor, hoca da gerekli izahlarda bulunuyordu ve metin üzerinde düzeltmeler yapıyordu. Ayrıca hoca, kendisinin yapmış olduğu izahları talebelere yazdırıyordu. Müderrisler, kimi zaman okuttukları derslerden herhangi bir bahis üzerine talebelerine münazaralar yaptırırlar ve neticede iki taraf arasında hakem olup kendi değerlendirmelerini söylerlerdi. Talebeler, medresede öğrendiklerini medrese yakınındaki mescit ve câmilerde halka anlatmakta veya tatil zamanlarında ülkenin dört bir yanına dağılarak halka bildiklerini anlatmak suretiyle bir nevi staj da yapmış olmaktaydılar. Medreselerde soru-cevap metodunun yanında takrir ve karşılıklı konuşmaya da yer verilirdi.⁹⁹

⁹⁸ Süleyman Efendioğlu, “İbrahim Hakkı Divanı ve Dil Özellikleri”, *Bütün Yönleri ile İbrahim Hakkı Sempozyumu, Bildiriler*, Erzurum 2012.s 413.

⁹⁹ Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış” , *Erciyes Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Der.* , Sayı: 14, Yıl: 2003, s.156.

İbrahim Hakkı da, 18. yüzyılda Erzurum ve çevresinde yaşamış bir müderris olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde sadece ezber, anlatım yöntemini kullanmamış, günümüz eğitim anlayışında da gerekliliği benimsenen güdüleme, gezi, gözlem, deney, gibi çoklu öğretim metodu kullanmış, öğrencilerine derinlemesine okuyarak ve öğrendiklerini yazarak öğrenmelerini tavsiye etmiştir. İbrahim Hakkı'nın müderrislik görevini yerine getirirken kullandığı bu öğretim metotlarını sırayla açıklayacağız.

1.2.1. Güdüleme-teşvik etme

İnsanı belirli amaca, hedefe yönlendirebilmek amacı ile istek uyandırıcı itici bir güç oluşturma olarak tanımlayabileceğimiz teşvik etme veya güdüleme, en eski eğitim yöntemlerindedir. Toplumun, insanların varlığı ile eşittir denilebilir.¹⁰⁰ Eğitim yöntem ve teknikleri ile ilgili kaynakları incelediğimizde, öğrencinin bilgiyi niçin öğrenmesi gerektiğini, bilgiyi nerede nasıl kullanabileceğini ve bilgiden nasıl yararlanabileceğini bilmesi o bilgiyi elde edebilmesi için bir ön gereklilik olarak kabul edilmektedir. Yani öğrenciye bilgi verilmeden önce teşvik mahiyetinde güdüleyici etkenler ortaya konulabilmelidir.

İbrahim Hakkı'da bu gerçekliğin farkında olarak öğrencilerini bilgiyi öğrenmeye teşvik edici güdüleme metodunu kullanmıştır. Bu konuya Marifetname, Tertib-i Ulûm adlı eserlerinden ve talebesi Avnikli Molla Halil'i irşat için yazdığı risaleden bazı örnekler verebiliriz.

a) Tertib-i Ulûm adlı eserinde söylediği aşağıdaki beyitlerde, öğrencilerini teşvik etme metodunu kullanmıştır.

“Ey İlme talip vey tab’ı eslem
Hem fehmi zîrek hem akli müselle
Allah bize iş arz eylemiştir
İlmu amel hem farz eylemiştir
Olmak dilersen kâmil efendi
Candan kabul et nush (ve) pendî.”¹⁰¹

Bu beyitlerde ilim için tabiatı sağlıklı, anlayışı güçlü, akli uygun olan öğrenciye hitap ederek, ilim öğrenmeyi Allah farz kılmıştır ve âlim olmak istiyorsan ilim öğrenmen şarttır diyerek, ilim öğrenmenin dini bir gereklilik ve âlim olmanın şartı olduğunu öğrenciyi ilme teşvik unsuru olarak kullanmıştır. Dini hassasiyeti

¹⁰⁰ Metin İnceoğlu, *Güdüleme Yöntemleri*, Ankara 1985, s.1.

¹⁰¹ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.512.

yüksek bir toplumda, Müslüman bir öğrenciyi teşvik etmenin en etkili yolunun ilim öğrenmenin dinî bir gereklilik olduğunu, dinin bunu farz kıldığını ortaya koymak olduğunu bilen İbrahim Hakkı, öğrenciyi döneminin toplumsal yapısını, hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak ilme teşvik metodunu kullanmıştır.

b) Talebesi Avnikli Molla Halil’i irşat etmek için yazdığı risalede, talebesine tasavvufî ve dini birçok tavsiyelerde bulunmuştur. Yaptığı her nasihatte verdiği bilginin gerekliliğini lüzumunu ve neticesini mutlaka ifade etmeyi unutmamıştır. Yani talebesini teşvik etmek için güdüleyici etkenleri kullanmıştır. Örneğin:

“Molla Halil, Emr-i ma’ruf nehy-i ani’l-münker itmek eğerçi farzdur.”¹⁰² ifadesi ile istediği fiilin gerekliliğini ifade ederek, talebesine iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın niçin gerekli olduğunu belirtip nasihate başlayarak güdüleme metodu kullanmıştır. Bir diğer örnekte ise; “başkasına kötü zanda bulunmayasın, nefsini cümleden edna bulasın, herkese iyi gözle bakasın” gibi birçok nasihati talebesine anlattıktan sonra, “Tâ ki esmâ-i İlâhiye zuhûr idüp rûh-ı ubûdiyete vâsıl olasın”¹⁰³ diyerek nasihatlerini yerine getirmenin sonucunda neyi elde edebileceğini talebesinin nazarına vermiştir. Bu örneklerde bize İbrahim Hakkı’nın güdüleme metodunu etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

c) Marifetname isimli eserinin mukaddimesinden evvel besmele ile başlayarak yaptığı kısa açıklamada, okuyup istifade edecekler için, Marifetname’deki pozitif ilimleri niçin ele aldığını dini ilimlerle pozitif ilimler hakkında etraflıca niçin bilgiler verdiğini; diğer bir ifade ile okuyanların bu eserden hangi yönde istifade edebileceklerini açıklaması bir güdüleme metodu olarak yorumlanabilir. İbrahim Hakkı Marifetname’deki bu açıklamasında, “Öncelikle malum olsun ki, Hak Teâla iki cihanı insanoğulları için ve insanoğullarını da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lütuf ve keremiyle ‘Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım’ buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla’nın bilinmesidir. Bu ebedi devlet ve tükenmez saadet, her şeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye bağlıdır. Bedenin bilinmesi, âlemin bilinmesiyle olur. Âlemin bilinmesi de hakiki ilimlerdir. Bu sebepten dolayı bir miktar astronomi ve felsefeden alıp toplayarak, bir miktar anatomi ilminden devşirip seçerek bir miktar da kalp ilmi ve irfandan iktibas edip ele alarak bu güzel kitabı telif ve

¹⁰² Ekrem Bektaş, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’dan Talebesi Avnikli Molla Halil’e Öğütler”, *Adıyaman Üniversitesi, Sos. Bil. Der.* Aralık 2013, sayı:15, s.109.

¹⁰³ Ekrem Bektaş, A.g.m. , s.112.

tasnif ettim.”¹⁰⁴ İfadelerini kullanmaktadır. Burada okuyucuya yaratılış amacını hatırlatıp, bu amaca nasıl ulaşılacağını gösterip bu eserin kendisini yaratılış amacı doğrultusunda hizmet edecek bilgiler sunacağını ifade ederek, okuyucuyu eseri okumaya teşvik ederek, motive etmektedir.

1.2.2. Gezi ve gözlem yöntemi

Gezi yöntemini öğrencilerin yakın çevrelerini tanımaları, okulda kazandıkları bilgiler ile gerçek yaşam arasında ilişki kurmaları, bilgileri asıl kaynağından elde etmeleri amacıyla kullanılan bir öğretim etkinliği olarak tanımlayabiliriz. Gözlem ise, belli eğitsel amaçları gerçekleştirmek için, bir olay, nesne veya bir gerçeğin, niteliklerini tespit amacı ile dikkatli ve planlı şekilde incelenmesidir. Bu nedenle gezi ve gözlem iç içe geçmiş bir bütünü ifade eder.¹⁰⁵

Bu yöntem her eğitimcinin gerekli gördüğü ve en eski eğitim metotlarından biridir. Osmanlı medreselerinde de öğrenciler 3 aylarda ve tatil günlerinde medresenin bulunduğu çevrede halkın içine karışarak camilerde vaaz verip, namaz kıldırmak sureti ile öğrendiklerini birebir uygulama imkânı buluyor, soru cevap yaparak halkı aydınlatıp küçük çocukların eğitimlerine katkı sağlıyorlardı.¹⁰⁶ Bu şekilde, eğitim sadece öğretmen karşısında sınıf ortamında yapılan bir etkinlik olmaktan çıkıyor, öğrenciler sosyal hayatın içerisinde uygulamalı olarak öğrendiklerini pekiştirme imkânı buluyorlardı. Bir nevi yakın çevre inceleme gezisi yaparak, hem öğrendiklerini uyguluyor hem de çevreyi ve sosyal hayatı tanıma imkânı buluyorlardı.

İbrahim Hakkı'nın da ilmî hayatında gezi ve gözlem yönteminin önemi büyüktür. O'nun ilmi birikiminde, hac münasebetiyle Halep, Şam, Medine ve Kudüs gibi çeşitli merkezlere yaptığı gezilerin ve bu seyahatler esnasında ünlü bilginlerle yaptığı ilmi müzakereler ile İstanbul ve Kahire medreselerindeki gözlemlerinin önemli bir payının olduğu bilinmektedir. Yine İbrahim Hakkı'nın öğrencileriyle birlikte gezi ve gözlem faaliyetlerinde bulunduğu da bilinmektedir.¹⁰⁷ Prof. Dr. Esin KAHYA da İbrahim Hakkı'yı anlattığı yazısında, O'nun bu kadar çok eser

¹⁰⁴ *Marifetnâme*, s.29.

¹⁰⁵ Turhan Çetin, Zafer Kuş, and Kadir Karatekin. (2010), “Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Gezi-Gözlem Yöntemine İlişkin Görüşleri.”, *Gaziosmanpaşa Ü. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2(10), s.159.

¹⁰⁶ Ünal Taşkın, (2008), “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.1/3, s.358.

¹⁰⁷ Çetin Tan, A.g.m. , s.199.

verebilmesini yaptığı seyahatler sonucu elde ettiği ilmî birikime bağlamaktadır.¹⁰⁸ İbrahim Hakkı, yaptığı bu gezi ve seyahatleri araştırma ve inceleme fırsatı olarak iyi değerlendirmiştir. Bu sayede elde ettiği ilmi birikim ile de birçok eser telif etmiştir.

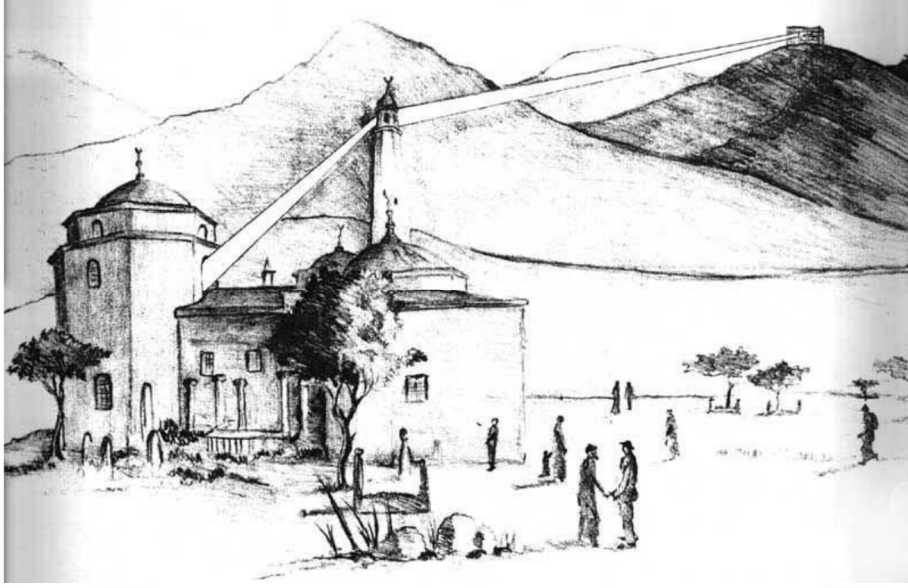
1.2.3. Deneysel etkinlikler yapması ve çoklu eğitim materyali kullanması

İbrahim Hakkı anlattığı pozitif ilimleri sadece sözde ve yazıda bırakmamış, elde ettiği ilmi, uygulamayı ve kullanmayı da bilmıştır. Bunun en çarpıcı örneği hocası Şeyh İsmail Fakirullah için yaptığı türbedir. Astronomi ve mimari açıdan bir deha örneği olan bu yapı, ince matematiksel hesaplamalar ve astronomi ilminin sınırlarını gerektirmektedir. İbrahim Hakkı'nın matematik, mimari ve astronomi ilmindeki derinliğini deneysel olarak yansıttığı bu eseri hakkında kısaca bilgi verecek olursak:

İbrahim Hakkı Hazretleri, türbenin doğusuna harçsız taşlarla bir duvar inşa ediyor. Gece ve gündüzün eşit olduğu ekinoks günlerinde (21 Mart ve 23 Eylül) kalenin arkasındaki vadiden yükselen güneş bu duvara çarpıyor. Kaleden geçemediği için Tillo şehrine ışık gitmiyor. Işık sadece duvarda bulunan pencereden geçiyor. Güneş ışığı, 3 km. İlerde bulunan türbenin kulesine (8 köşeli ve 10 metre yüksekliğinde bir kule), oradan da kırılarak türbenin penceresinden içeri giriyor. Sonra da türbenin penceresinden içeri girerek, İsmail Fakirullah Hazretleri'nin mezarının başını aydınlatıyor.¹⁰⁹ (Resim 1,2)

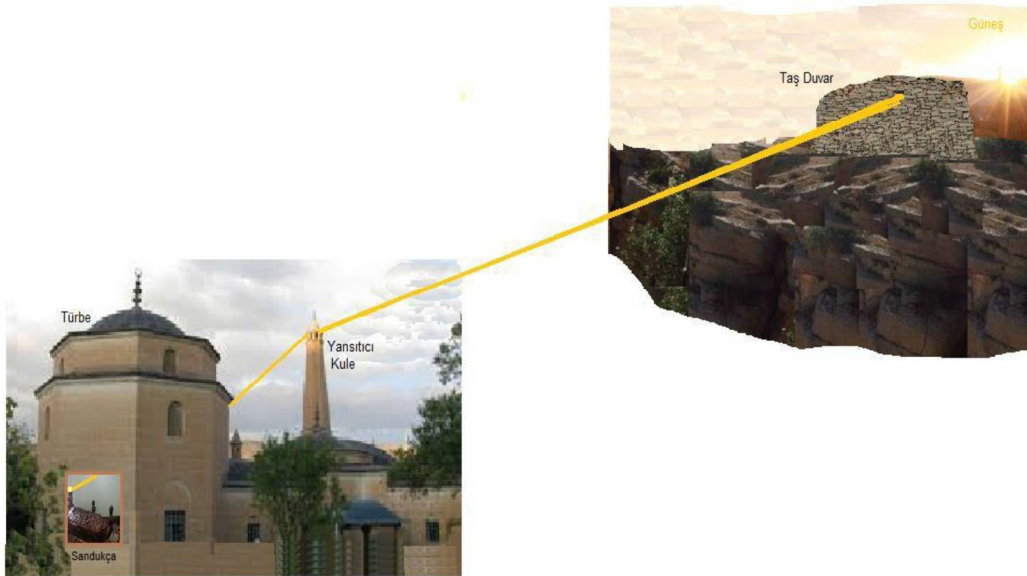
¹⁰⁸ Esin KAHYA, A.g.m. , s.374.

¹⁰⁹ Bekir ÇIRAK, Abdulkadir YÖRÜK, (2015), “Güneş Işığını Kontrol Ederek Hocasının Mezarının Başucuna Yansıtan Bilim Adamı: İbrahim Hakkı”, *Siirt Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Der. , Sayı:4, s.21.*

Resim1. Işık Hadisesi Temsili Resmi

İbrahim Hakkı'nın ince zihinsel hesaplamalar ile yaptığı bu eser 1960 yılında restore edilirken bozulmuş, lazer ve uzay teknolojisi ile ancak 2011 yılında işler hale getirilebilmiştir. Bu da bize İbrahim Hakkı'nın ilmi zekâ ve birikiminin büyüklüğünü göstermektedir.

Resim 2. Işık Hadisesinin Görsel Temsili Açıklaması

İbrahim Hakkı'nın zaman hesaplama ilmi ile Tillo'da kullanılmak üzere takvim yapması; dünyanın yuvarlaklığının tartışıldığı ortamda üzerinde 23 derece 27

dakika eğikliği, enlem boylam ve bazı şehirleri gösteren ahşaptan yer küre yapması ve dünyanın kuzey ve güney kutuplarını detaylıca gösteren dünya haritası çizmesi (Resim 3); yıldızların ve güneşin ufuktan geçme anına göre zamanı ve kişinin dünya üzerinde bulunduğu konumu hesaplamaya yarayan usturlab, rub’ul müceyyip ve Rub’ul Mukantanat isimli aletleri yapması; el yazması Marifetname isimli eserinin başlığında kullandığı boyaları kendisinin üretmesi¹¹⁰ sahip olduğu ilmi birikimi deneysel anlamda uygulamaya geçirdiğini göstermektedir. Özetle ifade edecek olursak İbrahim Hakkı, pozitif ilimlerle ilgili yazdığı bilgileri deneysel etkinlikler ile temellendirmiş, verdiği nazari bilgileri pratik zeminde uygulamaya geçirmiştir.

Resim 3. İbrahim Hakkı'nın Çizmiş Olduğu Dünya Haritası¹¹¹

Yine İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı eserine baktığımızda 4 ana unsuru anlatmak için hazırladığı çizelge¹¹², ay ve güneş tutulmasını anlatmak için çizdiği şekiller¹¹³, burçların dizilişini göstermek için yaptığı şema¹¹⁴; dünyanın yapısı, mevsimler, astroloji ve geometri ile ilgili çizdiği şekiller ve çizimler eğitimde

¹¹⁰ Feyzullah Toprak, "İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler", Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Kütüphane Dosya No:7845, s.42-44.

¹¹¹ Marifetnâme, s.267.

¹¹² A.g.e., s.82.

¹¹³ A.g.e., s.104

¹¹⁴ A.g.e., s.114

çoklu materyal kullanımı ile bilgiyi öğrenmeyi artırıcı bir yöntem izlediğini göstermektedir.

1.2.4. Derinlikli okuma ve yazarak öğrenme

İbrahim Hakkı talebelerine Tertib-i Ulûm adlı eserindeki bir beytinde şu tavsiyede bulunmaktadır:

Oku yaz onda kesb-i kemâl et
Her ilmi öğren gavrına hem yet¹¹⁵
(Okuyup yazarak kemal sahibi ol, İlimleri genişliğine ve derinliğine öğren)

Medrese talebelerine yaptığı bu tavsiyede, yüzeysel ilim öğrenmeyi eleştirmekte, derinlemesine öğrenmeyi ilke olarak kabul etmektedir. Ömer ÖZYILMAZ, İbrahim Hakkı'nın bu hassasiyetini, Fatihten sonra sürekli büyüyen Osmanlı devletinin hâkim, kadı gibi memur ihtiyacının artması üzerine medrese talebelerinin de yetişme süresinin uzunluğu nedeni ile medreselerde okutulan kitapların kısaltılmasına ve öğrencilere tedris devresi bitmeden şahadetname (diploma) verilmesine bağlamaktadır.¹¹⁶ Onun için ilim, dünyevi bir şeyi elde etmede bir araç değil, kesbi kemale –insanın manevi olgunluğuna- ulamak için vasıta. İbrahim Hakkı'da ilmin gayesi ise, daha önce değindiğimiz gibi marifetullahtır.

Yukarıdaki beytin devamında ise az, çok ne okursan oku okuduklarının yazılmasını istemektedir.

Her ne okursan ger çok u ger az,
Her bir kitabı sen ders be ders yaz.¹¹⁷

Tüm eğitimciler, öğrenme faktörüne ne kadar çok duyu organı dâhil edilirse öğrenmenin o kadar kalıcı olacağı konusunda hem fikirdirler. İbrahim Hakkı da okumanın yanında yazarak çalışmayı bir metot olarak tavsiye etmiştir. 18. yüzyıl medreselerine bakıldığında yazarak, öğrendiklerini özetleyerek, not tutarak eğitim yaptırma metodunun yaygın olmayan bir metot olduğunu görmekteyiz. Yüksel GÖKTAŞ, konu ile ilgili bir makalesinde İbrahim Hakkı'nın bu metodunun o dönem içerisinde ilgi çekici bir metot olduğunu vurgulayarak şu açıklamayı yapmıştır. “Medreselerde kullanılan yöntemlere dair ilgi çekici bir diğer husus da, bazı müderrisler tarafından yazarak öğrenmeye verilen önemdir. Bu müderrisler öğrenmede okumanın ve dinlemenin yanı sıra,

¹¹⁵ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.513.

¹¹⁶ Ömer Özyılmaz, A.g.e. , Yıl:1986, s.25.

¹¹⁷ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.513.

yazma metodunun da kullanılması gerektiğini vurgulamışlar, öğrencilere her derste öğrendiklerini not almayı önermişlerdir. Bunlardan birisi de Tertib-i Ulûm adlı eseriyle İbrahim Hakkı Erzurumî'dir. Ona göre öğrenciler, öğrenmeyi sadece okumakla ve dinlemekle değil; aynı zamanda okuduğunu özet halinde yazarak yaparlarsa bu sürece daha etkin iştirak etmiş olacaklardır. Böylelikle, öğrencinin aklında daha çok bilgi kalacak ve bu bilgileri unutma olasılığı daha da azalacaktır.”¹¹⁸

Eğitim alanında yapılan araştırmaları ve yapılan çalışmaları konu edinen “Eğitimpedia” adlı internet sitesi, “New York Times” gazetesinde Maria KONNIKOVA tarafından 02.01.2014 tarihinde yayınlanan yazarak öğrenmenin önemi ile ilgili “Elle Yazı Yazmak Tarihe Karışır mı Ne Olur?” adlı bir araştırma yazısını şu şekilde aktarmaktadır:

“Psikologlar ve nörobilimciler tarafından yapılan yeni araştırma, elle yazı yazmak ile en geniş anlamda eğitimsel gelişim arasında derin bir bağ olduğunu ortaya çıkardı. Çocuklar ilk olarak elle yazı yazmayı öğrendiklerinde sadece okuma yazmayı daha hızlı öğrenmekle kalmıyor, aynı zamanda daha iyi fikirler üretebiliyor ve bilgiyi hafızalarında daha iyi tutabiliyorlar.” Yine aynı araştırma yazısında “2012 yılında Indiana Üniversitesi psikologlarından Karin James tarafından yürütülen bir başka araştırma neticesinde çocukların elle çizim yaptıklarında beyinlerinin üç bölgesinde aktivite arttığı gözlemlendi. Bu bölgeler aynı zamanda yetişkinler yazı yazdığında da harekete geçen bölgelerdir.”¹¹⁹

Gazete haberindeki bu açıklamalar yazı yazarak öğrenmenin öğrenme üzerinde ne kadar etkili olduğunu belirtmektedir. Günümüz modern imkânları ile yapılan çalışmalar gösteriyor ki yazarak çalışma öğrenme aktivitesinin kalitesini arttırmakta, öğrenmeyi daha kalıcı hale getirmektedir. 18. yüzyılda yaşamış bir müderris olan İbrahim Hakkı'nın bu gerçeği görerek talebelerine ‘ne okursan oku, ders ders yaz’ diyerek onları yazarak öğrenmeye teşvik etmesi dikkate değerdir.

1.2.5. Öğreterek öğrenme

Sen ilmi saklı hiç tutmayasın
Şâkird okıt kim unutmayasın¹²⁰

İbrahim Hakkı Tertib-i Ulum'un 30. beytinde ortaya koyduğu bu metotta, talebelerine öğrendiklerini pekiştirmek ve unutmamaları için kendilerinden daha küçük öğrencilere öğrendiklerini anlatmalarını istemektedir. Elbette bu yöntem sayesinde, öğreten öğrenci bilgilerini aktif hale getirecek ve anlatmanın en iyi

¹¹⁸ Yüksel Göktaş, (2009), “Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki Tarihsel Gelişimi” ,Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:24, s.84.

¹¹⁹ <http://www.egitimpedia.com> , “Elle Yazmak Tarihe Karışır mı Ne Olur?”, (14.12.2016)

¹²⁰ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.513.

öğrenme olduğunu yaşayarak öğrenecektir. Ayrıca ders çalıştıran öğrenci, eski bilgilerini hatırlamakla beraber yeni bilgiler de öğrenecektir.

Öğrenciyi eğitim öğretim faaliyetinin içerisine daha aktif olarak katmayı hedefleyen bu metodun, günümüz eğitim anlayışında 1980 yıllarda ABD’ de Bobbi De Porter isimli eğitimci tarafından geliştirildiği kabul edilmektedir.¹²¹ Oysaki 18.yüzyılda kendi kültürümüzün yetiştirdiği bir eğitimci olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı, talebelerine öğrendiklerini pekiştirme ve unutmama yöntemi olarak bu metodu tavsiye etmektedir.

İbrahim Hakkı, kendi döneminin eğitimcileri ile kıyaslandığında anlatım ve ezber metoduna sıkışıp kalmamış, yukarıda izah ettiğimiz gibi eğitimde kullandığı yöntemlerle öğrenciyi merkeze alan bir anlayış takip etmiş, bireysel farklılıkları dikkate alarak farklı öğretim metotları uygulamış, 18.yüzyılda günümüz eğitimcilerine ışık tutacak bir eğitimci olmuştur.

---

¹²¹ Orhan Hanbay, “Kuantum Öğrenme Temelli Öğreterek Öğrenme Yöntemi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fak. Der.* Aralık 2009, s.18.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE TAVSİYELERİ

Bu bölümde İbrahim Hakkı'nın Marifetname ve Tertib-i Ulûm adlı eserlerinde, eğitimin birebir tarafları olan öğretmen, öğrenci ve ebeveynlere yönelik yaptığı tavsiyeleri ve kişisel gelişim çalışmalarına ilişkin, O'nun fikir ve düşüncelerinden çıkarabileceğimiz önerileri inceledik. Öneri ve tavsiyeler incelenirken, İbrahim Hakkı'nın bakış açısı ortaya konularak, günümüz eğitim sistemi açısından bir değerlendirme yapılmıştır.

2.1.1. Öğrencilere Yönelik Tavsiyeleri

İbrahim Hakkı Tertib-i ulum isimli eserinde yazdığı beyitlerde ve Marifetname adlı eserinin hatimesinden önceki son kısımlarında 'talebenin üstadından öğrenmesinin adaplarını' anlattığı bölümde öğrencilere yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeleri belli başlıklar altında şu şekilde ifade edebiliriz.

a) Eğitime yoğunlaşma.

İlm ile olsun fikr ü hayâlin
Tâ düzgün ide Hak cümle hâlin. ¹²²

Bu beyitte İbrahim Hakkı, öğrencinin zihnen eğitime odaklanmasını ve gereksiz yere zihnini meşgul edecek ilim dışında şeylerle meşgul olmamasını ister. Öğrencinin kendini tam bir ilmi donanımla yetiştirebilmesi için zihnen sadece eğitime odaklanmasının önemini vurgular.

Fevt etme dersi ömr etme zâyi'
Tut ders ü devri her işe mâni ¹²³

¹²² İbrahim Hakkı, *Divan*, s.513.

¹²³ A.g.e. s.513.

Bu beyitte ise İbrahim hakkı, ders zamanı geldiğinde ders almamayı ömrün ziyan olması olarak görmekte, ders dışında her türlü meşguliyetin ders zamanı geldiğinde sonlandırılması gerektiğini belirtmektedir.

b) Evlilikten uzak durma.

İtme tehhül kâm almadıkça
Bahr-i ulûma bir dalmadıkça ¹²⁴

İbrahim Hakkı eğitim hayatı devam ederken talebelerinin ilmi anlamda kendini yetiştirmeden, tahsil hayatını tamamlamadan evlenmesini istememiştir. Çünkü evlilikle beraber öğrenci, geçim derdi ve çocuk telaşı gibi öğrenciyi zihnen meşgul edecek birçok meşguliyetle karşı karşıya kalacaktır. Hâlbuki ilim öğrenme işi, zihnen odaklanmayı gerektiren bir faaliyettir. Ömer ÖZYILMAZ, İbrahim Hakkı'nın bu tavsiyesinin İmam-ı Azam tarafından da yapılan bir tavsiye olduğunu ve 14 asırlık İslam eğitim ve öğretim hayatında genel olarak uyulan bir kural olduğunu ifade eder.¹²⁵

c) Memleketinden uzakta eğitim görme ve ticari kaygılardan uzak durma.

Göç karyeden geç evden dükkândan
Gel hücreye kaç havf u ziyandan ¹²⁶

Öğrencinin kendi memleketinde aile, eş, dost ve akraba çevresi içerisinde yakınları ile irtibat halinde iken aynı zamanda para kazanma ve zarar etme kaygısı ile meşgul olurken, yani ticari faaliyetlerle uğraşırken zihnen kendini ilme veremeyeceğini düşünen İbrahim Hakkı, talebeye memleketinden uzakta tahsil hayatını sürdürmesini ve ilim tahsil sürecinde ticaretten uzak durmasını tavsiye etmektedir.

¹²⁴ A.g.e., s.512.

¹²⁵ Ömer Özyılmaz, A.g.e. , yıl:1986, s.22.

¹²⁶ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.512.

d) Arkadaşlık ilişkileri ve oyun:

Zirek şerîk ü sâlih refiki
 Buldunsa âsân hoca şefiki
 Bunlarla eğlen yârâna gitme
 Karışma halka hem sohbet etme ¹²⁷

(Aklı başında anlayışlı birkaç ders arkadaşı ve müşfik bir ders hocası bulduysan başka dost ve arkadaş arama, boş zamanlarını bunlarla değerlendir ve eğlenmeni bunlarla yap; halkın içine karışıp ilmî olmayan boş amaçlı sohbetlere iştirak etme)

İbrahim Hakkı, bu dizelerde öğrencinin eğitiminde önemli bir fonksiyonu olan arkadaşlık konusuna temas ederek, bu konuda çocuğa seçici olmayı tavsiye etmektedir. İlim talebesine ilmi anlamda fayda sağlayacak, kendisinden istifade edebileceği nitelikte arkadaşlar önermektedir. Yukarıdaki beyitlerde İbrahim Hakkı'nın değindiği diğer bir konu yine çocuk gelişiminde ve eğitiminde önemli bir yeri olan talebenin eğlence ve oyun hakkıdır. Çocuğun ruhsal, bedenî ve özellikle sosyal gelişimi açısından oldukça önemli olan çocuğun oyun hakkına ve oyunda arkadaş seçimine vurgu yapmıştır. Ömer ÖZYILMAZ bu konuda İbn-i Sina'nın "Çocuk okulda temiz ve ahlaklı ailelerin çocukları ile arkadaş olmalıdır. Zira onların terbiye ve edebi, güzel adetleri de beğenilmiştir" sözünü ve İmam-ı Gazalinin "Çocuğa oynamayı menedip devamlı ders çalışmaya zorlamak onun kalbini öldürür, zekâsını iptal eder ve hayatının neşesini kaçırr. Sonunda çocuk dersten kurtulmak için bir hile düşünmeye başlar."¹²⁸ sözlerini aktararak, İslam ulemasının bu konuda İbrahim Hakkı gibi düşündüğünü ifade eder.

e) İlim öğrenmede niyet

İnsan her işe başlarken bir amaç ve hedef doğrultusunda hareket eder. Eğitim-öğretim de insan hayatındaki en önemli safhalardan biridir. Öğrencinin önüne nasıl bir hedef koyarsanız eğitim öğretime verdiği değer ona göre kıymet kazanır. İyi bir meslek sahibi olup makam mevki elde etmek, bol para kazanmak gibi sadece dünyevi nitelikte hedefler koymak ilmî derinliğe sahip ilim adamı yetiştirmenin önünde engeldir. İbrahim Hakkı, talebelerine eğitimlerinin ardından memuriyeti bile uygun görmemekte ilimde derinleşmeyi tavsiye etmektedir. "Dünyayı alma, etme riyâset

¹²⁷ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.513.

¹²⁸ Ömer Özyılmaz, A.g.e. , (1986) , s.32

Hükkâma gitme, çekme siyaset”¹²⁹ diyerek, dünyevi amaçları eğitime maksat ve gaye yapmamayı talebelerine tavsiye etmektedir.

Kul olma halka âzâde cânsın
Hikmet yitirmiş hem arayansın ¹³⁰

Talebelerine, “hikmet(ilim) arayan hür biri olarak insanlara kul köle olma” diyerek, ilim elde etmek için gayret ederken, dünyevi ihtiras ve çıkarlar peşinde ilmini alet edip insanların kulu kölesi olmayasın anlamında tavsiyede bulunmaktadır.

İnsan elbette ki hayatını devam ettirmek için parada kazanacak, makam mevki sahibi olmak için gayrette edecektir. İbrahim Hakkı'nın ilimde niyet konusunda ortaya koyduğu bu yaklaşım, eğitimde birincil derecede amacın dünyevi çıkarlar olmaması, öğrenciye hedef olarak sadece dünyevi amaçların konulmamasıdır. Çünkü sadece dünyevi gayeleri göz önünde bulundurarak ilmi faaliyetlerde bulunan bir talebenin ilimde derinleşmesi, âlim olabilmesi mümkün değildir. İlmin gayesini marifet-i ilahi olarak gören İbrahim Hakkı, talebelerine ilim elde etmede öncelikli hedefi İslam inanç ve kültürüne uygun bir şekilde Allah'ın rızasını kazanmak şeklinde belirlemiştir.

Allâh bize iş ‘arz eylemiştir
‘İlm ü amel hem farz eylemiştir ¹³¹

Bu beyit ile İbrahim Hakkı, ilim öğrenmenin ve ilimle amel etmenin Allah'ın farz kıldığı bir iş olduğunu talebelerine hatırlatarak, onlara eğitimde amaç ve gaye olarak, Allah'ın farz kıldığı emri yerine getirme bilinci ile yani ibadet şuuru ile hareket edip Allah'ın rızasını kazanmayı belirlemiştir.

Buraya kadar anlattıklarımız İbrahim hakkının Tertib-i Ulum adlı eserindeki beyitlerde geçen tavsiyeleridir. Burada özetle ifade edecek olursak, İbrahim Hakkı'nın, öğrencilere yönelik hedef olarak, ‘ilimde derinleşmiş ilim adamları yetiştirmek’ gibi bir hedefinin olduğunu ve bu hedef doğrultusunda öğrencilerinin dikkatini, ilim dışındaki şeylere yöneltecek her türlü unsurdan uzak tutmaya çalıştığını ifade edebiliriz.

İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde ise “talebenin üstadından öğrenmesinin adap ve erkânı” başlığı altında, öğrencilere öğretmenine karşı nasıl

¹²⁹ A.g.e. , s.25.

¹³⁰ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.512.

¹³¹ A.g.e. , s.512.

davranmalarını konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. 15 madde halinde yazdığı bu tavsiyeler şunlardır:

- 1-Üstadına selam verip, ayak üzere durmaktır.
- 2-Üstadı izniyle oturmaktır.
- 3-Namaz içinde gibi edepli oturmaktır.
- 4-Onun huzurunda az söylemektir.
- 5-Üstadı sormadıkça söylememektir.
- 6-Ondan izin istemedikçe sual sormamaktır.
- 7-“Filan senin hilafına demiştir”, demesi ile ona muarız gitmemektir.
- 8-Doğruyu, üstadından daha iyi bildiğini ona iş ’ar etmemektir.
- 9-Onun meclisinde arkadaşının kulağına gizlice söz söylememektir.
- 10-Başını önüne eğip, etrafına iltifat etmemektir.
- 11-Onun melali sırasında ağzını mühürlemektir.
- 12-O, gidip geldikçe ona ayağa kalkmaktır.
- 13-Üstadı kalkınca ona sual sormamaktır.
- 14-O yoluna giderken ona bir şey sormayıp bileşince gitmektir.
- 15-Onun çocuk ve yakınlarına bile tazim ve ikram etmektir.
- 16- Münker olan işte ona kötü zan beslemeyip, sırrına yetmektir. O filin sırrında onu en iyi olarak bilen olarak bilsin ve kötü zan arız olduğunda Hz. Hızır ile Musa Aleyhisselam’ın kıssasını hatırlasın.¹³²

İbrahim Hakkı’nın bu tavsiyelerini değerlendirirken 18. yüzyılda medrese imkân ve şartlarını toplumun sosyal ve kültürel dokusunu göz önünde bulundurarak yerindelik ilkesine göre değerlendirmek gerekmektedir. Öğrenci merkezli eğitim anlayışının hâkim olduğu günümüz eğitim anlayışı ile karşı karşıya koyarak kıyaslama yapıp, İbrahim Hakkı’nın açıklamalarını tartışma konusu yapmak doğru bir yaklaşım olmaz. Marifetnamede yer alan öğrencilere yönelik bu tavsiyelerden çıkarılacak mesajın odağında, öğretmene ve öğretmenlik mesleğine verilen kıymet vardır. İbrahim hakkı bu tavsiyelerinde, “ilim öğretime mutlak saygı ve hürmet” anlayışı üzerinde durmaktadır. “Kavuşan ancak hürmet ve tazimle kavuşmuş, kopanlar ancak hürmet ve tazimi terkle kopmuştur”¹³³ sözünü hatırlatarak ve “Üstadına tazim et zira ki denilmiştir. Bana bir harf öğretenin kölesi olayım”¹³⁴ beyti ile söylediklerini pekiştirmektedir.

İslam kültür ve medeniyetinde de öğretmene karşı, İbrahim Hakkı benzeri saygı ve hürmet anlayışı var olmuştur. Hem Hz Peygamberin hadislerinde hem de İslam âlimlerinin açıklamalarında benzer manalara rastlanmaktadır. Örneğin, İbrahim Hakkı’nın ‘tükenmez feyz kaynağı’,¹³⁵ olarak nitelediği İmam-ı Gazali, İhya ’sında “İlim talep eden, hocasına karşı her zaman emre amade bir tavır içinde bulunmalıdır. Kendisini hocasına teslim etmeli, hocasının söylediklerini can kulağı ile dinlemelidir. Nasıl ki bir hasta, doktorunun

¹³² *Marifetnâme* s.1122.

¹³³ A.g.e., s.1122.

¹³⁴ A.g.e., s.1123.

¹³⁵ A.g.e., s.1162.

söylediklerini can kulağı ile dinleyip, dediklerini harfîyen yerine getiriyorsa, ilim öğrenen talebenin durumu da aynen bilgisiz bir hastanın bilgin ve şefkatli doktorun önündeki durumuna benzemelidir. Talebe, hocasının önünde bir şey bilme ukalalığına düşmemelidir; yalnız dinleyip öğrenmeye bakmalıdır. Hocasına daima mütevazı davranmalı, hocasına hizmet etmeyi kendisi için en büyük bir şeref bilmelidir.”¹³⁶ Devamında ise, Hz. Ali'nin şöyle dediğini belirtmektedir:

“Hz. Ali şöyle demiştir: Âlime hürmet etmek, herkesin vazifesidir. Âlim Allah'ın emrini muhafaza ettiği müddetçe senin de ona Allah için hürmet göstermen, önünde diz çöküp oturman, şayet ihtiyacı varsa ona herkesten önce hizmet etmeye koşman senin üzerine vazifedir.”¹³⁷

Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadislerde konumuzla aynı doğrultudadır.

-Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Temellük (dalkavukluk) mü 'minin ahlâkından değildir. Fakat ilim tahsil eden talebe, hocasına temellük edebilir.(İbn Adiy, Muaz ve Ebu Umâme'den zayıf bir senedle)¹³⁸

-Şa'bî şöyle anlatır: Zeyd b. Sâbit bir cenaze namazını kıldırdıktan sonra kendisini bir katıra bindirmek istediler. Orada bulunan İbn Abbas, âlim olan Zeyd'in üzengisini tuttu: Zeyd 'Ey Allah Rasûlü'nün amcasının oğlu! Üzengimi bırak; senin gibi şerefli bir insanın üzengimi tutması bana çok ağır geliyor' dedi. İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber bize, âlimlere hürmet etmemizi emretti' diye cevap verdi.(Taberânî, Hâkim ve Beyhâkî, el-Medhal: Hâkim'e göre senedi sahihtir.)¹³⁹

İbrahim Hakkı yaptığı bu nasihatleri kendi hayatında da bizzat uygulamıştır.Hocası Şeyh İsmail Fakirullah'ın talebesi olarak, hocası ile ilgili açıklamalarında ona karşı olan sevgi, saygı ve hürmetini açık bir şekilde ifade etmiştir. Marifetname isimli eserinde, “İstikamet madeni¹⁴⁰, kalplerin tabibi¹⁴¹, asrının biricigi ve çağının yegânesi idi¹⁴², her ayıptan uzak ve arınmış idi¹⁴³, Hak Teâla o dostunu öğmüş yaratmış idi¹⁴⁴, âlim, amil, fâzıl ve kâmil idi¹⁴⁵” şeklinde kullandığı ifadeler, hocasına karşı duyduğu saygının ve muhabbetin en bariz göstergesidir.

¹³⁶ Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din c.1*, Tercüme Eden: Ahmet SERDAROĞLU, İstanbul, s.121.

¹³⁷ A.g.e. , s.131.

¹³⁸ A.g.e. , s.122.

¹³⁹ A.g.e. , s.121.

¹⁴⁰ Marifetnâme, s.1087.

¹⁴¹ A.g.e. , s.1090.

¹⁴² A.g.e. , s.1097.

¹⁴³ A.g.e. , s.1065.

¹⁴⁴ A.g.e. , s.1066.

¹⁴⁵ A.g.e. , s.1070.

2.1.2. Öğretmenlere Yönelik Tavsiyeleri

İbrahim Hakkı, Marifetname isimli eserinde, âlimin talebesini eğitmesinin adabı başlığı altında 17 maddelik tavsiyede bulunmaktadır.

- 1-Ezalarına katlanmaktır
- 2-Susmaya bağlanmaktır
- 3-Halim ve selim olmaktır.
- 4-Vakarla oturmaktır.
- 5-Başını önde tutmaktır.
- 6-Tevazuyu ihtiyardır.
- 7-Şaka ve mizahı terktir.
- 8-Öğrenene mülayim olmaktır.
- 9-Öğrenmeyene sabretmektir.
- 10-Bönü güzel uyarı ile düzeltmektir.
- 11-Suali tekrar edeni azarlamamaktır.
- 12-Soru sorana sırf himmetle muamele etmektir.
- 13-Soruyu anlayıp cevabını söylemektir.
- 14-Hücceti kabul etmektir.
- 15-Doğruya dönmek ve boyun eğmekle gitmektir.
- 16-Zararlı ilimden talebeyi men etmektir.
- 17-Faydalı ilmi Allah'tan başkası için öğrenmekten yasaklamaktır.¹⁴⁶

İbrahim Hakkı'nın yaptığı bu tavsiyeleri ve eserlerindeki diğer açıklamaları dikkate alarak eğitimcilere yönelik tavsiyelerini bazı başlıklar altında toplayabiliriz.

a) Sabır: Öğretmen, öğrenciden kaynaklanan her türlü sıkıntılı hallerde sabretmeyi bilmelidir. Öğrenmede zorlanması halinde bıkmadan öğretmeye devam etmeli, çocukluk hallerinden kaynaklanacak sıkıntılı durumlarını hoş görüp, sevgi ile ıslahına çalışmalıdır.

b) Yumuşak huyluluk: Öğreticilik, karşıdaki öğrenen hedef kitlede davranış kazandırma işi olduğundan öğrencinin öğretmenden bilgi alabilmesi aralarındaki iletişim kanallarının açık olmasına bağlıdır. Kaba, kırıcı ve incitici bir üslup ile öğrenciye bir şeyler vermek mümkün değildir. Halim-selim, yumuşak huylu bir üslup ile bir eğitici, öğrenci ile arasındaki iletişim kanalını aktif kullanabilir.

c) Ciddiyet: İbrahim Hakkı, öğretmenlik mesleğinin saygınlığına dikkat çekerek, eğitim faaliyetleri sırasında mesleğin onuruna aykırı şaka ve mizah içerikli üslubu kabul etmemektedir. Vakarlı olmayı tavsiye ederken, öğretmenin öğrenci gözünde bir "rol model" olduğu gerçekliğine atıf yaptığı değerlendirilebilir.

d) Bilgide seçici olmak: Zararlı ve faydalı ilim ifadelerini kullanan İbrahim Hakkı, öğretmenin öğrenciyi zararlı ilimden koruması gerektiğini ifade etmektedir.

¹⁴⁶ A.g.e. , s.1121.

İlmin nihai amacını, marifet-i ilahi yani Allah'ı tanımak ve bilmek olarak nitelediğinden, ilimleri marifetullahı ulaştırıp ulaştırmamasına göre değerlendirmektedir. Dolayısı ile marifeti ilahiye ulaştıran ilim faydalı, marifet-i ilahi noktasında fayda sağlamayan ilim zararlıdır şeklinde bir sınıflama yapmaktadır. Müslüman ve dini hassasiyetin yüksek olduğu bir toplumda müderrislik yapan İbrahim Hakkı, İslam kültür ve değerleri doğrultusunda böyle bir tavsiyede bulunmuştur.

e) Tevazu: Alçak gönüllü olmak büyülenme ve kibirlilik hallerinden uzak durmak, İbrahim Hakkı'nın öğretmende görmek istediği bir diğer vasıftır.

İbrahim Hakkı'nın yapmış olduğu bu tavsiyelere baktığımızda eğiticinin hoşgörü, sabırlı ve anlayışlı olma, alçakgönüllülük gibi sosyal yönüne ağırlıklı olarak işaret ettiğini görmekteyiz. Gazi Üniversitesinde yapılan 'İdeal öğretmen' konulu bir araştırma sonucunda da öğretmenlerin sosyal niteliklerinin ön plana çıkarıldığı görülmüş, bu da İbrahim Hakkı'nın sosyal nitelikleri vurgulayan tavsiyeleri ile öğrencilerin ideal öğretmen tanımlamalarının örtüştüğünü göstermektedir. Yapılan araştırmada, üniversite 3.sınıf öğrencisi 100 öğrenciden 'ideal öğretmen' konulu kompozisyon yazmaları istenmiş, her kompozisyon kâğıdında öne çıkartılan ilk üç özellik temel alınmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin, ideal bir öğretmende saygı, dürüstlük, hoşgörü gibi İbrahim Hakkı ile aynı paralelde sosyal nitelikleri ön plana çıkardıkları görülmektedir.¹⁴⁷

f) İlmî ile amel olmak

Mezun olursan okut ûlûmu
Neşr eyle halka nef-i umumu
Amil olursan kâmil olursun
Hikmetleri hep sende bulursun.¹⁴⁸

İbrahim Hakkı, bu beyitte diplomasını alıp müderrislik noktasına gelen kişilere, halkın faydasına olacak şeyleri öğretilmelerini ve öğrettiklerini kendi yaşantılarında uygulayarak davranışları ile olgun ve örnek insan olmalarını tavsiye etmektedir. Burada İbrahim Hakkı'nın toplumu irşat etme hassasiyeti de göze

¹⁴⁷ Şaban Çetin, "İdeal Öğretmen Üzerine Bir Araştırma", *Millî Eğitim Dergisi*, T.C. MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Sayı:149, Mart 2001, Ankara, s.45.

http://dhgm.meb.gov.tr/yayinlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/149, (13.01.2017)

¹⁴⁸ *Marifetnâme*, s.1123.

çarpmaktadır. İلمي toplumun irşadı için kullanmayı tavsiye etmesi, O'nun hem müderris hem de mürşit vasıflarını cemetmesindedir.

2.1.3. Eğitimde anne-baba-çocuk ilişkisine yönelik görüşleri

İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde çocuk eğitimi ve yetiştirilmesi hususunda ve çocuk yaşta onlara kazandırmaları gereken davranışlar konusunda anne babalara; ebeveynlerine karşı davranışlarının nasıl olması gerektiği hususunda ise çocuklara yönelik tavsiyede bulunmaktadır.

2.1.3.1. Anne babalara çocuk eğitime yönelik tavsiyeleri

Çocukların eğitime etki eden birçok faktör vardır. Çevresel, biyolojik, ekonomik, sosyal, kültürel birçok etken sayılabilir. Ancak bunlar içerisinde en önemli olanı ailedir. Yapılan araştırmalar, çocuk üzerinde etki alanı en geniş olan unsurun anne-baba olduğunu ortaya koyar. Aile içi uyumun, ailenin destekleyici yaklaşımının ve ailenin okul etkinliklerine katılmasındaki çeşitliliğin, çocuğun başarısı üzerinde önemli etkileri vardır. Yapılan araştırmalar, akademik başarısı düşük ve sınıfta kalma riski taşıyan öğrencileri diğer öğrencilerden ayıran en önemli etkenin, anne-baba desteği olduğunu gösterir. Öğrencinin aile özellikleri, okul başarısındaki en önemli çevre faktörünü oluşturmaktadır.¹⁴⁹ Çocuğun dünyaya gözünü açtığı, ilk etkileşim kurduğu, ilk olarak tanıdığı çevre ailesidir. Her türlü gelişimsel sürecinde, kişiliğinin, karakterinin, kimliğinin oluşmasında en belirleyici baskın etken ailedir.

Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri de insanın en önemli öğretmenin annesi olduğunu ve annesinden çocukluğunda iken aldığı telkinlerin 80 yıllık hayatını şekillendiren çekirdekler hükmünde olduğunu belirterek, ailenin insanın eğitiminde en esaslı etken olduğunu vurgulamaktadır. “Evet, insanın en birinci ustası ve tesirli muallimi, onun validesidir. Bu münasebetle, ben kendi şahsımda kat'î ve daima hissettiğim bu manayı beyan ediyorum: Ben bu seksen sene ömrümde, seksen bin zatlardan ders aldığım halde, kasem ediyorum ki, en esaslı ve sarsılmaz ve her vakit bana dersini tazeler gibi, merhum validemden aldığım telkinat ve manevi derslerdir ki, o dersler fitratımda, adeta maddî vücudumda çekirdekler hükmünde yerleşmiş. Sair derslerimin o çekirdekler üzerine bina edildiğini aynen görüyorum. Demek,

¹⁴⁹ Süleyman Çelenk, “Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması”, *İlköğretim-Online e-Dergi*, Şubat 2003, s. 29.

bir yaşımdaki fitratıma ve ruhuma merhum validemin ders ve telkinâtını, şimdi bu seksen yaşımıdaki gördüğüm büyük hakikatler içinde birer çekirdek-i esasiye müşahede ediyorum." ¹⁵⁰

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hususta söylediği şu hadiste anne babanın çocuk üzerindeki etkisini anlatma konusunda önemlidir : "Her çocuk (İslam hakikatini kabul edecek bir) fitrat üzere doğar. Bu hal konuşma dönemine kadar devam eder. Onu ebeveyni Yahudi, Hristiyan, müşrik veya mecusi yapar"¹⁵¹

İbrahim Hakkı Marifetname eserinde anne-babanın evladı ile münasebetleri hususunda bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. 20 maddede özetlediği tavsiyelerden şu sonuçları çıkartabiliriz.

1-“Çocuk dünyada sürur, ahirette nurdur”¹⁵² hadisine atıfta bulunarak, anne baba için çocuğun, hem dünya hem ahiret açısından büyük bir nimet olduğunu belirtir. Anne babaya sahip olduğu nimetin kıymetini ve değerini hatırlatarak, çocuğu anne baba nazarında önemli bir konuma koyar. Çocuğun doğumu ile birlikte, Hz Peygamberin sünneti üzere, sahip olunan nimete şükür anlamında akika kurbanı kesmeyi tavsiye eder.

2- Kuran ve temel dini bilgiler eğitiminin erken çocuklu döneminde verilmesini tavsiye eder.18. yüzyıl eğitimcisi olarak İbrahim Hakkı, din eğitimine erken yaşta başlanması gerekliliğine vurgu yapar.

Günümüz din eğitimcileri okul öncesi dönem olarak nitelediğimiz 5-6 yaş aralığını çocuğun din eğitimi açısından ‘altın çağ’ olarak isimlendirirler.¹⁵³ 20. yüzyıl mütefekkirlerinden Said Nursî de “Bir çocuk küçüklüğünde kuvvetli bir ders-i imani alamazsa, sonra pek zor ve müşkül bir tarzda İslamiyet ve imanın erkânlarını ruhuna alabilir. Âdeta gayr-ı müslim birisinin İslamiyet’i kabul etmek derecesinde zor oluyor, yabani düşer.” ¹⁵⁴ ifadesi ile erken yaşta din eğitimi vermenin ne kadar lüzumlu ve önemli olduğunu vurgulamaktadır.

3- İbrahim Hakkı anne babalara kız ve erkek çocukların yaratılışındaki farklılıkları hatırlatarak çocuk eğitiminde bu farklılıkların mutlaka dikkate alınmasını öğütler.

Hak ve hukuk noktasında çocuklar arasında ayırım yapılmamasını tavsiye etmekle birlikte, “turfanda meyveyi önce kız evladına ver, zira ki onların yürekleri daha yumuşak

¹⁵⁰ Said Nursî, *Lem’alar*, 24. Lem’a, Envar Neşriyat, İstanbul 2000, s.200.

¹⁵¹ Buhari, Cenâiz, 92.

¹⁵² *Marifetnâme*, s.1131.

¹⁵³ Editör, “Hangi yaşta Nasıl Bir Dini Eğitim”, *Moral Dünyası Dergisi*, sayı :71,Şubat 2010, http://www.moraldunyasi.com/830-6-0-hangi_yasta_nasil_bir_din_egitim.html , (18.11.2016).

¹⁵⁴ Said Nursî, *Emirdağ Lahikası*, Envar Neşriyat, İstanbul 1999, s.66.

ve zayıftır”¹⁵⁵ ifadesi ile kız çocuğuna öncelik verilmesi gerekliliğini de vurgular. Erkek çocuğu için eğitimin yanında mesleki anlamda da yetiştirilmesini ‘sanat fakirlikten emniyettir’¹⁵⁶ sözünü hatırlatarak tavsiye ederken; kız çocuğu için sanatsal etkinlik ve ev işleri noktasında yetiştirilmesini tavsiye etmektedir.

Fakat bu tavsiye, çocuklar arasında ayırım yapmak olarak algılanmamalıdır. İbrahim Hakkı, çocuklar arasında anne babanın ayırım yapmayıp, çocukların bir tutulmaları gerekliliğini ifade eder. Ancak yaratılıştan gelen farklılıklara göre, fitrata uygun olarak yetiştirilmelerine dikkat çekmektedir. Yoksa özellikle kız erkek ayırımı yapmak şeklinde evlatları ayrı kıymetlerde değerlendirmek Kuran-ı kerimde de yasaklanmıştır. “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar.”¹⁵⁷ ayeti ile cahiliye âdeti olan kız çocuğunun kötülenmesi eleştirilmiştir. Yine Yusuf suresinde anlatılan “Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından, babalarınca daha çok sevildiğini düşündükleri için kardeşlerini kıskanıp, babalarının sevgisini kazanabilmek amacı ile Hz Yusuf’u öldürmek için kuyuya atmaları”¹⁵⁸ hadisesi anlatılarak, anne babanın evlatları arasında yanlış anlaşılabilir tutumlarının nelere neden olabileceği belirtilmiştir.

4- Anne babanın çocuklara karşı davranışlarında şefkat, merhameti esas almalarını ve güler yüzle çocuklarına hitap etmelerini ister.

İbrahim Hakkı bu tavsiyesi ile çocuk eğitiminde oldukça önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Çünkü hem ilk çocukluk, hem ergenlik dönemlerinde çocuğun en büyük ihtiyacı anne baba sevgisi ve ilgisidir. Çocuk annesi tarafından sevildiğini hissettiği andan itibaren, anne tarafından gelen eğitici her türlü eylemi kabul edecektir. Anne-çocuk ilişkisi, sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi açısından doğumdan itibaren çok özel bir yer arz eder. Anne sevgisinin bebeğe dengeli, sürekli, tutarlı bir şekilde verilebilmesi, bebeğin fizyolojik ihtiyaçları kadar önemlidir.¹⁵⁹ Anne baba sevgisi, çocukların bio-psiko-sosyal gelişmeleri için en büyük ihtiyaçlardan birisidir. Bu ihtiyaçtan mahrum kalan çocuklarda ebeveynin

¹⁵⁵ *Marifetnâme*, s.1132.

¹⁵⁶ *Marifetnâme*, s.1131.

¹⁵⁷ *Kuran*, Nahl suresi, 58-59.ayet.

¹⁵⁸ *Kuran*, Yusuf suresi, 8-9.ayet.

¹⁵⁹ Erten Özensel, “Türk Toplumunda Çocuğun Yetişmesinde Annenin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(6), 2004, s.80.

davranışlarının benimsenmesi görülmediği gibi, bu tür çocuklarda fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişim de gecikmeye uğramaktadır.¹⁶⁰ Anne babanın çocuk tarafından örnek alınabilmesi ve çocuğun her anlamda gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi ebeveynin çocuklarına gösterdikleri sevgi ve şefkat ile doğru orantılıdır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de insanların birbirlerine olan sevgilerini açığa vurmalarını istemiştir. Söz ve davranışları ile de sevgi göstermenin gerekliliğine işaret etmiştir.¹⁶¹ Hz. Peygamber, gerek kendi çocuk ve torunlarını, gerekse diğer çocukları kucağına alır, onları öper, yanaklarını okşar ve onlara sevgi gösterirdi.¹⁶² Sütannesinin yanında kalan oğlu İbrahim'i zaman zaman ziyaret eder, yanında sahabeleri olduğu halde onu kucağına alır, bağrına basar ve öperdi.¹⁶³ Torunu Hasan'ı öperken gören Akra b. Hâbis'in "benim on çocuğum var. Onlardan hiçbirisini öpmedim" şeklindeki ifadesine karşılık Hz. Peygamber, "merhamet etmeyene merhamet olunmaz" diye cevap vermiştir.¹⁶⁴ Yine bir ârabînin "siz çocuklarınızı öper misiniz?" şeklindeki sorusuna "evet" cevabı vermiş, soruyu yöneltenin "vallahi biz onları öpmeyiz" şeklindeki itirazına "Allah senden merhameti söküp aldıysa ben ne yapayım?" diyerek sert bir şekilde cevap vermiştir.¹⁶⁵ Hz. Peygamber, Kureyşli kadınları, yavrularına olan şefkatleri sebebiyle, "Arap kadınlarının en hayırlısı" diye överdi.¹⁶⁶

Hem batı dünyasında hem ülkemizde çocuk eğitimi ve çocuk psikolojisi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda hepsinin ortak noktası çocuğun ebeveyn sevgi ve ilgisine her şeyden daha çok ihtiyaç duyduğudur. Anne babanın farklı nedenlerle çocukları ile ilgilenemeyip onlara sevgi ve ilgilerini yeterince yansıtamadıkları durumlarda çocukların okul başarısının düştüğü, duygusal gelişimlerini tamamlayamadıkları görülmüştür.¹⁶⁷

18. yüzyıl eğitimcisi ve aydını olarak İbrahim Hakkı çocukların sağlıklı bireyler olarak eğitimi ve gelişimi için her şeyden çok ihtiyaç duydukları bu gerçekliğe ebeveynlerin ve eğitimcilerin dikkatini çekmiştir.

¹⁶⁰ M.Akif Kılavuz, (2005), "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Der.* 14(2), s.46.

¹⁶¹ Müslim Fedâil, 67.

¹⁶² Müslim, Fedâil, 80.

¹⁶³ Müslim, Fedâil, 62, 63.

¹⁶⁴ Müslim, Fedâil, 65.

¹⁶⁵ Müslim, Fedâil, 64.

¹⁶⁶ Buhârî, Nikâh 12.

¹⁶⁷ Erten Özensel, A.g.m. , s.81.

5- İbrahim Hakkı anne babalara çocuklarla oyun oynamayı, onlarla oyun içerisinde vakit geçirmeyi tavsiye etmektedir. Bu da onun, oyunun çocuk eğitiminde ve çocuğun gelişiminde ne kadar önemli olduğunun bilincinde olduğunu gösterir.

Oyun yetişkinler için çok fazla bir önem ifade etmese de, çocukların fiziksel, zihinsel, sosyal, psikolojik gelişimleri için oldukça önemli bir aktivitedir. Çocuklar kendini tanıma, keşfetme, anlatma, psikolojik rahatlama aracı olarak oyun ile kendi yaşamları için gerekli olan birçok davranış, bilgi ve becerileri öğrenmektedirler.¹⁶⁸

Hz. Muhammed (s.a.v.) de çocuklar ile oynayıp şakalaşmış, her konuda olduğu gibi bu konuda da ümmetine örnek olmuştur. Hz. Peygamber, çocukların oyun oynamasına karışmaz, karışılmasına da müsaade etmezdi. Bir defasında toprakla oynayan çocuklara uğramıştı. Orada bulunan bazı sahabeler, çocukları toprakla oynamaktan alıkoymak istedi. Bunun üzerine Allah Resulü, “Onlara karışmayınız. Çünkü toprak, çocukların ilkbaharıdır.”¹⁶⁹ buyurdu. Bu sözüyle O, baharda hayvanların yayılıp eğlenmeleri gibi çocukların da toprak üzerinde oynayıp eğleneceklerine işaret ediyordu. Seferden döndüğünde kendisini karşılayan çocuklardan ilk karşılayana binitinin önüne, sonra karşılayana da arka tarafına alarak onları Medine'ye kadar getirirdi.¹⁷⁰ Bazen de torunları Hasan ve Hüseyin ile diğer çocukları merkebine bindirip gezdirirdi.¹⁷¹ Çocuklar bazen Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılar, namazın ardından onun etrafında toplanırlar, o da onların her birinin yanağına teker teker dokunarak sevgi ve şefkatini izhar ederdi.¹⁷² Bazen de tanıdıklarının evine gider onlara namaz kıldırır ve çocuklar da arkasında namaza dururlardı.¹⁷³ Yine Allah Resulü, şaka yapmak ve onunla oynamak için beş yaşında olan Mahmûd b. er-Rabî'in yüzüne su püskürtmüştü.¹⁷⁴ Kutlu Nebi, torunlarını boynuna alır taşırdı. Bir gün torunu Hüseyin'i omzuna almıştı. Sahabeler den biri, “Ey çocuk bindiğin binek ne güzeldir!” dedi. Bunu duyan Allah Resulü (s.a.s.), “O da ne güzel binicidir!” buyurdu. Peygamber Efendimiz bazen torunlarını elbisesinin içine saklar, onlarla oynardı. Üsâme b. Zeyd (r.a.) şöyle anlatıyor: Bir gece bir

¹⁶⁸ Sinan KOÇYİĞİT, “Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun”, *Atatürk Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fak. E-dergi*, 2007, sayı:16, s.326.

¹⁶⁹ Taberânî, el-Mu‘cemu'l-kebir V, 416 (r. 5643).

¹⁷⁰ Müslim, Fadâilus – sahâbe 66.

¹⁷¹ Buhârî, Libâs 98.

¹⁷² Müslim, Fadâil 80.

¹⁷³ Nesâî, İmâmet 62.

¹⁷⁴ Buhari, Vüdu 40.

ihtiyacım için Hz. Peygamber'in kapısını çalmıştım. Allah Resülü (s.a.s), ne olduğunu bilmediğim bir şeye sarılmış vaziyette karşıma çıktı. İşimi bitirince, “Bu sarıldığım şey nedir? Ey Allah'ın Resülü!” dedim. Örtüyü açiverince bir de ne göreyim! Hasan ve Hüseyin değil miymiş? Allah'ın selamı onların soyuna olsun. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), “Bunlar benim oğullarım ve kızımın oğullarıdır. Allah'ım! Ben onları seviyorum. Sen de onları sev, onları sevenleri de sev.” buyurdu.¹⁷⁵

İslam kültür ve medeniyetinden aldığı ışık ile İbrahim Hakkı da anne babalara bir eğitimci olarak, çocukları ile oyunlar oynamalarını onlarla yeterince vakit geçirmelerini tavsiye etmektedir.

6- Çocuktan gücünün üstünde şeyler talep etmemek, inatlaşmamak zorla bir şey yaptırmaya kalkmamak İbrahim Hakkı'nın ebeveynlere bir diğer tavsiyesidir. “Evladının eda edemeyeceği hizmeti emretmemektir, ta ki âsi olmasına sebep olmasın”¹⁷⁶ diyerek, çocuktan yapamayacağı işleri istemenin çocuğu anne babaya karşı isyankâr bir yapıya büründüreceğini ifade eder. Bu tavsiye ile aynı zamanda anne babaları, çocuklarının gelişim seviyelerini doğru takip ederek onları doğru tanımlamaları ve neyi yapıp yapamayacakları hususunda doğru karar vermeleri hususunda da uyarılmaktadır.

Kuran-ı Kerimde Hz İbrahim ve oğlu İsmail'in kıssalarında Hz İsmail'in itaatkâr ve yumuşak huylu olması övülmüş “Bunun üzerine ona, kendisi gibi, yumuşak huylu bir çocuk müjdeledik”¹⁷⁷ denilerek, Hz. İsmail'in karakteri ortaya konulmuş; “Ey yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm. Buna ne dersin? Bir düşün” der. Bunun üzerine Hz. İsmail: “Ey babacığım sana emredilen ne ise, onu yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.”¹⁷⁸ ayeti ile de baba ve oğul arasındaki istişareye dikkat çekilmiştir. Bu ayetlerde düşüncesini zorla yaptırmaya çalışan bir baba değil, fikrini evladı ile paylaşıp istişare eden baba ve karşılığında itaatkâr bir tavır sergileyen oğul örneği ile İbrahim Hakkı'nın işaret ettiği tavsiye vurgulanmıştır.

7- Başkasının çocuklarına kötü davranmamak, yani empati kurarak kendi evladına nasıl davranılmasını istiyorsa başkalarının çocuklarına da öyle davranılması bir diğer tavsiyesidir. İbrahim Hakkı “Yusuf'un kardeşleri onu babasından alıp esir kıldılar.

¹⁷⁵ Tirmizî, menâkıb 30.

¹⁷⁶ *Marifetname*, s.1132.

¹⁷⁷ *Kuran*, Sâffât suresi, 101.ayet.

¹⁷⁸ *Kuran*, Sâffât suresi, 102.ayet.

Onların evladı da firavun elinde esir oldular. Ektiklerini biçip cezalarını buldular”¹⁷⁹ ifadesi ile yapılan kötülüğün kişiye geri döndüğüne örnek vererek, başkalarının evlatlarına kötü muamelenin, kişinin kendi evladına kötülük olarak mutlaka yoluna çıkacağı mesajını verir.

2-1-3-2-Çocuklara anne babalarına karşı nasıl davranmaları konusunda yaptığı tavsiyeler

İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde çocukların ebeveynlerine nasıl davranmaları gerektiği, bir diğer ifade ile anne babaların çocuklarına çocuk yaşta kazandırmaları gereken davranışların neler olması gerektiği ile ilgili tavsiyeleri bulunmaktadır.

- 1-Onların sözlerini dinlemektir.
- 2-Emirlerine yapışarak gitmektir.
- 3-Onlardan izinsiz oturmamaktır.
- 4-Onların kalkması için ayak üzere durmaktır.
- 5-Onların önünce bir yolda gitmemektir.
- 6-Sesini onlarınkinden fazla yükseltmemektir.
- 7-Onları isimleri ile çağırılmamaktır.
- 8-Davetlerine icabet edip “buyrun” demektir.
- 9-Hizmetlerine sürat eylemektir.
- 10-Onların rızalarını talepte haris olmaktır.
- 11-Onlara kol kanat yapıp, hürmet kılmaktır.
- 12-İyilik ve ihsanını esirgememektir.
- 13-Onlara hiddetle bakmamaktır.
- 14-Onların yüzüne karşı yüzünü ekşitmeyip, güleç yüzle ve tatlı sözle hatırlarını hoş etmektir.
- 15-Emirleri olmadıkça gurbete gitmeyip, yanlarında kalmaktır.¹⁸⁰

İbrahim Hakkı yaptığı bu tavsiyelerinde, özetle şu noktalara işaret etmektedir:

Anne babaya karşı mutlak anlamda saygı, hürmet ve itaat, yaşlılıklarında ve zor durumda kalıklarında onları koruyup kollama, kaba ve kırıcı davranmayıp, güler yüz ve tatlı bir dil ile davranmak, özellikle ihtiyarlıklarında onları tek başlarına sahipsiz bırakmamak, izinleri olmadan terk edip gurbete gitmemek ve anne babaya hizmet etmede, kalplerini kazanmada yarışircasına hırs gösterme İbrahim Hakkı'nın üzerinde durduğu tavsiyeleridir.

Müslüman bir aydın, âlim, eğitimci olarak İbrahim Hakkı, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetinden aldığı feyz ile yukarıdaki

¹⁷⁹ Marifetname, s.1132.

¹⁸⁰ Marifetname, s.1123

tavsiyelerde bulunmuştur. Çünkü hem Kur'an-ı Kerimde hem Hz peygamberin hadislerinde anne baba hakkı üzerinde hassasiyetle durulmaktadır.

Yüce Allah (c.c), Kur'an'da zatına şirk koşulmaması ve sadece kendisine ibadet edilmesini istedikten sonra en önemli hak olarak anne ve babanın hakkını ve onlara iyiliği emretmektedir. Zira anne ve baba, insanın varlığının sebebidirler. Anne ve baba doğuştan gelen duygularla, çocuklarını korumaya yöneltilmiş bulunmaktadırlar. Onlar her şeylerini, hatta hayatlarını çocukların yolunda feda etmeye yatkın biçimde yaratılmışlardır. Babanın çocuğunu büyütünceye kadar yıllarca harcamada bulunması, annenin şefkat ve merhametiyle onu büyütmesi gibi son derece büyük iyilik ve ihsanları vardır.¹⁸¹ Ayrıca Allah (c.c.) anne-babaya karşı kötü sözü yasakladıktan sonra onlara karşı iyi sözü ve dua etmeyi öğütlemiştir. Onlara güzel söz söyleme ve dua etme ile ilgili olarak Kur'an'da: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, anne-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendileri'ne "öf!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: 'Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!”¹⁸² diyerek dua et, buyrulmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de hadislerinde anne baba hakkı hususunda birçok tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hadislerde Allah (c.c.) katında en değerli ibadetin, vaktinde eda edilen namazdan sonra anne-babaya iyilik olduğu¹⁸³ ve bunun insanları Cennete sokacak bir amel olduğu, Allah'ın (c.c.), insan üzerindeki himayesini artırma yolunun anne-babaya şefkat etmekten geçtiği belirtilir.¹⁸⁴ Anne-babanın izni olmadan cihada bile gidilmemesi gerektiği vurgulanarak¹⁸⁵ anne-babaya hizmet ve itaatin önemine dikkat çekilir. Anne-babanın cenneti kazanmayı insana kolaylaştırdığı, anne babası yanında ihtiyarladığı halde cenneti kazanamayanların bedbaht insanlar olduğu, en makbul duanın anne-babanın çocuğu için yaptığı dua olduğu ifade edilir.¹⁸⁶

Görüldüğü gibi yukarıda zikredilen ayet, hadis ve İbrahim Hakkı'nın ayet ve hadislerden aldığı ders ile yapmış olduğu tavsiyelerde anne babaya iyilik etmek,

¹⁸¹ Ömer Sabuncu, “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”, *Harran Ü. İlahiyat Fak. Der.*, sayı: 17, Ocak-Haziran 2007, s.197.

¹⁸² *Kuran*, İsra suresi, 23-24.ayetler.

¹⁸³ Buhari, Kitâbu'l-Edep,5973.

¹⁸⁴ Tirmizi, Sıfatü'l-Kıyame, 48.

¹⁸⁵ Buhari, Kitabul Edep,5975.

¹⁸⁶ Buhari, Kitabul Edep,5977.

onlara asi olmamak, onlara sevgi ve saygı ile muamele etmek üzerinde hassasiyetle durulmaktadır.

İbrahim Hakkı, ebeveynlere, anne baba hakkı konusunda hassasiyet sahibi çocuklar yetiştirmeleri; çocuklara ise anne baba hakkının kutsiyetine ve önemine dikkat çekerek anne baba hakkına, hakkıyla riayet etmeleri konusunda bir eğitimci ve âlim olarak nasihat ve tavsiyelerde bulunmuştur.

2-1-4- İbrahim Hakkı'nın Eğitim Müfredatı, Ders Saati Sayısı Ve Tatil Günleri Hakkındaki Görüşleri

İbrahim Hakkı'nın eğitim müfredatı, 1752 yılında Türkçe olarak kaleme aldığı Tertib-i Ulum adlı manzum eseridir. Tertib-i Ulûm, Mecmuatu-l Meani adlı küçük risalelerinin toplandığı eserinin içerisinde geçen, aruz vezni ile yazılmış beyitlerden oluşan, İbrahim Hakkı'nın yayınlanmamış eserlerindedir. Tertib-i Ulûm üzerine bir çalışma yapan Ömer ÖZYILMAZ, bu eserin 18. yüzyılda yazılmış, Erzurum ve çevresinde medreselerde okutulan bir müfredat programı olduğunu belirtmektedir. İçeriğinde ise öğrenciyi Kur'an ve yazı öğreniminden başlatıp sonrasında bir ilim adamı oluncaya kadar, hangi ilimleri ne kadar, hangi metotlarla okuyup öğrenmesi ve talebelik hayatında nelere dikkat etmesi gerektiğini açıkladığını belirtmektedir.¹⁸⁷

İbrahim Hakkı medresede müderrislik yaparak talebe yetiştiren bir eğitimci olarak Tertib-i Ulûm adlı eğitim programında, Erzurum ve çevresindeki şartları göz önünde bulundurarak genel bir eğitim programı değil, zihnindeki 'ideal eğitim programını' ortaya koymuştur. Ders programında sadece dini nitelikli dersler değil, mantık, hendese, aruz, edebiyat, tasavvuf, tıp fıkıh, kelam, hadis gibi hem akli hem de dini ilimlere yer vermiştir. İbrahim Hakkı'nın eğitim müfredatında öğrenen yani 'öğrenci merkezli' olarak tasnif ettiği ilimler şunlardır.

1. Âlet ilimleri:
2. Kur'an-Hatt ilimleri
3. Fıkıh-Luğat ilimleri
4. Tasrif (Sarf-İştikâk) ilimleri
5. Nahv-Avâmil ilimleri
6. İlmi mantık
7. İlm-i âdâb
8. İlm-i meânî
9. İlm-i hikmet
10. Cüziyyât

¹⁸⁷ Ömer Özyılmaz, A.g.e. , (1986), s.11

11. İlm-i usul ¹⁸⁸

Tıpkı derslerden örölü bir labirent gibi dizdiği bu ilim dallarında belirtilen dersleri ve kitapları sırası ile geçen talebe İbrahim Hakkı'nın tabiri ile 'mez'un olur' yani, elde ettiği ilimleri başkasına aktarabilecek âlim bir kişi olur. Daha önce de öğrencilere yönelik tavsiyelerini açıklarken ifade ettiğimiz gibi İbrahim Hakkı, devlete memur yetiştiren bir eğitimci değil, gerçek anlamda âlim yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitimci idi. Eğitim programını da bu hedefi doğrultusunda ortaya koymuştur. Tertib-i Ulum'un 114. beytinde dersleri tamamlayan öğrenciler için kullandığı " Me'zûn olursan okut ulûmu / Neşr eyle halka nef-i umûmu" ¹⁸⁹ beytinde bunu ifade etmektedir.

İbrahim Hakkı'nın eğitim müfredatı ile ilgili diğer ayrıntıları öğretmen ve öğrencilere yönelik tavsiyelerini ve eğitim metodolojisini açıklarken ifade etmiş olduğumuzdan tekrara düşmemek için konuyu bahsettiğimiz bölüme havale ediyoruz. Günlük ders saati sayısı ve tatil günleri ile ilgili fikirleri ise Tertib-i Ulum adlı eserinde şu şekilde belirtmektedir:

Bir günde oku sen iki dersi
Bir mâtde bir de şer'î yâ Fârsî ¹⁹⁰

Her hafta beş gün tahsil idersin
Cum'a vü salı ta'til idersin ¹⁹¹

Görüldüğü gibi İbrahim Hakkı, günde biri dini, diğeri akli ilim olmak üzere 2 dersi önermekte; tatil günlerini günümüzdeki gibi peş peşe 2 gün değil, 2 ayrı gün salı ve cuma olacak şekilde düzenlemektedir. Osmanlı eğitim geleneği günlük 4-5 saat ders okunması ¹⁹² şeklinde olmasına rağmen, İbrahim Hakkı günlük 2 ders saatini tavsiye etmektedir. Bu tavsiye, kendisinin bizzat uyguladığı bir uygulama mıdır, yoksa sadece bir temenni midir bilinmemektedir. ¹⁹³

Günümüz eğitim sisteminde ilkokul ortaokul ve liselerdeki günlük ve haftalık ders saatleri dikkate alındığında (Tablo-3.4.5.) ve öğrencilerin yılgın halleri

¹⁸⁸ Şükran Fazlıoğlu, (2005) "Talim ve İrşat Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı Medrese Ders Müfredatı", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:18, s.164.

¹⁸⁹ A.g.e, s.22.

¹⁹⁰ A.g.e, s.12.

¹⁹¹ A.g.e, s.12.

¹⁹² Çetin Tan, A.g.m, s.202

¹⁹³ Şükran Fazlıoğlu, A.g.m, s.170

de düşünülduğünde, İbrahim Hakkı'nın az ders saati sayısı ile ilgili önerisinin göz ardı edilmemesi gereken bir öneri olduğunu değerlendiriyoruz.

Tablo 3. Günümüz İlkokullar Haftalık Ders Çizelgesi(MEB, TTKB Haftalık Ders Çizelgeleri esas Alınarak Düzenlenmiştir)

OKUL	HAFTALIK DERS SAATİ TOPLAMI	DYK HAFTALIK KURS SAATİ TOPLAMI	GENEL TOPLAM	GÜNLÜK DERS SAATİ	AÇIKLAMA
İlkokul	30	-	30	6	-

Tablo 4. Günümüz Ortaokullar Haftalık Ders Çizelgesi (MEB, TTKB Haftalık Ders Çizelgeleri esas Alınarak Düzenlenmiştir)

OKUL	HAFTALIK DERS SAATİ TOPLAMI	DYK HAFTALIK KURS SAATİ TOPLAMI	GENEL TOPLAM	GÜNLÜK DERS SAATİ	AÇIKLAMA
Ortaokul (5-6-7.sınıflar)	35	10	45	8-9 saat	DYK Kursları hafta içi yapılmadığı takdirde hafta sonu yapılmakta ve tatil günleri tamamen ortadan kalkmaktadır.
Ortaokul (8. Sınıflar)	35	18	53	10-11 saat	DYK Kursları hafta içi yapılmadığı takdirde hafta sonu yapılmakta ve tatil günleri tamamen ortadan kalkmaktadır.

Tablo 5. Günümüz Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi (MEB, TTKB Haftalık Ders Çizelgeleri Esas Alınarak Düzenlenmiştir)

OKUL	HAFTALIK DERS SAATİ TOPLAMI	DYK HAFTALIK KURS SAATİ TOPLAMI	GENEL TOPLAM	GÜNLÜK DERS SAATİ	AÇIKLAMA
Lise (9-10-11.Sınıflar)	40	12	52	8-9 saat	DYK Kursları hafta içi yapılmadığı takdirde hafta sonu yapılmakta ve tatil günleri tamamen ortadan kalkmaktadır.
Lise (12.Sınıflar)	40	24	64	12-13 saat	DYK Kursları hafta içi yapılmadığı takdirde hafta sonu yapılmakta ve tatil günleri tamamen ortadan kalkmaktadır.

Ortaokul ve liselerde öğrencilerin ortalama 8-10 saat eğitim alması, İbrahim Hakkı'nın günlük 2 ders saati tavsiyesi ile değerlendirildiğinde, öğrencilerin kaldırabileceğinin oldukça üstünde bir ders yükü ile eğitim yaptıkları görülmektedir. Burada İbrahim Hakkı'nın 2 ders saati ifadesini, rakamsal olarak değil ders saati sayısının fazla olmaması olarak değerlendirmekteyiz. Nitekim günümüz eğitimcileri de eğitimin kalitesinin, ders saatleri sayısını artırılarak gerçekleştirilmeyeceği konusunda hemfikirdir. Örneğin, Türk Eğitimciler Derneği (TEDMEM) uzmanlarının 19. Milli Eğitim Şurası ile ilgili yaptıkları değerlendirmede ders saatleri sayısı ve akademik başarı hakkında yaptıkları tespitler dikkate değerdir. Yapılan değerlendirmede OECD tarafından ülkelerin eğitim durumlarına yönelik 2014 yılında yapılan araştırma sonuçlarına atıf yapılarak Japonya, Kore ve Finlandiya'nın diğer ülkelere göre daha az ders saati sayısı ile matematikte daha önde olduğu belirtilerek şu sonuca ulaşılmıştır. ' Tüm bu bulgular bizi eğitimin kaç saat, kısa mı yoksa uzun mu verildiğinin değil, derslerin ne kadar kaliteli işlendiğinin önemine götürüyor. Yıllık zorunlu ders saatinin ya da temel eğitim boyunca öğrencilerin aldıkları toplam zorunlu ders saatinin artırılmasına yönelik çalışmalardan önce, nitelikli eğitim verilmesine odaklanılması gerekiyor. Bir ders saatinin

niteliği arttırılmadan, düşük nitelikli derslerin saatinin arttırılmasının eğitimin kalitesinin artmasına yardımcı olmayacağı bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkıyor.’”¹⁹⁴ denilmektedir.

Ders saati sayısının yanında diğer bir farklı nokta, İbrahim Hakkı'nın eğitim müfredatı ders geçme esasına bağlı iken günümüz sistemi sınıf geçme esaslıdır. Türk Eğitim Derneği uzmanları sınıf geçme sisteminden bir an önce ders geçme sistemine geçilmesini önererek¹⁹⁵, İbrahim Hakkı'nın 18. yüzyılda uyguladığı metodun doğruluğunu göstermektedirler. Ülkemizde 1990'lı yıllarda liselerde ders geçme esasına bağlı kredili sistem bir süre uygulanmış ancak yeterli alt yapı hazırlanmadan uygulamaya geçildiği için karşılaşılan sorunlar nedeni ile sistemden vazgeçilmiştir.¹⁹⁶

2-1-5- EĞİTİMDE DİSİPLİN ANLAYIŞI

Disiplin, çocuğa istenilen davranış ve alışkanlıkları öğretmek, kendi kendini denetleme ya da iç denetim kazandırmak ve çocuğun, toplumsal değerler doğrultusunda ahlak gelişimini sağlamaktır. Disiplin kavramı eğitimin bir parçasıdır. Çünkü eğitim insanda istendik davranışlar kazandırma veya istenmedik davranışların istenen yönünde değiştirilmesi süreci olarak tanımlanır. Disiplin ise bu işin yöntem ve sınırlarını belirler. Bu da dıştan gelen bir zorlamayla olmaz. Önemli olan, içselleşmiş bir sorumluluk duygusunun oluşturulmasıdır. Yani baskı, zorlama, tehdit, ceza ve sindirme gibi yöntemlerle disiplinin sağlanması ve gerçek anlamda içselleştirilmiş davranış değişikliklerinin oluşturulması mümkün değildir. Ünlü Eğitimci Pestalozzi'nin dediği gibi, “Temelinde sevgi olan hiçbir eğitim başarısızlığa uğramaz”¹⁹⁷. Kazandırılmak istenen veya değiştirilmek istenen davranışlar ancak sevgi temelli bir yöntemle kişide oluşturulabilir.

Çocuk eğitimi üzerine yapılan bütün araştırmalar gösteriyor ki; sevgi, özellikle çocukların en önemli psikolojik ihtiyaçlarından biridir. Çocuğun maddi varlığı için gıda ne ise, ruhu için de sevgi odur. Çocuğun göreceği sevgi veya sevgisizlik, onun kişiliğine olumlu veya olumsuz anlamda etki etmektedir. Nitekim sosyal hayata uyum sağlayamayan, suç işlemeye eğilimli, kendisiyle ve çevresiyle

¹⁹⁴ Türk Eğitim Derneği, “19.Milli Eğitim Şurasına İlişkin Değerlendirmeler”, Ankara, Kasım 2014, s.11.

¹⁹⁵ A.g.e. , s.13.

¹⁹⁶ Cevdet Yılmaz, (1997), “Ders Geçme ve Kredili Sisteme Göre Liselerimizde Coğrafya Öğretiminin Yeri ve Bazı Sorunları.”, *On dokuz Mayıs Ü. Eğitim Fak. Der.* 10(1), s.311.

¹⁹⁷ Şükrü Düzgün, (2006), “Eğitim Sürecinde Ana-Babaların Çocuklarına Olan Etkileri.”, *Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Der.* 8(2), s. 232.

barışık olmayan çocukların genellikle sevgi ve şefkatten mahrum olarak yetişen, şiddet ve nefrete maruz kalmış çocuklar olduğunu görmekteyiz. Bunun için çocuklardan sevgi ve şefkati esirgememeliyiz. Çünkü sevgi ortamında büyüyen çocukların hem ruhen hem de bedenen daha sağlıklı ve ileri yaşlarda daha başarılı oldukları bilinen bir gerçektir.¹⁹⁸ Bu nedenle çocuk eğitiminde disiplin anlayışı sevgi çerçevesinde oluşturulmalıdır.

Çocukların eğitimi söz konusu olduğunda eğitim sürecini uygulayan ve yönetenler olarak ilk akla gelenler öğretmenler ve anne babalardır. İbrahim Hakkı'nın anne ve babalara ve öğretmenlere yönelik çocuklar konusundaki tavsiyelerine baktığımızda O'nun çocuk eğitiminde disiplin anlayışını anlayabiliriz. O, öğretmenlere tavsiyelerde bulunurken, “öğrenciden gelebilecek ezalara, sıkıntılara katlanmayı, öğrenen öğrenciye karşı mülayim, öğrenemeyene karşı sabırla muameleyi, yanlış davranışları güzel uyarı ile düzeltmeyi”¹⁹⁹ tavsiye etmektedir. Anne babalara çocuk eğitimi ile ilgili tavsiyelerde bulunurken de, “çocukları şefkatle kucaklamayı, merhametle muamele etmeyi, güler yüzle söz söylemeyi”²⁰⁰ tavsiye etmektedir. Anne babalara ve öğretmenlere yönelik yaptığı bu tavsiyelerde İbrahim Hakkı'nın sabır, şefkat, güler yüz, merhamet ve kötü davranışları iyilikle düzeltme üzerine kurulu bir disiplin anlayışını benimsediğini görmekteyiz.

İbrahim Hakkı'nın sevgi, şefkat ve merhamete dayalı bu disiplin anlayışı, temeli Kuran ve sünnet olan İslam ve kültür ve medeniyetine dayanmaktadır. Hz Muhammed (s.a.v.)'in, “küçüğümüze şefkat, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir”²⁰¹ hadisi, çocuklara karşı şefkat esasına göre davranmanın İslamiyet'in bir gereği, kalpteki imanın doğal sonucu olması gerektiğini anlatmaktadır. Çocukluğu Hz. Muhammed'in yanında geçen sahabeden Enes b. Malik'in “Allah'a yemin olsun ki, ben kendisine on yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı ‘niye böyle yaptın?’, yapmadığım bir işten dolayı da ‘niçin böyle yapmadın?’ dediğini hatırlamıyorum.”²⁰² rivayeti, Hz. Peygamberin çocuklara karşı hiçbir zaman kırıcı bir üslupla davranmadığını ve incitici sözler söylemediğini, çocukların hatalı davranışları karşısında bile yapıcı bir üslupla tatlı dille onlara muamele ettiğini göstermektedir. Gazali de İhya'sında “çocuğu

¹⁹⁸Yusuf Ziya Keskin, I. Kutlu Doğum Sempozyumu, “Hz. Peygamber ve Çocuk Sevgisi”, Harran Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Yıl: 12 sayı: 17, Ocak-Haziran 2007, Şanlıurfa, s.259.

¹⁹⁹ Marifetname, s.1121

²⁰⁰ A.g.e. , s.1132

²⁰¹ Tirmizi, Birr 15.

²⁰² Buhari, Edep 39.

azarlamamayı, hatalarını yüzüne vurmamayı, güzel hasletlerini ikram, ödüllendirme gibi çocuğu sevindirecek şeylerle pekiştirmeyi”²⁰³ tavsiye etmiş, İbrahim Hakkı gibi çocuk eğitiminde disiplin anlayışını sevgi, şefkat ve merhamet üzerine oluşturmuştur.

İbrahim Hakkı yazmış olduğu şiirlerinde de disiplin anlayışını temellendiren, sabır, şefkat, merhamet, yumuşak huyluluk, güzel söz söylemek, incitmemek gibi kavramlara sıkça yer vermektedir. Şiirlerinin toplandığı divanından bazı örnekler verecek olursak:

Cümlenin gönlünce **mülayim** söylesen
Tâ cihanda bulasın izzetle rahat böyle sen ²⁰⁴

(İnsanlarla kırııcı olmadan güzel söz söyleyerek konuşursan hayatta onurlu bir rahatlığı böyle elde edersin)

Mahluk-ı Huda'ya **şefkat** et rahmet bul
Eblehlere **hilm** ü hürmet et rahat bul
Sen herkese **rıfk** u rağbet et rif'at bul

.....
Rıfk eyle kamuya ol Halîm ü Settar ²⁰⁵

(Allah'ın yarattığı varlıklara şefkatle muamele edersen Allah'ta sana merhamet eder, akli kıt olup anlamayana anlayışlı davranırsan rahat edersin, Herkese karşı alçak gönüllü olursan yücelirsin...İnsanlara karşı alçak gönüllü, yumuşak huylu ve hataları örtücü ol.)

Sabreyle teenni et **selim** ol
Sabreyle tahammül et **halim** ol
Ta'zim-i Hudâ da ihtimam et
Mahlukuna **şefkati** tamâm et
İncitme kimseyi **rahîm** ol

.....
Rıfk eyle halaika halil ol ²⁰⁶

(Sabırlı ol ,aceleci olma iyi ol; Zorluk ve sıkıntılar karşısında güçlü ol, sabret yumuşak huylu ol; Allah'ı anmaya, yüceltmeye önem ver yarattığı mahlukata eksiksiz şefkat et; Hiç kimseyi incitme, merhametli ol; Allah'ın yarattığı tüm varlıklara karşı alçak gönüllü, hoşgörülü ve dost ol.

Sabr kıl etme umurunda şitab
Sabr ile derler olur gûre dûş-âb
Sabr ile dostun olur düşmenler
Sabr ile rehber olur reh-zenler
Sabrdır ukde-küşâ-yı her kâr
Erişir **sabr** ile subha şeb-i târ ²⁰⁷

²⁰³ Gazali, A.g.e. , s.140-147.

²⁰⁴ İbrahim Hakkı, *Divan*, s.410.

²⁰⁵ A.g.e. , s.433

²⁰⁶ A.g.e. , s.461.

(İşlerinde aceleci değil sabırlı ol, sabır ile olamamış ham üzüm pekmeze dönüşür; Sabır ile düşmanlar dost, yol kesen eşkıyalar yol gösterici olur; her işin düğümünü sabır açar, sabır ile karanlık geceler sabaha ulaşır.)

Güzel söz söyle halka yüzde gıybette sena eyle

Umûrun Hakka tefviz et cemî halka **şefkat** kıl

Yaman sanana sen yahşı sanıp kahr edene **lûtf** et²⁰⁸

(İnsanların hem yüzüne hem arkasından güzel söz söyle övgüde bulun; Tüm işlerini Allah’a tevekkül edip tüm insanlara karşı merhametle davran; seni kötü bileni sen iyi bil, sana kötülük yapana sen iyilik yap)

Günümüz psikolog ve eğitimcileri tarafından yapılan disiplin tanımlamalarına baktığımızda da İbrahim Hakkı ile aynı paralelde disiplin unsurlarının vurgulandığını görürüz. Eğitimde yeni disiplin anlayışında “Öğrencilerin ilgi, istek ve beklentilerine önem ve yön verilir. Disiplin kuralları daha esnek ve mantıklıdır. Öğrencinin sınıfta sessiz oturması da bir sorunun varlığını gösterir. Bu tür disiplin anlayışı “yapmalardan” ziyade “yaplar” üzerinde durur. Öğrencilerin aktif olması, olumlu davranışların ödüllendirilmesi esastır. Öğrencilere karşı tutarlı davranılması ve yapıcı davranışlarda bulunulması gereklidir. Ceza'ya çok az yer verilir. Uygulamada eşitlik ve adalet ilkesine uyulur. Bu disiplin anlayışı bireyde demokratik anlayışı geliştirmeyi amaç edinir.²⁰⁹

Yapıcı, demokratik veya yeni nesil olarak nitelenen bu anlayışlarda disiplin sorunları, sınıf yönetiminin doğal bir parçası olarak görülür, baskı şiddet veya ceza ile ortadan kaldırmak yerine etkili bir yönetimle çözülmeye çalışılır.²¹⁰ Bu çözüm yönetimi sırasında ise şu noktalar ön plana çıkartılır.

- Öğrenciler analiz edilerek öğrenci niteliğine göre süreç planlanır.
- Katı kuralcı anlayış yerine esnek, alternatifli ve akılcı bir yöntem izlenir.
- Öğrenciye karşı yapıcı ve tutarlı davranış sergilenir. Eşitlik ve adalet ilkeleri esas alınır.
- Ceza değil ödül ve teşvik ağırlıklıdır.

²⁰⁷ A.g.e. , s.487.

²⁰⁸ A.g.e. , s.398.

²⁰⁹ Öner Çelikkaleli, Yusuf İnandı, (2012), “İlköğretim Öğretmenlerinde Disiplin Anlayışı ve Kişilerarası İlişkiye Yönelik Yetkinlik İnancının İncelenmesi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(2), s.17.

²¹⁰ Binali Tunç; Sevgi Yıldız and Abdullah Doğan, (2015), “Meslek Liselerinde Disiplin Sorunları, Nedenleri ve Çözümü Bir Durum Analizi”, *Abant İzzet Baysal Ü. Eğitim Fak. Der.* ,15(2), s.388.

Neticede, günümüz eğitimcilerinin eğitimde disiplin sorununa bakışta esas aldıkları bu ilkelerle, İbrahim Hakki'nın sabır, şefkat, hilm, hoşgörü, güler yüz esasına dayalı eğitimde disiplin anlayışının örtüştüğünü görmekteyiz.

2.2. İBRAHİM HAKKI'DA 'KİŞİSEL GELİŞİM' ANLAYIŞI

2.2.1. Kişisel gelişim nedir? Ortaya çıkışı ve genel özellikleri

Kişisel gelişim, insanın kendini tanıması, hangi alanlarda ne durumda bulunduğunu belirlemesi ve eksik olduğunu düşündüğü alanlarda kendini geliştirmeye karar vermesi sürecidir. Diğer ifade ile insanın şu anki hal ve durumundan kendisinin en yüksek hal ve durumuna geçiş yapmayı bilinçli olarak istemesi ile başlayıp, bulunduğu hal ve durumundan kendisinin en yüksek potansiyelini ortaya çıkarması amacına ulaşmaya kadarki süreci kapsar. Kişisel gelişim, matematik, fizik gibi müstakil bir bilim dalı olmayıp, tüm bilim dallarının verilerinden yararlanan bir hayat anlayışı ve kültürüdür. “Yönetim, Motivasyon, Sağlıklı Yaşam ve Stres, Öğrenme-Hızlı Okuma, İletişim (Beden Dili Güzel Konuşma ve Hitabet), Eğitim (Çocuk Eğitimi, Öğretmen ve Öğrencilere Yönelik Çeşitli Eğitimler) NLP, Hafıza-Düşünce-Zekâ” ve muhtelif birçok alanda insanın, içindeki sınırsız gücün farkına varabilmesi, var olan potansiyelinin neler olduğunu kavrayabilmesi ve bunu kullanabilmesi amacı ile yapılan çalışmalarının tamamıdır.²¹¹

Kişisel gelişim kültürü ortaya çıkışı itibari ile batı kültürünün sanayileşme ve kentleşme sonucu ortaya çıkardığı “modern insan” tanımlamasının sorun ve problemlerine çözüm arayışının bir sonucu olarak oluşmuş bir terapi kültürüdür. 20. yy itibari ile batı dünyasında insan, bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi ve beraberinde gelen sanayileşme ve kalkınma hamleleri ile pozitivist, materyalist ve seküler nitelikte bir dünya anlayışına sahip “modern insan” olarak tabir edilen bir yapıya büründü. Hayatında sadece maddi tatmini gaye edinen, maddi ihtiyaçlarını karşılayabildiği oranda mutlu olabilen, sürekli tüketen, kendisinin ve diğer insanların değerini sahip olduğu şeylerle ölçen, cenneti her türlü kredi kartının geçtiği her istediğini alabildiği bir alışveriş merkezi olarak hayal eden, sahip olma ve biriktirme

²¹¹ www.mimacademy.com, “Kişisel Gelişimi Yeniden Yorumlamak”, Editör, (25.04.2017)

hırsına esir olmuş kısacası hayatı sadece bedeni ihtiyaçların kısacasında yaşayan, manevi yönü yıkılmış bir insan modeli ortaya çıktı.²¹² Asli yönü olan manevi kısmı boş kalmış sadece maddi tatmin peşinde koşan insanlar ciddi bir huzursuzluk ve mutsuzluk içine düştüklerinden ve Hristiyanlık dini de modern batı toplumunun bu ciddi hastalığına ilaç olamadığından, toplumun bu ihtiyacını karşılamaya yönelik Amerika merkezli kişisel gelişim olarak isimlendirebileceğimiz çalışmalar gelişmeye başladı.

Amerika merkezli olarak ortaya çıkan ve daha sonra Avrupa'ya yayılan batı kültürünün özelliklerini yansıtan bu kişisel gelişim kültürünü, ekonomik olarak refah toplumu düzeyindeki batı toplumlarındaki bireylerin ekonomik, sosyal veya psikolojik sorunlarına kendi başlarına çözüm üretmelerini sağlamaya dönük ortaya çıkan kültürel hareket ve onun uzantısı ürünlerin tümünü kapsayan bir ifade olarak tanımlayabiliriz.²¹³

Kaynağı itibari ile batı kaynaklı kişisel gelişim kültürü, mutluluğun daha çok kazanma, çalışma hayatında daha verimli ve başarılı olma gibi dünyevi amaç ve hedeflere ulaşmakla olabileceği fikrini insana verir. Bu kültürde piyasanın istediği daha kalifiye, kendini yetiştirmiş iş hayatında başarılı, üreten ve tüketen bir insan modeli oluşturulmaya çalışılır. İnsan, maddi ihtiyaçları sınırlandırılmaksızın sürekli sahip olma ve daha çok kazanma hırsı ile maddi doyum peşinde adeta koşturulur. Maddi tatmin ile doyuma ulaşamayan, manevi yönden aç bırakılmış insanın önüne ise çözüm ve çare olarak sağlıklı yaşam adı altında yoga ve meditasyon gibi beşeri kaynaklı din ritüelleri konulmaktadır. Dünya genelinde kişisel gelişim alanında kitapları en çok satan kişisel gelişimcilerden Robin Sharma başarı ve maddi ödül kovalayıp, daha çok çalışıp daha çok kazanırken mutluluğu elde edemeyen kişilere yaptığı tavsiyelerde ahiret inancı olmayan uzak doğu beşeri dinleri Hinduizm ve Budizm'in adını ve dinin ritüellerini açıkça zikrederek modern insanın önüne reçete olarak koymaktadır. İnsanın manevi varlığı göz önünde bulundurularak ölüm ve ölümden sonrasına yönelik bir kazanım ortaya koymamaktadır.

Eserlerinde insana mutluluk ve iç huzuru yakalayabilmesi için yüksek potansiyelini keşfet, kendini başkalarına ada, hayatını uğruna adayacağın yüce bir

²¹² Ali KÖSE, *Milenyum Tarikatları*, İstanbul 2014, s.13.

²¹³ www.wikipedia.org, "Kişisel Gelişim Nedir?" , (14.03.2017)

tutku ve amaç için yaşa²¹⁴ gibi tavsiyelerde bulunurken yaratıcıdan veya ahiretten kesinlikle bahsetmez. Tüm tavsiyelerinde İnsanın varlığı doğum ve ölüm arasındaki dünyevi yaşamından ibaret kabul edilerek, kısacık dünya hayatının mutlu, zevkli ve eğlenceli hale dönüştürülmesi amaçlanır.

Batı tarzı kişisel gelişim modelinde dini ve toplumsal değerler geri planda tutulurken, bireysellik, özgürlük kavramları ön plana alınmaktadır. Bireysel özgürlük adı altında aklın, hayatın, bedenın sana aittir, dilediğin gibi kullanabilme hürriyetine sahipsin mesajı insana verilerek, insan benliğinin, heva ve heveslerinin boyunduruğu altına alınmaktadır. Bu benliğin hayatı tek başına sarması ve insanın duygularının sesine kulak vererek yaşaması gerektiği düşüncesi kişisel gelişim adı altında insanı günah labirentlerine sürüklemektedir.²¹⁵ “Bedenin senin mabedindir. Vücuduna iyi bakarsan, hayatına iyi bakarsın²¹⁶ .Bedenin olan o mabede saygından ötürü ona güzel yiyecekler ver, masaj yap, güzel müzikler dinle. Güzel bir hayat için fiziksel durumunun çok iyi olması gerekir.”²¹⁷ gibi tavsiyeler bu duruma örnek olarak verilebilir.

“Sadece kendin ol” sloganı ile insanla din, ahlak ve toplumsal değerler arasına set konulmaktadır. Toplumsal değerlere bağlılık, sürü psikoloji denilerek alçaltılmakta, dini ise insanın özgürlüğünü kısıtlayan, kendi olmasını engelleyen bir öge olarak değerlendirerek, insanı toplumsal değerlere, aile ve toplum içerisindeki sosyal rollere ve dine karşı özgür olabildiği oranda güçlü olabileceği mesajı verilmektedir.²¹⁸

İnsanın önüne konulan, kendini geliştirerek en yüksek potansiyelini keşfetmek amacı doğrultusunda, “Kendini daha iyi tanıyıp dünyaya daha büyük bir ‘sen’ sunmak hayatın temel amacı...”²¹⁹ , “Kendini tanımalı, seni sınırlayan inançlarını yeniden yaratmalısın..., düşündüğünüzden çok daha büyüksünüz”²²⁰ şeklindeki insanı yaratıcıdan ve ahiret anlayışından bağımsız nitelikteki tavsiyeler ile adeta benlik olgusu şişirilmekte, insana kendine tapma anlayışı aşılacaktır. “Dünyada büyük bir tasarım ve düzen var. Bunları yöneten doğal yasaları anlamaya çalış. Bu yasalar ile uyum içinde yaşadığında

²¹⁴ Robin Sharma, *Koza Kelebeği Bilmez*, GOA Yayınları, İstanbul-2005, s.39.

²¹⁵ Prof. Dr. İrfan Gündüz, “Kişisel Gelişim ya da Manevi Tekâmül”, *Altınoluk Dergisi*, Sayı:352, Haziran 2015, <https://www.altinoluk.com/yeni/kisisel-gelisim-ya-da-manevi-tekamul>, (13.04.2017).

²¹⁶ Robin Sharma, *Ermış, Sörfçü ve Patron*, GOA Yayınları, İstanbul-2005, s.168.

²¹⁷ A.g.e. , s.161.

²¹⁸ Prof. Dr. İrfan Gündüz, A.g.m.

²¹⁹ *Ermış, Sörfçü ve Patron*, s.23.

²²⁰ *Koza Kelebeği Bilmez*, s.9

gerçek gücüne erişip, bir doğa gücü haline geleceksin, hayalinde ne düşlemişsen hepsini olacaksın”²²¹ tavsiyesinde görüldüğü gibi, dünyadaki tasarım ve düzen inkâr edilmemekte ancak bu kadar büyük intizam yaratıcıya verilmesi gerekirken ‘doğal yasalar’ olarak isimlendirilip, insanı yaratıcıya yönlendirecek bir yola girilmemektedir.

Kişisel gelişim çalışmalarında mutluluğa ve iç huzura erişebilmesi için insanın önüne konulan bir metot ise “ hayatını belirleyeceğin yüce bir amaç uğruna yaşa, kendini başkalarına ada.” tavsiyesidir. “Uğruna hayatını feda edebileceğin zorlayıcı bir dava buldun mu, yüreğin şarkı söyleyecek, iç huzura kavuşacaksın”²²², “Var oluşun tek nedeni, diğerlerinin iyiliği çalışmak ve anlamlı bir hayata katkı sunmaktır.”, “Yapabileceğin en soylu davranış, başkalarına bir şeyler vermek, ister zamanını ister enerjini... dünyayı daha iyi bir yer yapmak için çaba gösterme”²²³ Robin Sharma’nın yaptığı bu tavsiyelere baktığımızda, ölüme kadar ki dünya hayatının mutluluğunun amaç edildiği görülmektedir. İnsandan kendisine bir hayal, amaç, tutku belirlemesi ve bu hayallerini gerçekleştirmek için tüm potansiyeli ile kendini buna adanması istenmektedir. Eğer insan, ömrünün sonunda tutkularını yaşayabildi ise var olmanın amacını gerçekleştirmiş demektir. “Bir insanın yaşayabileceği en büyük pişmanlık, ömrünün sonuna vardığında rüyalarını yaşayamamış olduğunu görmektir. Potansiyellerini gerçekleştirmemiş olmaktır.”²²⁴ , “ her günü son günümüş gibi yaşa, daha çok öğren, daha çok gül ve ne yapmayı seviyorsan onu yap”²²⁵ . Ancak insanın asıl sorunu ölümlle beraber her şeyin son bulması, yok olması, sevdiklerinden sonsuz ayrılış korkusu... kısacası ebedi olma isteğidir. Kişisel gelişim çatısı altında yapılan tüm tavsiyeler, insanın doğumla ölüm arasında kısacık fani hayatını nasıl mutlu ve huzurlu geçirebilir sorusuna, Allah ve ölümden sonraki ahiret hayatı anlayışına girmeden, insana bunları hatırlatmadan cevap verme çabasından ibarettir.

Batı kaynaklı kişisel gelişim çalışmalarında verilen mesajlara bakıldığında, Nietzsche’nin üstün insan olarak tanımladığı, geleneksel tüm değerleri yıkıp, toplumsal ahlakı reddederek bireysel özgürlüğü elde etmiş, kendisinin efendisi olmuş dini ve toplumsal değerlerden yoksun ‘üstün insan’ modelinin etkisi görülmektedir. Kişi toplum ahlakını yıkarak kendi ahlaki değerlerini özgürce kendi oluşturur.

²²¹ Ermiş, Sörfçü ve Patron, s.26.

²²² A.g.e. , s.94.

²²³ Robin Sharma, ‘Ferrari’sini Satan Bilge’, GOA Yayınları, İstanbul 2005, s.177.

²²⁴ Koza Kelebeği Bilmez, s.48.

²²⁵ Ferrarisini Satan Bilge, s.196

Mevcut kişisel gelişim kültürü aynı zamanda bir seküler ahlakın inşasıdır.²²⁶ Dünyevileşmiş bir toplumda, dinin sosyal hayata yaptığı ahlâkî katkının benzerini, dinî terminolojiyi kullanmadan ve sekülerlikten (dünyevî olandan) vazgeçmeden hayatın içine taşımaktır.

Batı tarzı kişisel gelişim faaliyetlerinin bir başka yönü ise ticari boyutu ön planda olan bir sektör haline gelmiş olmasıdır. İnsanı akıl ve bedeni ile ele alıp ruh ve gönül yapısını göz ardı eden batı kültürü, maddi haz peşinde koştuğu insanı gerçek doyuma ulaştırabilmek amacı ile kişisel gelişim adı altında maddi olarak sömürmektedir. Kişisel gelişim çatısı altında yapılan etkinlikler ciddi rakamların döndüğü bir piyasaya dönüşmüştür. 21. yüzyıl başlarında A.B.D.’de kitaplar, seminerler, işitsel ve görsel ürünler, kişisel koçluk, zayıflama ve stres yönetimi programları gibi unsurları içeren kişisel gelişim endüstrisinin yıllık 2.48 milyar dolar, 2006 yılında 9 milyar dolar, 2012’de ise pazarın 12 milyar dolar gibi bir rakama ulaştığından söz edilmektedir.²²⁷

Kişisel gelişimin, bir yandan başarılı, kendisiyle barışık, dengeli kişilik vaat ederken, diğer yandan bedel talep etmesi, esasen konunun gerçek yüzü hakkında önemli bir fikir verir. Kişisel gelişimin doğup geliştiği batı kültüründe ‘başarı’ ve ‘mutluluk’ satılır ve alınır pozisyonudur.²²⁸ Çünkü bu kültür hayata, ‘her şeyin bir maddi değeri vardır’ ilkesi ile yani maddeci bir anlayış ile bakmaktadır. İnsanın sorun ve problemlerine onun sadece akıl ve bedensel varlığını dikkate alarak maddi doyumu esas alan reçeteler koymaktadır.

Yakın zamanda batı kültürünün içinden çıkan ve batılı insanın ihtiyaçlarına hitap eden, tüm dünyada hızla yayılan, kurumsallaşan kişisel gelişim kültürü, Türkiye’ye Batıdan ithal edilmiş bir akımdır. Bu nedenle hala daha kültürümüze ve değerlerimize yabancılaşma arz etmektedir. İlk olarak batıda kaleme alınmış kitapların Türkçe’ye tercüme edilmesi ile Türkiye’de tanınmaya başlamış, 1990’lı yıllarda ise birkaç yerli yazarın kitaplarıyla hız kazanmıştır. Bu esnada onlarca yayınevi yabancı

²²⁶ Yusuf Özkan Özburun, “Medeniyetlerin Kırılma Noktasında Üstün İnsan, Kâmil İnsana Karşı”, *Köprü Dergisi*, 2004, sayı:87, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=618>, (09.04.2017).

²²⁷ www.wikipedia.org, Kişisel Gelişim Nedir?, (14.03.2017)

²²⁸ Mehmet Gayretli, “Kişisel Gelişim Geliştirir mi?”, *Semerikand Dergisi*, Temmuz-2004, <http://www.enfal.de/eg26.htm>, (14.04.2017).

eserleri tercüme ederek, Türk insanını bu sektörün kitaplarıyla tanıştırdı. Bununla birlikte çok sayıda insan kaynakları ve kişisel gelişim danışmanlık şirketleri kuruldu. Türk insanı, “Kişisel Gelişim Uzmanlığı” isminde yeni bir iş kolu ve meslek adıyla tanıştı. Bu sahadaki belli başlı bir kaç telif eseri saymazsak, kişisel gelişim kitapları genelde batı medeniyeti ekseninde yazılan kitapların Türkçe ’ye tercümesinden veya onlara dayalı derleme eserlerden ileriye gidememiştir. Doksanlı yıllarda yurtdışına, psikoloji ve sosyal bilimler başta olmak üzere çeşitli alanlarda doktora ve yüksek lisans eğitime giden genç akademisyenler, kişisel gelişim furyasıyla karşılaşp, bunların Batı’daki prestijinden ve ticari rantından etkilenerek, Türkiye’de benzer danışmanlık şirketleri kurmuşlardır.²²⁹

Kültürlerin kişisel gelişim anlayışı kendi değerlerinden beslenmelidir. Başka bir kültürün anlayışını olduğu gibi almak, uygun ve sonuç veren bir uygulama olmayacaktır. Kişisel Gelişim Çalışmaları her kültürün kendi değerleri ile örtüşmelidir. Çünkü her kültürün insana bakışı yetiştirmek istediği ideal insan tasavvuru farklıdır. Batı kültüründe Nietzsche’nin “üstün İnsan” modeli, bizim kültürümüzde ise “insan-ı kâmil” modeli ideal insan tasavvurunda ulaşılmaya çalışılan hedeflerdir. Bu bağlamda ülkemizde yapılan kişisel gelişim çalışmaları ve kullanılan materyaller, batı kültüründe ortaya çıkan ve batılı insanın ihtiyacına göre üretilen ürünlerdir. Diğer bir ifade ile batılı insanın üzerine göre dikilen bir elbisedir. Batı toplumunda maddi tatmin eksenli aranan mutluluk ve huzur bizim köklü medeniyetimizde hiçbir zaman kaybedilmediği için onların üzerine göre dikilen elbiseyi giymeye çalışmak yerine, insanı maddi ve manevi tüm yönleri ile bütüncül olarak dikkate alan kültürel değerlerimize uygun kişisel gelişim çalışmaları ve materyalleri geliştirmek gerekmektedir. “Batının kaybettiğini sanki bizde kaybetmiş gibi onlarla beraber aramanın bir anlamı yoktur.”²³⁰

Bu bakış açısıyla bakıldığında, aslında insan merkezli, dolayısıyla da toplum merkezli evrensel bir anlayışa sahip olan kültürümüzün, insan gelişimini sonsuz bir mebadan beslenerek sağlayan, mükemmel “kişisel gelişim” yöntemleriyle dolu olduğunu görebiliriz. İnsanı ve insanın menfi duygularını eğitmeyi amaç edinmiş ve yüzyıllardır bunu başarıyla yürütmüş olan “doğal kişisel gelişim alanlarımız” zaten bizde mevcuttur ve bu alanlarımız sadece belirli bir kesime değil, içinde

²²⁹ A.g.e.

²³⁰ A.g.e.

barındırdıkları evrensel insani değerlerle, her zaman ve şartta kullanılabilir bilgilerle, tüm insanlığa hitap etmektedir. Bunun başında da şüphesiz “Tasavvuf” gelmektedir. Tasavvufta insan, maddi ve manevi yönleri ile bir bütün olarak ele alınmış ve özellikle manevi yönünün geliştirilmesine büyük verilmiştir. İnsanın manevi olgunluğa erişip gerçek şahsiyetini bulmasını, diğer bir ifade ile kendini gerçekleştirme, ruhsal yönden iyi bir eğitimden geçmesine bağlanmıştır. Çünkü “tasavvufta insan, kalbi ve ruhi yönü ile insan olarak kabul edilmiş, beden ise ruha giydirilmiş bir kılıf olarak görülmüştür.”²³¹ Yani insana bakış açısında tam bir denge anlayışı hâkimdir. Ne maddi yönü ne de manevi yönü göz ardı edilmemiştir.

Buraya kadar kişisel gelişimi tanımlayarak, kişisel gelişim anlayışının batı kaynaklı olarak ortaya çıkmış önce Avrupa’da daha sonra da ülkemizde yayılan bir kültür olduğunu vurguladık. Batı tarzı kişisel gelişim anlayışının dünyevi olanı ön plana çıkaran (seküler) karakterli, dini ve toplumsal rollere karşı bireysel özgürlüğü destekleyen, insanı akıl ve bedeni itibari ile nazara alıp, manevi yönünü göz ardı eden bir karakterde olduğunu belirterek; ülkemizde yapılan kişisel gelişim çalışmalarının batılı eserlerin tercümesi ve taklidi şeklinde olduğunu ancak bunun yerine kendi kültürel değerlerimizden ve köklerimizden, özellikle doğal kişisel gelişim yöntemimiz olan tasavvufi birikimimizden beslenen bir anlayışa sahip olması gerektiğini belirttik. Şimdi ise 18. yüzyılda yaşamış müderris ve mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkmış olan Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın, kişisel gelişim kültürü ile bağlantılı olan ‘insan-ı kâmil’ anlayışını inceleyeceğiz.

2.2.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı’da İnsan-ı Kâmil (Kişisel gelişim kültürü açısından)

Çalışmamızın birinci bölümünde ifade ettiğimiz gibi İbrahim Hakkı, matematik, coğrafya, astronomi, anatomi gibi pozitif ilimlerle meşguliyetin yanında dini ilimlerle de ilgilenen çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Onun bu çok yönlülüğü içerisinde öne çıkan en belirgin özelliği mutasavvıf kimliğidir. Başta Marifetname adlı eseri olmak üzere, eserlerinde tasavvufi öğeleri sıkça kullanan İbrahim Hakkı, ‘insan’ kavramını da tasavvuf kültürü doğrultusunda insan-ı kâmil anlayışı çerçevesinde ele almıştır.

²³¹ Prof. Dr. Osman Türer , “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Gönül Terbiyesi”, *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, s.43.

Kişisel gelişim kavramı, insanı mutluluk ve huzura ulaşabilme gayesi ile onu her anlamda geliştirerek bulunduğu noktadan daha ileri bir noktaya taşımayı amaçlayan temelde insanı konu alan bir alandır. İbrahim Hakkı'nın da eserlerinin ana teması insandır dersek mübalağa etmiş olmayız. Çoğunlukla Allah-âlem-insan ilişkisi eserlerinde sıklıkla işlediği konudur. Onun en önemli eseri olan “Marifetname” ve mutasavvıf kimliği ile ideal insanı anlatmak için kaleme aldığı “İnsan-ı Kâmil” adlı eserlerini incelediğimizde İbrahim Hakkı'nın insana yaklaşımını ve günümüz kişisel gelişim kültürünün nasıl olması gerektiği ile ilgili yaklaşımını anlayabiliriz.

İbrahim Hakkı'nın eserlerinde insan, maddi ve manevi yönleri ile bir bütün olarak ele alınmaktadır. İnsanın sadece bedensel varlığı dikkate alınıp maddi ihtiyaçları peşinde maddi haz arayışı gayesi ile yaşayan sadece bu dünya için yaratılmış bir varlık olarak ele alınmaz. Bedensel varlığı dikkate alınarak, manevi yönüne ruh ve gönül dünyasına ağırlık verilerek değerlendirilir. İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinin 2. kitap kısmını anatomi ilmine ayırarak insanı maddi-bedensel varlığı yönü ile incelemiş ama aynı eserinde kalp ve gönül terbiyesi metotlarını da geniş bir şekilde işlemiştir. Anatomi ilmini de Allah'ı tanımaya vesile olması yönü ile dikkate almıştır. Çünkü Ona göre, “ anatomi ilmini bilmeyen kendini tanımaktan gafil, Hakkı tanıyamaya ulaşmaktan uzaktır.”²³²

İbrahim Hakkı insanın var oluşunu, insan-Allah-kâinat ilişkisi bağlamında açıklar. O'na göre insanın var olmasının yegâne gayesi Allah'ı tanımaktır. “ Malum olsun ki, Hak Teâla iki cihani insanoğlu için insanoğlunu da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lütuf ve keremiyle : ‘ Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım’ buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihai maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir.”²³³ Tasavvufta marifet-i ilahi ve irfan olarak tanımlanan Allah'ı tanımak ve bilmek, insanın bedensel varlığı ile değil kalp, ruh ve gönül dünyası ile ilişkilidir. İbrahim Hakkı “ İnsan kalbi, Allah bilgisinin ve sevgisinin barınağıdır,²³⁴ Cenab-ı Hakkın evidir, Mevla'nın nazargahıdır”²³⁵ ifadeleri ile insana kıymet kazandıran yönünün manevi kalbi yönü olduğunu belirtir. “Kalp ıslah olursa ceset ıslah olur... felah bulur, uzuvlar, organlar rahat bulur.”²³⁶ İfadesi ile de insanın beden rahat ve huzurlu olmasının kalp ve gönül terbiyesine bağlı olduğunu ifade eder. Kalp ve

²³² *Marifetnâme*, s.296.

²³³ A.g.e. , s.29.

²³⁴ İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s.12.

²³⁵ *Marifetnâme*, s.534.

²³⁶ A.g.e. , s.536.

gönül temizliği için ise İbrahim Hakkı iki yol göstermektedir. Nefis tezkiyesi yolu diyebileceğimiz nefsi, bedenî ve şehvî arzuları kontrol altına alarak insanın kendini dünyevi ihtiraslardan kurtarıp nefsini terbiye etmesi, sonrasında ise aşk ve muhabbet yolu denilen kalbin sabır, şükür, rıza, tevekkül, kanaat ve muhabbet gibi güzel hasletlerle donatılması yollarıdır.²³⁷ Birinci yol ile insan kalbini fenalıklardan, kötülüklerden arındırır, ikinci yol ile de temizlenmiş kalbi tezyin eder. İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde gönül terbiyesi için yemek ve uyku gibi nefsin en çok hoşuna giden bedensel hazları azaltmayı, konuşmayı azaltarak uzlete (insanlardan uzaklaşmak) çekilmeyi, devamlı surette Allah'ı anmayı ve tefekkürü tavsiye etmekte ve geniş bir şekilde her tavsiyesini açıklamaktadır.²³⁸ Yani İbrahim Hakkı'ya göre İnsanın kemalâtına, mutluluk ve huzuruna giden yol, kalp ve gönül terbiyesinden ve bedensel haz ve isteklerini kontrol altına alabilmesinden geçmektedir.

İbrahim Hakkı'ya göre “İnsan-ı kâmil denilen ideal insan, her halinde işinde orta yolludur. Aşırılıklardan her zaman uzak durur. Dünya ve ahiret işlerinde denge halindedir. Dünya için ahireti terk etmediği gibi dünyayı da tamamen terk etmez”.²³⁹ Hz Peygamberin “...şunu iyi biliniz ki Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en çok takva sahibi olanınız benim. Bununla birlikte ben bazen oruç tutar, bazen tutmam. Hem namaz kılar hem de uyurum. Kadınlarla da evlenirim...”²⁴⁰ hadisini zikrederek , “bütün iş ve hareketlerinde aşırılıktan çekinen daima orta kararda davranmayı adet edinen kâmil insan gibi hareket edenler, Allah'a yakın olurlar”²⁴¹ der.

Batıdan ihraç edilen kişisel gelişim yaklaşımında ise insanın kendini geliştirmesi sadece dünyevi amaç ve hedefler ile sınırlıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, yaratıcıyı hiç nazara almadan ve ahireti hesaba katmadan, insanın ölüme kadar ki hayatını mutluluk içinde nasıl geçirebileceğinin formüllerini arayan telkinler ile insan sadece dünyevi emeller peşinde koşturulmaktadır. Ancak ölümle beraber tüm dünyevi kazanımların, eğer yaratıcıya ve ahirete bakan tarafı yok ise, sıfırla çarpıldığını hiç hatırlatmamaktadır. İbrahim Hakkı ise Kuran ve sünnet doğrultusunda dünya ve ahiret arasında dengeli olmayı tavsiye etmektedir. İnsan-ı Kâmil dediği ideal insanı tanımlarken “ Gerektiği zaman dünya işlerini de dikkatle yapar...

²³⁷ Prof. Dr. Osman Türer , A.g.m. , s.44.

²³⁸ *Marifetnâme*, s.570-690.

²³⁹ İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s.18.

²⁴⁰ Buhari, Nikâh 1.

²⁴¹ İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s.19.

elde ettiğini de saklamaz paylaşır”²⁴² diyerek dünyaya ahiretin tarlası anlayışı ile bakmayı öğretir. Diğer taraftan “kâmil insan hiçbir makama değer vermez, yeme, içme, mal, mülk peşinde koşmaz,²⁴³ yeryüzündeki her canlının faniliğini bilir, dünya ile ilgili arzu ve istekleri bırakmıştır”²⁴⁴ diyerek dünyevi olanı hedef ve gaye yapmamayı öğretir.

Batı tarzı kişisel gelişim anlayışında (Hristiyanlığın etkisi ile) bireysel özgürlük kılıfı altında bireye yaratıcı ile bağlantısını kesip, ilahi olandan uzaklaşıp adeta nefesine taparak, sadece kendin olabildiğin oranda güçlünün mesajı verilmektedir. İnsanı yaratandan bağımsız bir şekilde sadece maddi yönü ile dikkate alan, önüne dünyevi hedefler koyarak mutluluk vadeden batı kültürü karşısında İbrahim Hakkı, insana yaratıcısı ile olan manevi bağı (iman) ile kıymet ve şeref kazanan bir varlık statüsü vermektedir. Akıl ve idrak sahibi varlık olarak insan, yaratıcının kendisini tanımak, bilmek, iman ve ibadet etmek gibi üstün bir vazife ile görevlendirdiği ve bu anlamda kendisine muhatap kabul ettiği bir ‘kul’²⁴⁵dur . Her iki cihanı kendisi için yaratarak tüm mahlûkatı üzerinde tasarruf yetkisi verdiği bir ‘halife’²⁴⁶dir. İnsan-ı Kâmil adlı eserinde ideal insanın vasıflarını sayarken, “İnsanı kamil Allah’a üstün bir sevgi ile bağlıdır. Allah’a inancı tamdır. Her işte O’na sığınır. Bütün işlerinde hal ve hareketlerinde tek dayanağı O’dur. Ondan gelen her şeye boyun eğer, rıza gösterir. Gönül huzuru içerisinde daima Allah’a şükreder ve yalnız O’na güvenir.”²⁴⁷ ifadeleri ile insanı yaratıcısı karşısında O’na tam bir teslimiyet ile bağlı “kul” olarak konumlandırmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanın var olma gayesi, marifeti ilahi olarak tanımlanan Allah’ı tanımak, bilmektir. O’na iman ve ibadet etmektir. İnsan bu vazife ile hakiki kıymet ve değerini kazanmakta ve yaratılmışlar içerisinde en üstün konum olan halife-i arz konumuna yükselmektedir.

Bu anlayışta insan gelişimini ancak ve ancak tevhidin gölgesinde bulur. Her yerde ve her şeyde Allah’ı birleyen insan, her şeyi tanrılaştırmanın yüklerinden kurtularak yükselir. Bunu Allah (c.c) Kuranda şu şekilde ifade eder: “Allah, çekişip duran birçok ortağın sahip olduğu bir köle ile sadece bir kişiye bağlı olan bir adamı misal verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah’a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler.”²⁴⁸ 20.yüzyılın önemli

²⁴² A.g.e. , s.22.

²⁴³ A.g.e. , s.29.

²⁴⁴ A.g.e. , s.32.

²⁴⁵ *Kuran*, Zariyat suresi, 56.ayet.

²⁴⁶ *Kuran*, Bakara suresi, 30.ayet.

²⁴⁷ İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s.13.

²⁴⁸ *Kuran*, Zümer suresi, 29.ayet

mutasavvıflarından Said Nursi’de insanın kemalatının kaynağını tevhide şu şekilde bağlamaktadır. “Evet, sırr-ı vahdet ile insan, bütün mahlukat içinde büyük bir kemal sahibi ve kainatın en kıymetdar meyvesi ve mahlukatın en nazenini ve mükemmeli ve zihayatın en bahtıyarı ve en mesudu ve Halık-ı Alemin muhatabı ve dostu olabilir. Hatta bütün kemalat-ı insaniye ve beşerin ulvi maksatları tevhid ile bağlıdır. Ve sırr-ı vahdetle vücut bulur. Yoksa eğer vahdet olmazsa, insan mahlukatın en bedbahtı ve mevcudatın en süflisi ve hayvanatın en biçaresi ve zişuurun en hüznüsü ve azablısı ve gamlısı olur.”²⁴⁹ Batıda Hristiyanlığı gerekçe göstererek ilahi olana başkaldırmış, kendinden başka dayanak noktası tanımayan insan modelinin mukabilinde; Allah’a hem kul hem de aynı zamanda O’nun yeryüzündeki halifesi olan, halife olmak haysiyeti ile tüm mahlûkatı hizmetine verilmiş emanetler olarak algılayan ve dahası Allah’ın varlığına deliller olarak tanımlayan İslam medeniyetinin, mutasavvıfların ve İbrahim Hakkı’nın oluşturmaya çalıştığı insan modeli olmuştur.

Batı tarzı kişisel gelişim anlayışında toplumsal değerlere uymayı “sürü psikolojisi” olarak algılayan ve bireye toplumsal değer ve baskılara karşı bireysel özgürlüğü tavsiye edip, güçlü olmayı ancak bu şekilde başarabileceği telkin edilmektedir. İbrahim hakkı ise kâmil insanın toplumla ilişkisini şu şekilde açıklar. “İnsan-ı Kamil, halkla iyi geçinir, herkese karşı yumuşak, şefkatli ve merhametlidir. Halkla ilgilenir ve onlara sevgi gösterir. Lakin bu ilgi ve sevgi Allah içindir. Yaratan ile yaratılanın sevgisini bir araya getirir. Kamil İnsan, görünüşü ile halktan ayrı görünmez. Kendisi de toplum içinde sevilir, sayılır, değerli ve hatırı sayılırdır.”²⁵⁰ Bu ifadeler ile İbrahim Hakkı, yaratılanı yaratandan dolayı seven, toplum ile ve toplumsal değerler ile barışık, insanlar arası ilişkilerini şefkat, merhamet ve dayanışma üzere kuran bir ideal insan tanımlaması yapmaktadır. Çünkü tüm mahlûkat kendisi için yaratılmış ve kendisinin emrine emanet olarak verilmiş bir halife; yaratıcı tarafından teavün ve kardeşlik ilahi emrine muhatap bir kuldur. Dolayısı ile üstün insan bütün âlem ve içindekiler onun nazarında birer emanet olarak kendisine verildiğinden ve dahası Allah’ın ayetleri olduğundan, o, çevresiyle, kâinatla, diğer insanlarla, kendisiyle ve asıl önemlisi Rabbi ile barışıktır.

²⁴⁹ Said Nursî, *Şualar*, Envar Neşriyat, İstanbul -2000, s.37.

²⁵⁰ İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s.23.

SONUÇ

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliğini, eğitim metodolojisini ve eğitimle ilgili tavsiye ve düşüncelerini günümüz eğitim sistemini göz önünde bulundurarak, doğru yanlış yaklaşımında bulunmaksızın açıklamaya çalıştık. Yaptığımız bu çalışmadan özetle şu sonuçları çıkartabiliriz.

İbrahim Hakkı, eğitimci kişiliği ve eğitimle ilgili mülahazaları ile çağını ve sonrasını aydınlatan, günümüz Türk eğitim sisteminin sorunlarına çözüm bulma konusunda örnek alınması gereken kendi kültür ve medeniyetimizin öz değerlerini yansıtan bir eğitimcidir.

O, sadece dini veya sadece pozitif ilimlere dayalı tek ayaklı bir eğitim sistemini reddetmiş, dini ve pozitif ilimlere olan vukufiyeti ve her ikisini harmanlamadaki başarısı ile ön plana çıkmıştır. İnsanın maddi ve manevi terakkisinin her iki ilmin imtizacı ile gerçekleşebileceğini savunarak eğitim sisteminin, dini ve pozitif ilimlerin dengeli bir şekilde yer alması esasına dayalı olması gerekliliğini vurgulamıştır. Tasavvufî çevrelerde sıkça vurgulanan, İbrahim Hakkı'nın da eğitimde oluşturmak istediği model insan olan, marifetullah'a ulaşmış "insan-ı kâmil" tanımlaması çerçevesinde bedensel, zihinsel, duygusal yani maddi ve manevi tüm varlığı ile yetişmiş insan modeli oluşturmayı, eğitimde kendine amaç edinmiştir.

Matematik, geometri, sosyoloji, psikoloji, anatomi, coğrafya, dini ilimler... gibi birçok alanda kendini yetiştirmiş çok yönlü kişiliği ile tüm eğitimcilere örnek olmuştur. Bu yönüyle insanın kendini gerçekleştirme halinde, birçok alanda kendini geliştirebilme ve yetiştirebilme kabiliyetine sahip olduğunu lisan-ı haliyle göstermiştir.

Kendi dönemindeki, "bilimsel çalışmaların Arapça yazılması", âdetine muhalif olarak eserlerini çoğunlukla Türkçe olarak neşretmesi, Türkçenin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Döneminin medrese geleneğinden farklı olarak güdüleme-teşvik etme, gezi-gözlem, deney, yaparak yaşayarak öğrenme gibi çoklu eğitim-öğretim metotlarını kullanarak eğitim metodolojisi alanında sonraki dönemlere örnek olmuştur.

Eğitimin ayrılmaz bir parçası olan eğitimde disiplin konusunda şefkat, merhamet, yumuşak huy, güler yüz, kötülüğü iyilikle giderme esaslarına dayalı eğitimde disiplin anlayışını benimsemiştir.

Öğretmen, öğrenci ve ebeveynlere yönelik yaptığı tavsiyelerle günümüz eğitimci ve psikologlarına yön göstermiştir. Öğrenciye, öğretene karşı mutlak saygı ve hürmeti, derinlemesine ilimle meşguliyeti ve bunun için ilimle meşguliyeti engelleyen her şeyi terk edebilmeyi; ilmi, maddi ve manevi bütünlüğü ile kendini geliştirmek ve yaratıcıyı daha iyi tanıyabilmek amacı ile elde edip, dünyevi herhangi bir şeye maksat yapmamayı tavsiye etmektedir. Öğretmene, tevâzuyu, alçak gönüllülüğü, yumuşak huyluluğu ve öğrencinin her türlü sıkıntısına sabırla katlanmayı, öğrenciyi iyiye ve güzele yönlendirmeyi tavsiye etmiştir. Ebeveynlere ise, çocuklarının dünya ve ahiret için büyük bir nimet olduğunu hatırlatarak, sevgi ve şefkatle muamele etmeyi, çocuklarına vakit ayırarak onlarla oynamayı, çocuklar arasında ayırım yapmamayı tavsiye etmiş; ancak kız ve erkek çocuğun yaratılışından gelen farklılıklarını da eğitimlerinde göz önünde bulundurulmasını ve erken yaşta çocuklarının din eğitimini ihmal etmemelerini istemiştir.

İnsanı, mutluluk ve huzura ulaşabilme gayesi ile onu her anlamda geliştirerek bulunduğu noktadan daha ileri bir noktaya taşımayı amaçlayan kişisel gelişim çalışmalarında:

- İnsanın maddi ve manevi yönleri ile bir bütün olarak ele alınıp, bedensel varlığı dikkate alınarak, manevi yönüne ruh ve gönül dünyasına ağırlık verilerek değerlendirilmesini,

- İnsanın var oluş gayesinin, yaratıcı ile olan iman bağı ve ahiret inancı çerçevesinde ele alınmasını,

- Bütün iş ve hareketlerinde aşırılıklardan kaçınan, dünya ve ahiret dengesini kurabilen, dünyevi olan hiçbir şeyi kendisine asıl maksat ve gaye yapmayan; kendisi, toplum ve toplumsal değerleri ile en önemlisi de Rabbi ile barışık insan yetiştirmeyi ilke edinilmesini tavsiye etmiştir.

Öğrenci ve seviye merkezli, ders saati az ama içeriği zenginleştirilmiş, sınıf değil ders geçme merkezli müfredat anlayışı ile 18. yüzyılda günümüz eğitim sisteminin sorunlarına ışık tutabilecek bir müfredat anlayışı ortaya koymuştur.

O'nun müfredat ile ilgili bu görüşleri doğrultusunda şu önerilerde bulunabiliriz:

-Sınıf geçme sisteminden vazgeçilerek, ders geçme ve seviye merkezli bir eēitim anlayışı geliştirilebilir.

-Özellikle Ortaokul ve Liselerdeki DYK kursları ile beraber haftalık ders saati sayıları düşünöldüğünde (bkz. Tablo.3, 4, 5 sayfa:56,57), öērencilerin sosyal etkinliklere ve dinlenmeye vakit bulamadıkları aşıkârdır. Bu nedenle ders saati sayıları azaltılıp, içeriklerinin zenginleştirilmesi; sosyal etkinlik saatlerinin ve imkânlarının arttırılması, okullarımızın fiziki kapasitelerinin bu amaç doērultusunda zenginleştirilmesi öērencilerin bedenlen ve zihnen daha saēlıklı yetişmesine katkı saēlayacaktır.

- Bu gün ortaokul ve liselerden itibaren öērencilerimiz sadece iyi bir meslek sahibi olabilmek ve maddi yönden iyi bir gelecek kurabilmek hedefi ile eēitimlerine devam etmektedir. Yani eēitim faaliyetlerimizin teşvik edici unsuru maddi endişe ve kaygılarımızdır. Öērencilerimizin bu kaygılardan kurtulup ilimde derinleşmelerini saēlayacak, gerçek anlamda ilim adamı yetiştirecek tedbirler alacak politikalar üretilmelidir. Eēitim kurumlarımız özellikle üniversiteler, meslek kazandırma kuruluşları olmaktan çıkarılıp, âlim yetiştiren ilim yuvaları haline dönüştürölmelidir.

-Liselerde yaşanan disiplin problemleri, uyuşturuu, alkol ve sigara gibi zararlı alışkanlıklara başlama yaşının ortaokullara kadar düşmüş olması ve bunlara baēlı olarak aile kurumunun yozlaşması sosyal bir problem olarak günümüz toplumumuzun önde gelen sorunlarındandır. Bu durum İbrahim Hakkı'nın eēitimde yetiştirmek istediēi insan modeli olan, "maddi manevi tüm yönleri ile yetişmiş, marifetullah'a ulaşabilen insan-ı kâmil" modelinin günümüz eēitim sisteminin amaçlarında daha fazla yer alması gerekliliēini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Ahmet. *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999
- Bektaş, Ekrem. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’dan Talebesi Avnikli Molla Halil’e Öğütler”, *Adıyaman Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Der. Sayı:15*, 2013, ss.87-118.
- Bingöl, Abdulkuddüs. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın İlim Anlayışı.”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı:9, Ankara 1993, s.14-20.
- Bilkan, Ali Fuat. “XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansıması.”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:26, 2005, ss.119-132
- Bodur, Hüsnü Ezber. “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Din-Bilim İlişkisi”, *Bütün Yönleri İle Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, ss.143-151.
- Bozkurt, Nebi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Medrese Maddesi”, c.28, 2003, ss.323-327.
- Çağrııcı, Mustafa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, “İbrahim Hakkı Erzurumî”, c.21, 2000, ss.305-311.
- Çelenk, Süleyman. “Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması”, *İlköğretim-Online e- dergi*, Sayı:2, 2003, ss.28-34.
- Çelikkaleli, Öner ; İnandı, Yusuf. “İlköğretim Öğretmenlerinde Disiplin Anlayışı ve Kişilerarası İlişkiye Yönelik Yetkinlik İnancının İncelenmesi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 2(2), 2012, ss.15-28.
- Çetin, Şaban. “İdeal Öğretmen Üzerine Bir Araştırma”, *Milli Eğitim Dergisi*, T.C. MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, sayı:149, Ankara, Mart 2001. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/149 (13.01.2017)
- Çetin, Turhan, Kuş, Zafer and Kadir Karatekin. “Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Gezi-Gözlem Yöntemine İlişkin Görüşleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Der. Sayı:2*, 2010, ss.158-180.
- Çırak, Bekir ve Yörük, Abdulkadir. ‘Güneş Işığını Kontrol Ederek Hocasının Mezarının Başucuna Yansıtan Bilim Adamı: İbrahim Hakkı’, *Siirt Ü. Sos. Bil. Ens. Der. , Sayı:4*, 2015, ss.13-27.
- Dağcı, Şamil. “Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifet Telakkisi”, *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, ss.231-245.

- Doğan, Recai. “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili.” *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Der.* c.37, 1997, ss.407-442.
- Düzgün, Şükrü. “Eğitim Sürecinde Ana-Babaların Çocuklarına Olan Etkileri.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2) , 2006, ss.225-238
- Efendioğlu, Süleyman. “İbrahim Hakkı Divanı ve Dil Özellikleri”, *Bütün Yönleri ile İbrahim Hakkı Sempozyumu, Bildiriler*, Erzurum 2012, ss.413-424.
- Erdem, Hüsameddin. “Marifetnameye Göre Erzurumlu İbrahim Hakkının Düşünce Dünyasından Bazı Görünümler” , *Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat Fak. Der.* c.19, 2005.
- Ersoy, M.Akif. *Safahat*, Hece Yayınları, İstanbul , Ocak 2009.
- Erzurumî, İbrahim Hakkı;
İnsan-ı Kâmil, Hazırlayan: Mevlüt Karaca, Hisar Yayınevi,
Marifetnâme, Takdim: Ahmet Davudoğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2010.
Divan, Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, DİB Yayınları Ankara, 2013.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Talim ve İrşat Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı Medrese Ders Müfredatı”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı:18, 2005, ss.115-173.
- Gazali. *İhyâu Ulumi'd-Din c.1*, Tercüme Eden: Ahmet SERDAROĞLU, İstanbul.
- Gayretli, Mehmet. “Kişisel Gelişim Geliştirir mi?”, *Semerkand Dergisi*, Temmuz 2004. <http://www.enfal.de/eg26.htm>, (14.04.2017).
- Gündüz, İrfan. “Kişisel Gelişim yada Manevi Tekamül”, *Altınoluk Dergisi*, Sayı: 352, Haziran 2015, <https://www.altinoluk.com/yeni/kisisel-gelisim-yada-manevi-tekamul>, (13.04.2017).
- Göktaş, Yüksel. “Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki Tarihsel Gelişimi” ,*Gazi Ü. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fak. Der.* Sayı:24, 2009, ss.81-92.
- Hadislerle İslam, DİB Yayınları 2. Baskı, Ankara 2013.
- Hanbay, Orhan. “Kuantum Öğrenme Temelli Öğreterek Öğrenme Yöntemi”, *Dicle Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Der.* , Sayı:12, 2009, ss.17-27.
- Hangi Yaşta Nasıl Bir Dini Eğitim, *Moral Dünyası Dergisi* sayı:71, Şubat 2010.
- Hazer, Dursun. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fak. Der.* , 2002/I, ss.274-293.
- İnceoğlu, Metin. *Güdüleme Yöntemleri*, Ankara 1985.
- Kahya, Esin. “Erzurumlu İbrahim Hakkı”, *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Der.* 40(1), 1999, ss.371-385.

Kap, Derya. "Türkiye'de Zorunlu Din dersi Uygulaması", *Akademik Perspektif Dergisi*, Kasım 2014, ss.58-61.

Karabey, Turgut. "Marifetname Mukaddimesi Hakkında Düşünceler", *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, ss.523-529.

Kazar, Mehmet. "Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Atatürk Ü. İlahiyat Tetkikleri Der.* c.16, 2001, 333-350.

Keskin, Yusuf Ziya. "Hz. Peygamber ve Çocuk Sevgisi" I. Kutlu Doğum Sempozyumu, *Harran Ü. İlahiyat fak. Der.* Yıl: 12 sayı: 17, Şanlıurfa, Ocak-Haziran 2007, ss.259-270.

Kırca, Celal. www.academia.edu, "Din İlim İlişkisi Tartışmaları Ve İmam Hatipler", (Erişim:06.01.2017).

Kılavuz, M. Akif. "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Der.* 14(2), 2005, ss.41-58.

Koçyiğit, Sinan. "Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun", *Atatürk Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fak. E-dergi*, sayı:16. , 2007, ss.324-342.

Köse, Ali. *Milenyum Tarikatları*, İstanbul 2014.

Küçük, Osman Nuri. "İbnü-l Arabî'den İbrahim Hakkı'ya İnsan-ı Kâmil Anlayışı", *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, ss.247-253.

MEB Talim Terbiye Kurulunun (www.ttkb.meb.gov.tr)

- a) 2016/66, 2017/144 ve 53 Sayılı Kararları
- b) Kurulu Haftalık Ders Çizelgeleri
- c) Temel Dini Bilgiler Dersi Öğretim Programı
- d) Din Kültürü 4-8.Sınıflar Öğretim Programı
- e) Peygamberimizin 'in Hayatı Dersi Öğretim Programı
- f) İmam Hatip Lisesi 11-12. Sınıflar Akaid ve Kelam Dersi Öğretim Programı
- g) İmam Hatip Lisesi Tefsir Dersi Öğretim Programı
- h) İmam Hatip Ortaokulu Kuran-ı Kerim Dersi Öğretim Programı

Nursî, Said.

Emirdağ Lahikası, Envar Neşriyat, İstanbul 1999.

Lem'lar, Envar Neşriyat, İstanbul 2000.

Şualar, Envar Neşriyat, İstanbul 2000.

Osmanağaoğlu, Cihan. "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Eğitim Ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", *İstanbul Ü. Hukuk Fak. Mecmuası*, 65(2), 2007, ss.143-222.

- Özburun, Yusuf Özkan. “Medeniyetlerin Kırılma Noktasında Üstün İnsan, Kâmil İnsan’a Karşı”, *Köprü Dergisi*, sayı:87, 2004,
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=618>, (09.04.2017).
- Özcebe, Hilal. ‘*Gençler ve Sigara*’, Ankara, Şubat 2008.
- Özensel, Erten. “Türk Toplumunda Çocuğun Yetişmesinde Annenin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Sayı:6, 2004, ss.77-96.
- Özgül, M. Kayahan. *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi’nin Fikir Dünyası*, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Özyılmaz, Ömer;
İbrahim Hakkı Erzurumî’nin Tertib-i Ulum Adlı Eserindeki Eğitimle İlgili Görüşleri, Bursa 1986.
Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya Göre Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Bursa 1990.
- Sabuncu, Ömer. “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”, *Harran Ü. İlahiyat Fak. Der.* Sayı: 17, Ocak-Haziran 2007, ss.195-207.
- Sharma, Robin
Koza Kelebeği Bilmez, GOA Yayınları, İstanbul 2005.
Ermış, Sörfçü ve Patron, GOA Yayınları, İstanbul 2005.
Ferrarisini Satan Bilge, GOA Yayınları, İstanbul 2005.
- Şanal, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Der.* Sayı: 14, 2003, ss.149-168.
- Tan, Çetin; Akpınar Burhan, and Gezer Yusuf. “İbrahim Hakkı’nın Talim, Terbiye Ve İrşada Yönelik Görüşlerinin Eğitim Bilim Perspektifinden Değerlendirilmesi.” *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 10(2), 2015, ss.193-209.
- Taşkın, Ünal. “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008.
- Tatlı, Adem. “Eğitimde Mektep Medrese çatışması”, *Tefekkür Dergisi*, Ocak 2011, http://www.tefekkurdergisi.com/Sayi-Ocak_2011, (12.11.2016).
- Toprak, Feyzullah. “İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler”, Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Kütüphane Dosya No:7845, ss.41-44
- Tunç, Binali; YILDIZ, Sevgi and DOĞAN, Abdullah , “Meslek Liselerinde Disiplin Sorunları, Nedenleri ve Çözümü Bir Durum Analizi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 2015, ss.384-403.
- Turna, Özge; BOLAT, Mualla and KESKİN, Sercan, <http://kongre.nigde.edu.tr>, ‘Disiplinler arası yaklaşım’,(Erişim:06.01.2017).

- Türk Eğitim Derneği, 19.Milli Eğitim Şurasına İlişkin Değerlendirmeler, Ankara Kasım 2014.
- Türer, Osman. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Gönül Terbiyesi”, *Bütün Yönleri ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2012, ss.43-53.
- Uludağ, Süleyman. *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrahim Hakkı Erzurumî*, Ankara, 2015.
- www.egitimpedia.com, “Elle Yazmak Tarihe Karışırsa Ne Olur?” (Erişim:14.12.2016).
- www.trthaber.com, “İşte Türkiye’nin Uyuşturucu Raporu”, 24.12.2012 tarihli yazı, (Erişim, 15.12.2016)
- www.mimacademy.com, “Kişisel Gelişimi Yeniden Yorumlamak”, Editör, (Erişim:25.04.2017)
- www.wikipedia.org, “Kişisel Gelişim Nedir?”, (Erişim:14.03.2017)
- Yalçın, Ali. “Öncü Medeniyet Davasında İmam Hatip Okullarının Önemi ve Sorumluluğu”, *Eğitim-Bir Sen Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 35, Ekim / Kasım / Aralık 2015, ss.1-3.
- Yaşar, Selâhaddin. *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul, 2012.
- Yıldız, İlhan. ‘Osmanlıda Medrese: İşleyiş Tarzı ve Ortaya Çıkan Sorunlar’, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:33, Haziran 2010, ss.125-140.
- Yılmaz, Cevdet. “Ders Geçme ve Kredili Sisteme Göre Liselerimizde Coğrafya Öğretiminin Yeri ve Bazı Sorunları”, *On Dokuz Mayıs Ü. Eğitim Fak. Der.* 10(1), 1997, ss.309-320.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet TEKBAŞ 1981 yılında İskenderun'da doğdu. Ortaöğrenimini İskenderun İmam hatip Lisesinde tamamlayan Mehmet TEKBAŞ, 2003 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak Hatay'da göreve başladı.2016 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Orta düzeyde Arapça bilen Mehmet TEKBAŞ, halen Hatay Belen Sebati Günenç İlkokulunda Okul Müdürü olarak görevine devam etmektedir.

VITAE

Mehmet Tekbaş was born in İskenderun in 1981. Mehmet TEKBAŞ, who completed his secondary education at Iskenderun Imam Hatip High School , graduated from Erzurum Atatürk University, Department of Religious Culture and Ethics Education in 2003. He started as a Religious Culture and Moral Education teacher in Hatay in the same year. In 2016, he began his postgraduate studies at Institute of Social Sciences, Kilis 7 December University. Mehmet TEKBAŞ speaking Arabic at a moderate level is still serving as Headmaster at Hatay Belen Sebati Günenc Primary School.